

LIETUVOS KARIUOMENĖ SOVIETINĖS OKUPACIJOS IŠVAKARĖSE

Doc. dr. Vytautas LESČIUS

IVADAS

Nuo 20 a. 4-ojo dešimtmečio vidurio sparčiai bręstant tarptautinei įtampai Europoje ir keičiantis didžiųjų kaimynų – Vokietijos, Sovietų Sąjungos ir Lenkijos santykiams Lietuvai nepalankia kryptimi, pastarajai teko patirti daug išbandymų.

Visų pirma naują istorijos lapą Lietuvos–Lenkijos santykiuose atvertė 1938 m. kovo mėn. įvykęs priverstinis, be parengties, diplomatinį santykių užmezgimas, kuriuo per Lietuvą nuslinko pirmasis jos nepriklausomybės sutemų šešėlis, sudavęs skaudų moralinį smūgį Lietuvos valstybei ir jos ginkluotosioms pajėgoms. Lenkai savo tolesniais veiksmais tuos santykius akivaizdžiai blogino. Lietuviai tauta ir jos kariuomenė visa tai nepaprastai jautriai ir skaudžiai išgyveno.

Lietuvos vyriausybė, norėdama išvengti arba bent kiek galima sumažinti artėjančio karo žalą savo kraštui, nutarė kilus karui laikytis neutraliai. 1939 m. sausio 25 d. Respublikos prezidento aktu buvo paskelbtas Lietuvos neutralumo įstatymas¹.

Tačiau įvykiai ir toliau vystėsi Lietuvai nepalankia kryptimi. Vokietijai sužlugdžius Čekoslovakiją, kita Hitlerio auka tapo Lietuva. 1939 m. kovo 22 d. ji buvo priversta patenkinti Vokietijos ultimatumą dėl Klaipėdos krašto perdavimo vokiečiams, šiems pareiškus, jog, Lietuvos vyriausybei nesutikus to padaryti geruolu, pradėsianti žygiuoti vokiečių kariuomenė ir nežinia kur ji sustosianti. Lietuva, norėdama išsaugoti savo nepriklausomybę, buvo priversta nusileisti, nes tai buvo jėgos reikalavimas. Kraštui tai atnešė tik didžiulę materialinę žalą. Apie šį ultimatumą Lietuvoje buvo plačiai ir daug kalbama, jo priėmimą įvairiai komentuojant ir vertinant.

Tuo pačiu metu Sovietų Sąjunga, taip pat siekdama savanaudiškų tikslų Baltijos valstybių atžvilgiu, ėmėsi iniciatyvos sueiti į sąlytį su Vokietija. To rezultatas, kaip visiems žinoma, buvo 1939 m. rugpjūčio 23 d. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos atstovų pasirašytas liūdnai pagarsėjęs nepuolimo paktas ir prie jo pridėtas slapta-

¹ Vyriausybės žinios, Nr. 632, 1939 01 25, p. 19.

sis protokolas, kuriuo įtakos sferomis pasidalytos Baltijos valstybės ir Lenkija.

Hitleris tuo metu jau turėjo parengtą planą ir gavo atvirą kelią Lenkijai pulti. Netrukus karo mašina pradėjo veikti. 1939 m. rugsėjo 1 d., auštant, Lietuvos pasienyje ir prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, Vokietijos ginkluotosioms pajėgoms pradėjus karo veiksmus prieš Lenkiją. Lietuvos Respublikos prezidentas A. Smetona tą pačią dieną paskelbė Lietuvos neutralumo įstatymui vykdyti aktą².

Tačiau, kaip parodė vėlesni įvykiai, šis aktas visiškai nepadėjo išsaugoti Lietuvos valstybingumo. Kaimyninėms didžiosioms valstybėms realizuojant agresijos planus, Lietuva atsidūrė pasaulinio karo veiksmų sūkuryje ir ne tik prarado savo nepriklausomybę, bet ir patyrė milžiniškus žmonių, materialinių išteklių ir dvasinių vertybių nuostolius.

Apie kalbamojo laikotarpio įvykius mūsų istoriografijoje jau nemažai rašyta ir plačiau visuomenei jie gerai žinomi. Tačiau reikia pažymėti, jog vyrauja politinės pakraipos tyrinėjimai, o šios problemos kariniam aspektui darbų skirta dar palyginti nedaug, nors pastaruoju metu dėmesys jai pastebimai auga.

Mūsų manymu, iki šiol dar mažai tyrinėti tokie svarbūs ir tarpusavyje susiję klausimai, kaip padėtis Lietuvos kariuomenėje Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir jam prasidėjus, Lietuvos pastangos atgauti Vilnių ir jo kraštą, įtvirtinant čia lietuvių valdžią, kartu parodant, kaip sovietų valdžios reikalavimu Lietuvoje dislokuotos jų karinės įgulos prisidėjo prie mūsų šalies valstybingumo likvidavimo.

Pokario metais aukščiau minėtais ar jiems artimais klausimais nemažai buvo polemizuota išeivijos periodinėje spaudoje. Čia randame daugybę įvairių nuomonių, atskirais atvejais – kraštutinių vertinimų, kaltinimų buvusiems valstybės bei kariuomenės vadovams ir pan. Neretai pasitaiko ir kai kurių faktų iškraipymų. Tačiau šių publikacijų periodinėje spaudoje gausa ir jų autorių nuomonių įvairovė parodo, kaip išeivijoje atsidūrę mūsų tėvynainiai išgyveno ir sielojosi dėl savo tėvynės ir jos kariuomenės tragiško likimo.

Be šių periodinėje spaudoje pareikštų samprotavimų mus dominančiais klausimais, išeivijoje pasirodė ir nemaža didesnių darbų. Iš jų visų pirma reikia išskirti buvusio kariuomenės vado div. gen. Stasio Raštikio atsiminimų keturis tomus³. Nemaža metų kariuomenėje ėjęs vadovaujantis pareigas ir ilgainiui išsikovojęs didelį autoritetą joje bei plačiojoje visuomenėje, S. Raštikis tapo įtakinga asmenybe ir valdančiuosiuose sluoksniuose. Daug nuveikęs stiprinant ir modernizuojant Lietuvos kariuomenę, mūsų aptariamuoju laikotarpiu

² Švoba J., *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*, Vilnius, 1990, p. 315.

³ Raštikis St., *Kovose dėl Lietuvos*, t. 1, Los Angeles, 1956; t. 2, Vilnius, 1990; Įvykiai ir žmonės, t. 3, Čikaga, 1972; Lietuvos likimo keliais, t. 4, Kaunas, 1996.

jis ėmė aktyviai reikštis ir politiniame krašto gyvenime. Tačiau, laikydamasis ne visiems priimtinos pozicijos didžiųjų kaimyninių valstybių, ypač Lenkijos, atžvilgiu ir lemtingu momentu atsisakęs panaudoti Lietuvos kariuomenę Vilniui ir jo kraštui atgauti, jis sukėlė didelį nusivylimą tarp karių ir visuomenės, visų pirma tautiškai susipratusios inteligentijos bei moksleivijos.

Dar 1970 m. Londone (1989 m. – Vilniuje) buvo išleisti paskutiniojo Nepriklausomos Lietuvos krašto apsaugos ministro brg. gen. K. Musteikio prisiminimai⁴. Sudėtingu Lietuvai laikotarpiu buvęs krašto apsaugos ministru net trijose vyriausybėse, visų lemtingų įvykių centre, brg. gen. K. Musteikis tik po daugelio metų savo prisiminimuose ryžosi labai trumpai ir santūriai aprašyti kai kuriuos reikšmingus paskutiniųjų laisvės dienų įvykius.

Daug įdomių minčių apie tuometinę Lietuvos padėtį ir jos diplomatų pastangas padėti krašto politinei bei karinei vadovybėms pasirinkti tinkamiausius sprendimus valstybingumui išsaugoti randame pirmojo Lietuvos kariuomenės savanorio, aktyvaus Nepriklausomybės kovų dalyvio, o vėliau daug metų produktyviai dirbusio diplomatinį darbą plk. Kazio Škirpos 1996 m. išleistoje atsiminimų ir dokumentų knygoje⁵.

Minimo laikotarpio įvykiais nemažai domėjosi ir Lietuvos istorikai. Dar 1990 m. Regina Žepkaitė išleido artimą mūsų temai ir gausia faktine medžiaga paremtą knygą „Vilniaus istorijos atkarpa 1939 m. spalio 27–1940 m. birželio 15 d.“⁶.

1993 m. buvo išleistas Lietuvos mokslų akademijos Istorijos instituto ir Lietuvos centrinio valstybės archyvo darbuotojų parengtas vertingas dokumentų rinkinys „Lietuvos okupacija ir aneksija 1939/1940“⁷.

1997 m. spaudoje pasirodė Antano Martinionio sudarytas rinkinys „Žygis į Vilnių 1939 m. spalio 27–29 d.“⁸ Čia apie Vilnių surinkta labai įvairios medžiagos: tai ir įvairių autorių publikacijos apie šį miestą senovėje, jo atgavimo kovos ir žygiai, nemažai eilėraščių, ištraukos iš S. Raštikio knygų, 1939 m. žygio į Vilnių dalyvių atsiminimai ir kt. Bene svarbiausia knygos dalis – kai kurie žygio į Vilnių 1939 m. spalio mėn. dokumentai. Gaila, kad juos pateikdamas autorius nesilaikė chronologijos, nepateikė jokių komentarų, nenurodė šaltinių, iš kur jie paimti, ir pan. Tačiau apskritai šis leidinys turi nemažą pažintinę-patriotinę auklėjamąją reikšmę, ypač mūsų jaunajai kartai.

⁴ **Musteikis K.**, *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius, 1989.

⁵ **Škirpa K.**, *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940)*, Chicago–Vilnius, 1996.

⁶ **Žepkaitė R.**, *Vilniaus istorijos atkarpa 1939 m. spalio 27–1940 m. birželio 15 d.*, Vilnius, 1990.

⁷ *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939/1940*. Dokumentų rinkinys, Vilnius, 1993.

⁸ *Žygis į Vilnių 1939 m. spalio 27–29 d.*, sud. **A. Martinionis**, Vilnius, 1997.

Nemažai vertingos medžiagos apie kariuomenės vadovybės vaidmenį aptariamuoju laikotarpiu pateikta prof. Liudo Truskos monografijoje „Antanas Smetona ir jo laikai“⁹.

2007 m. nedidelę knygėlę apie žygį į Vilnių išleido istorikas Jonas Vaičenonis¹⁰. Joje pateikta daugybė unikalių, įdomių ir itin vertingų nuotraukų apie patį Vilnių ir Lietuvos kariuomenės žygį į savo atgautą istorinę sostinę. Gaila, kad autorius šiame leidinyje tuo apsiribojo, nepaskirdamas vietos platesniam paties žygio aprašymui ir įvertinimui.

Šio straipsnio tikslas – remiantis gausia archyvine medžiaga, kurios didelė dalis iš mokslinę apyvertą įveda pirmą kartą, vyriausybės dokumentais, įvairių autorių darbais, amžininkų atsiminimais, periodine spauda ir kitais šaltiniais, atsakyti į aukščiau iškeltus klausimus lemtingu Lietuvai laikotarpiu – kariuomenės vieta ir vaidmuo sovietinės okupacijos išvakarėse.

1. LIETUVOS KARIUOMENĖ ANTROJO PASAULINIO KARO IŠVAKARĖSE

Sparčiai artėjant naujojo karo grėsmei, Lietuvos kariuomenė turėjo prisitaikyti prie bendrųjų ir aukščiausiųjų visos tautos uždavinių. Vienas iš tokių ir buvo jos nepriklausomybės gynimas. Savo pasiryžimą ginti tautos bei valstybės laisvę Lietuvos visuomenė tuo metu išreiškė gausiai aukodama dar 1935 m. įsteigtam Ginklų fondui. Nė vienais ankstesniais metais Lietuvos visuomenė taip gausiai ir nuoširdžiai neaukojo šiam fondui kaip 1938 m. ir vėliau. Po minėto lenkų ultimatumo aukų banga persirito per visą kraštą ir per gausias užsienio lietuvių kolonijas. Kaip minėjome, Lietuva savo neutralitetą formaliai deklaravo jau nuo 1939 m. pradžios. Ir paskesniais mėnesiais ji nė žingsnio nesitraukė nuo priimto nusistatymo. Neutralumo idėja visuomenėje buvo plačiai populiarinama.

Tuometinė kariuomenės vadovybė rėmė vyriausybės siekį, kad Lietuvos saugumas ir nepriklausomybė rūpėtų ir visoms didžiosioms kaimynėms, o galimam konfliktui kilus kariuomenė būtų parengta taip, kad sugebėtų laimėti laiko tol, kol ateis stipresnės draugiškos valstybės pagalba. Taigi Lietuvos užsienio reikalų ministerijai buvo labai svarbu sužinoti Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos vyriausybių požiūrį į tolesnį įvykių plėtojimąsi Rytų Europoje ryšium su susidariusia tarptautine padėtimi ir Vokietijos vaidmeniu. Svarbiausi klausimai, kurie domino mūsų diplomatus, o kartu ir kariuomenės vadovybę, buvo šie: 1) kokie yra Vokietijos siekiai Rytų Europoje, visų pirma Lietuvos atžvilgiu,

⁹ Truska L., *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996.

¹⁰ Vaičenonis J., *Žygis į Vilnių*, Kaunas, 2007.

2) ar turėta tikslesnių duomenų apie kartkartėmis pasigirstančius gaudus dėl Vokietijos–Lenkijos tariamų projektų grąžinti Dancigą ir koridorių Vokietijai, duodant Lenkijai kitą išėjimą į jūrą, pavyzdžiui, Lietuvoje ar Lietuvoje ir Latvijoje, 3) jeigu Vokietija siekia politinio dominavimo Baltijos šalyse, kokia būtų Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos pozicija tokių siekimų atžvilgiu ir 4) kokia yra Vakarų šalių nuomonė aukščiau minėtų Vokietijos siekių atžvilgiu¹¹.

Kad kraštas būtų pasirengęs netikėtam ir staigiam priešo įsiveržimui, pirmiausia reikėjo valstybės sienų apsaugą sutvarkyti taip, kad ji santykių įtempimo laikotarpiu arba konflikto (oficialiai paskelbto ar nepaskelbto) pradžioje neleistų pereiti sienos mažesniems priešo daliniams, o, įsiveržus stambesnėms priešo jėgoms, aliarmuotų pavojų ir organizuotai stabdytų priešą veržimąsi į krašto gilumą.

Tuo tikslu kariuomenės vadas brg. gen. S. Raštikis 1939 m. balandžio 24 d. nurodė visų divizijų vadams, kad pasienio apsaugos batalionų planai neatidėliojant būtų pertvarkyti pagal šiuos reikalavimus:

1. Jų planuose numatyti barai būtų suderinti su pasienio apsaugos policijos planais.

2. Buvusios pasienio apsaugos policijos sargybos, išskyrus antrajam skaidiniui reikalingus kadrus, turi būti papildytos pirmiausia šauliais, o jų trūkstant – I ir II rūšių atsarginiais iš artimiausių apylinkių, kad galėtų greitai sudaryti pasienio apsaugos pirmojo skaidinio skyrius. Sargyboms papildyti turėjo būti numatyti šaulių bei atsarginių ginklai, reikiamas turtas ir šaukimo lapeliai, laikomi pasienio policijos sargybų būstuose jų viršininkų tiesioginėje valdžioje.

3. Tiesioginiame užnugaryje ir ant svarbesnių krypčių turėjo būti mobilizuojami kuopų ir batalionų antrojo skaidinio daliniai, turintys padedamuosius ginklus bei reikiamas priemones.

4. Svarbesnės kryptys ir gilesniam užnugaryje buvę stambesni mazgai turėjo būti sustiprinti šaulių daliniais, kurių uždavinys buvo padėti pasienio apsaugos batalionų stabdomiesiems veiksams.

5. Pasienio apsaugos batalionų ryšiai su pėstininkų divizijų štabais turėjo būti numatyti bei organizuoti taip, kad visais atvejais nenutrūktų¹².

Priedangos dalių viena iš svarbiausiųjų paskirčių buvo laiduoti mobilizacijos įvykdymą ir kariuomenės susitelkimą pradiniais veiksams. Turint galvoje tuometines specifines sąlygas – nedidelį atstumą nuo sienos iki mobilizacinių centrų ir valstybinio centro – Kauno ir mūsų priedangos dalių santykį

¹¹ Lietuvos Užsienio reikalų ministro St. Lozoraičio 1938 10 11 visai slaptas pranešimas Nr. 826 Lietuvos pasiuntiniams Londone ir Paryžiuje, *LČVA*, f. 923, ap. 1, b. 1033, l. 58.

¹² Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 04 24 slaptas-asmeniškasis raštas Nr. 31833 I, II ir III pėst. divizijų vadams, *LČVA*, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 193.

su galimomis priešo pirmojo skaidinio jėgomis, buvo itin svarbu sustiprinti priedangos dalių atsparumą ardymais bei kliūtimis. To siekiant ardytus bei kliūtis vykdyti teko pradėti kiek galint arčiau sienos ir kuo trumpesniu laiku, gavus atitinkamą įsakymą. Tiems darbams atlikti daliniai turėjo būti motorizuoti. Kiekvienas priedangos pulkas privalėjo turėti minimumą transporto priemonių, kuriomis, reikalui esant, būtų galima į numatytą vietą pasiųsti savo pionierių dalinį. Tuo metu sprogdinimo reikalams turėta pritaikytų 20 autosunkvežimių, o reikėjo dar bent 33. Be šių specialiosios paskirties autosunkvežimių, reikėjo, kad divizijų inžinerijos batalionai jau taikos metu turėtų pakankamą kiekį automobilių sprogstamosioms medžiagoms tiekti¹³.

Komplikuojantis padėčiai Europoje, 1939 m. pradžioje kariuomenės štabas parengė 3 variantų operatyvinius planus galimais priešo užpuolimo ir krašto gynimo atvejais:

Planas Nr. 1 („V“) – jei vokiečiai vieni puola Lietuvą, o lenkai laikosi neutraliai (blogiausias variantas). Jo sudedamosios dalys:

I. Spėjamos priešo puolimo kryptys:

1. Tauragė – Šiauliai	
2. Jurbarkas – Raseiniai – Panevėžys	Svarbumo eilė:
3. Kybartai – Kaunas – Ukmergė	2, 3, 1

II. Apskaičiuotos Rytprūsiuose turėtos priešo jėgos:

1. Taikos metu – vienas korpusas, kurio sudėtyje trys pėstininkų divizijos, 4 kavalerijos pulkai, 1 šarvuotas pulkas ir aviacija.

2. Įvykdžius mobilizaciją:

Pirmos eilės kariuomenė	– du korpusai
Rezervo kariuomenė	– vienas korpusas
Pasienio apsauga	– trys pėstininkų pulkai
Iš viso	– apie 10 divizijų

3. Be mobilizacijos arba paspartintos mobilizacijos atveju prieš lietuvius galėjo panaudoti:

Pirmos paros metu	Žemaitijoje – vieną pėstininkų diviziją, vieną kavalerijos pulką, vieną šarvuotą pulką
	Suvalkijoje – vieną pėstininkų diviziją, vieną kavalerijos pulką

¹³ Kariuomenės štabo I skyriaus viršininko gen. št. plk. L. Rupšio 1939 02 27 slaptas-asmeniškasis raštas Nr. 37282 kariuomenės štabo IV skyriaus viršininkui gen. št. plk. B. Gertui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1124, l. 4.

Antros paros metu – visą vieną korpusą be vieno pėstininkų ir vieno kavalerijos pulkų, kuriuos galėjo palikti Lenkijos pasienyje

Paskelbtos mobilizacijos – apie 8 divizijas atveju

4. Vokiečiams puolant kartu Lietuvą ir Lenkiją, manyta, jog į mūsų teritoriją būtų nukreipta ne daugiau 1/3 aukščiau apskaičiuotų jėgų.

III. Vokiečiams puolant tikslu užimti visą mūsų kraštą:

1. Priedanga turėjo pridengti mobilizaciją:

Klaipėdos, Telšių kryptyje – 6 pėstininkų pulkas,

Tauragės, Šiaulių kryptyje – 7 pėstininkų ir 3 kavalerijos pulkai,

Jurbarko, Raseinių kryptyje – susimobilizavę 13 ir 14 pėstininkų pulkų pirmieji skaidiniai,

Kybartų, Kauno kryptyje – 9 pėstininkų ir 2 ulonų pulkai.

2. Susimobilizavus:

a) priešui pradėjus puolimą jau mūsų mobilizacijos metu, ją užbaigus telkti jėgas Nemuno–Dubysos upių riboje ir ten gintis šia tvarka:

– Šiaulių kryptimi – III pėstininkų divizija ir I pėstininkų brigada,

– nuo Lydavėnų iki Nemuno – IV pėstininkų divizija,

– nuo Vilkijos aukštyn Nemunui ir Kaunui ginti – II pėstininkų divizija ir II pėstininkų brigada,

– I pėstininkų divizija rezerve Krakių–Kėdainių–Vandžiogalos rajone.

Negalint ir šioje riboje išsilaikyti stabdant priešą trauktis šiaurės kryptimi.

b) Mobilizaciją įvykdžius ir priešui dar nepuolant, sutelkti jėgas:

– III pėstininkų diviziją ir I pėstininkų brigadą pagal Klaipėdos kraštą Naumiesčio–Tauragės bare, o, reikalui esant, pasirengus išeiti į Nemuno ribą;

– IV pėstininkų diviziją prie Nemuno Jurbarko–Seredžiaus bare;

– II pėstininkų diviziją ir II pėstininkų brigadą prie Nemuno Seredžiaus–Kauno bare, o 9 pėstininkų ir 2 ulonų pulkų dalinius išdėstyti pasienyje;

– I pėstininkų divizijos rezerve: du pulkai Krakių–Kėdainių rajone, vienas pulkas – Ukmergėje.

IV. Vokiečiams užėmus Klaipėdos kraštą ir toliau nepuolant. Sąlytyje su priešu:

– I pėstininkų brigada – Klaipėdos kryptyje,

– III pėstininkų divizija – Tauragės kryptyje,

– II pėstininkų divizija: du pulkai Kaune, 9 pėstininkų ir 2 ulonų pulkai pasienyje.

Kelmėje sutelkti: I pėstininkų diviziją (be 1 pėstininkų pulko, kuris

Ukmergėje) ir II pėstininkų brigadą – smūgio grupę puolimo tikslu atsiimti Klaipėdos kraštui.

Planas Nr. 3 („L“) – jei lenkai vieni puola Lietuvą, o kitos kaimyninės šalys neutralios.

I. Spėjamos priešo puolimo kryptys (svarbumo eile):

1. Vilnius–Ukmergė,
2. Vilnius–Kaišiadorys–Kaunas,
3. Suvalkai–Marijampolė–Kaunas.

II. Apskaičiuotos arčiau Lietuvos teritorijos lenkų (III korpo apygardoje) jėgos:

1. Be mobilizacijos pirmos paros metu prieš Lietuvą galėjo panaudoti šias pajėgas:

Vilniaus–Ukmergės kryptyje: dvi pėstininkų divizijas, vieną kavalerijos brigadą (3 kavalerijos pulkus), motomechanizuotą rinktinę (pėstininkų batalioną, tankų batalioną, dviratinių batalioną, vieną KOP pulką);

Vilniaus–Kaišiadorių kryptyje: du pėstininkų ir vieną kavalerijos pulką;

Suvalkų–Kauno kryptyje: du ar tris pėstininkų pulkus, vieną kavalerijos brigadą (2 kavalerijos pulkus).

2. Susimobilizavus – apie 6–7 pėstininkų divizijas.

3. Lenkams kariaujant ne vien su Lietuva, bet kartu ir su SSSR arba Vokietija, jų jėgos būtų daug mažesnės, o gal net prieš Lietuvą būtų buvusi tik nedidelė priedanga.

III. Mūsų veikimo planas:

1. Priešui puolant, lietuviams dar nebaigus mobilizuotis:

Priedanga – dengia mobilizaciją:

Ukmergės kryptyje – 1 pėstininkų ir 1 kavalerijos pulkai,

Kaišiadorių kryptyje – karo mokyklos rinktinė,

Pietų kryptyje – 9 pėstininkų ir 2 ulonų pulkai.

Prieš vokiečius ir galimus lenkų desantus – 6 ir 7 pėstininkų pulkai.

Susimobilizavus: telkiamos jėgos Nemuno–Neries upių riboje ir ten numatoma gintis.

Pajėgų išdėstymas:

Nemuną nuo Seredžiaus žemyn gina 13 pėstininkų pulkas ir III pasienio apsaugos batalionas,

Kauną ir Kauno–Jonavos barą, o vėliau Nevėžį aukštyn iki Babtų – II pėstininkų divizija ir 2 pėstininkų pulkas,

Babtų–Kėdainių bare – IV pėstininkų divizija,

Surviliškio–Panevėžio bare – I pėstininkų divizija ir 3 kavalerijos pulkas, III pėstininkų divizija be 7 pėstininkų pulko, I pėstininkų brigada be 6 pėsti-

ninkų pulko, 16 pėstininkų pulkas ir 1 bei 2 kavalerijos pulkai Pociūnėlių–Sudabravo rajone – grupė priešpuoliui į priešo dešinįjį šoną.

2. Mobilizaciją įvykdžius ir priešui nepuolant, sutelkti:

II pėstininkų diviziją – Marijampolės, Prienų, Kaišiadorių plote,

II pėstininkų brigadą Kaune-Jonavoje,

I pėstininkų diviziją – Ukmergėje,

IV pėstininkų diviziją – Kėdainiuose, Seredžiuje,

III pėstininkų diviziją – Gudžiūnuose, Dotnuvoje.

Priedangos daliniai turėjo būti išvedami į priekį.

Planas Nr. 2 („V“+„L“) – kai Lietuvą puola lenkai su vokiečiais kartu, o kiti kaimynai laikosi neutraliai.

I. Kryptys – tos pačios.

II. Jėgos – tos pačios.

III. Lietuvos gynimosi planas:

1. Kai priešas puola, lietuviams dar neužbaigus mobilizacijos: prisidengus priedangos rinktinėmis, stengtis susimobilizuoti ir, prisidengus iš rytų ir vakarų, stengtis atitraukti kariuomenę į šiaurę, kad ji nebūtų uždaryta „maišė“ tarp Dubysos ir Nevėžio.

2. Kai mobilizacija įvykdyta ir priešas dar nepuola, susitelkti:

Žemaitijoje – III pėstininkų divizija, I pėstininkų brigada ir IV pėstininkų divizija (kaip operatyviniame plane Nr. 1);

Suvalkijoje ir į šiaurę nuo Neries (kaip operatyviniame plane Nr. 3)¹⁴.

Tačiau šių kariuomenės štabo parengtų operatyvinių planų Lietuvos ginkluotosioms pajėgoms neteko įgyvendinti. Tuo metu sparčiai besikeičiančiomis aplinkybėmis Europoje bei Lietuvos kaimynystėje tiek mūsų diplomatams, tiek kariuomenės vadovybei nelengva buvo prognozuoti tikslią tolesnių įvykių raidą ir numatyti pačius geriausius sprendimus.

Vokiečių agresijai didėjant ir be karo užimant vis daugiau teritorijų, nuolat augo pavojus netekti Klaipėdos krašto. Vokietijos vyriausybė Lietuvos atžvilgiu kaskart darėsi išžulesnė, kėlė ją žeminančius reikalavimus, kuriuos *volens nolens* reikėjo tenkinti, tikintis, kad greitai baigsis didžiųjų demokratinių valstybių vokiečiams daromos nuolaidos mažųjų valstybių laisvės sąskaita.

Vokietijos ultimatas Lietuvos vyriausybei grąžinti Klaipėdos kraštą Lietuvai nebuvo jokia ypatinga staigmena, o tik laiko klausimas. Vokietijos užsienio reikalų ministras J. von Ribbentropas 1939 m. kovo 20 d. pokalbyje su Lietuvos užsienio reikalų ministru J. Urbšiu pareiškė, jog Klaipėdos kraštas Versalio

¹⁴ Kariuomenės štabo 1939 m. operatyviniai planai Nr. Nr. 1–3, *LČVA*, f. 929, ap. 3, b. 1079, l. 35–37.

traktatu buvo atplėštas nuo Vokietijos priešingai tautų apsisprendimo teisei, po to šį kraštą užėmė prancūzų, o vėliau – lietuvių kariuomenė. J. Urbšiu buvo pareikšta, kad jei Lietuvos vyriausybė būtų linkusi grąžinti Klaipėdos kraštą susitarimo keliu, tai Vokietijos vyriausybė galėtų patenkinti Lietuvos interesus Klaipėdos uoste. Savo kalboje J. von Ribbentropas pabrėžė, kad Vokietija jokių kitų aspiracijų lietuvių tautai neturi¹⁵. Kaip jau minėjome, kovo 22 d. Vokietijos reikalavimas buvo patenkintas. Klaipėdos konvencijos signatarės Didžioji Britanija ir Prancūzija tik apgailėstavo, kad taip įvyko, ir jokios paramos Lietuvai nežadėjo. Tik Lenkija norėjo, kad Lietuva priešintųsi vokiečiams, nes suprato, kad Klaipėdos ultimatumas yra preliudija Dancigo koridoriaus ultimatumui.

Pažymėtina, jog ir lenkai, privertę Lietuvą jų ultimatumą priimti, savo tolesniais veiksmais nerodė, jog būtų siekę santykius su Lietuva gerinti, bet priešingai – dar blogino. 1938 m. gegužės 18 d. Vilniuje buvo uždaryta Lietuvių mokslo draugija, o jos mokslo rinkiniai konfiskuoti. Krašte sustiprėjo lietuvių kultūrinės veiklos persekiojimas. Į Lietuvos protestus buvo atsakoma, jog tai esąs Lenkijos vidaus reikalas ir Lietuvos vyriausybė neturinti teisės į jį kištis.

Ypatingu įžūlumu pasižymėjo Lenkijos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Lietuvai F. Charvatas. Jis 1938 m. gegužės 3 d. lenkų tautinės šventės proga „Metropolio“ viešbučio salėje pasiuntinybės personalui ir svečiams suruošė iškilmingus pietus, kurių metu pasakė kalbą, baigdamas ją tostu: „kad mes, Rzeczpospolitos pasiuntinybė Lietuvoje, taptume kuo greičiausiai Kauno vaivadija!“¹⁶

Reikia pažymėti, kad toks jo poelgis turėjo sulaukti griežtesnės Lietuvos vyriausybės reakcijos. Kitų valstybių sostinėse toks „diplomatinis atstovas“ tuojau būtų buvęs paskelbtas *persona non grata* ir paprašytas išvykti. Deja, Lietuvos užsienio reikalų ministerija to nepadarė.

Lietuvos visuomenės pasipiktinimą kėlė tolesni Lenkijos valdančiųjų sluoksnių agresyvūs veiksmai. 1938 m. lapkričio 25 d. Lenkijos vyriausybė privertė uždaryti Vilniaus vadavimo sąjungą, turėjusią apie 25 000 narių ir apie 700 000 jos fondo rėmėjų, Vilniaus pasų savininkų. Pažymėtina, jog ir vienos, ir kitos organizacijos narys buvo ir pats Respublikos prezidentas A. Smetona¹⁷.

Šie įvykiai rodė, kad tokiu agresyviai Lietuvos atžvilgiu nusiteikusių kaimynų pasitikėti nebuvo galima. Tikintis galimo lenkų puolimo pagal aukščiau minėtą operatyvinį planą Nr. 3 („L“), kariuomenės vadovybė išskirtinį dėmesį skyrė

¹⁵ Lietuvos Užsienio reikalų ministro J. Urbšio pranešimas vyriausybės posėdyje 1939 03 21, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1294, l. 42.

¹⁶ Škirpa K., *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940)*, p. 500.

¹⁷ Merkelis A., *Antanas Smetona*, New York, N. Y., 1964, p. 501.

Ukmergės priedangos rinktinei. Tikėtasi, jog šios rinktinės bare pagrindinės prieš puolimo kryptys būtų šios: 1) Širvintos–Vepriai–Šėta ir 2) Širvintos–Ukmergė–Pagiriai. Rimtesnė gamtinė kliūtis, kurioje galima tikėtis kiek ilgiau sulaikyti prieš puolimą, buvo Šventosios upė. Todėl ir buvo nuspręsta šią upę sutvirtinti gelžbetoniniais sunkiųjų kulkosvaidžių ir automatinųjų pabūklų lizdais.

Atsižvelgiant į ribotas lėšas, minėti gelžbetoniniai ginklų lizdai turėjo būti statomi taip parinktose vietose, kad matomumas ir šaudomumas leistų kiek galima geriau panaudoti ginklus ir sutaupyti pėstininkų ir jų ginklų rezervams, taip pat kitų, blogesnių matomumo ir šaudomumo požūriu, barų gynimui. Įtvirtinimų svorį numatyta nukreipti pavojingiausioms prieš smūgio kryptims ginti. Tose kryptyse įtvirtinimai turėjo būti įrengti pirmiausia.

Kitose, antrinėse kryptyse, numatyta pasitenkinti minimaliu įtvirtinimų skaičiumi. Jie turėjo būti statomi tik užbaigus pagrindinių kryptių įtvirtinimus, palaiptinui, pagal svarbumo eilę. Įtvirtinimo darbų planas turėjo būti pagrįstas Ukmergės priedangos rinktinės vado sprendimu ir nuodugniu ugnies planu Šventosios upės ribai ginti. Vadas šį savo sprendimą ir ugnies planą turėjo pristatyti kariuomenės vadui brg. gen. S. Raštikiui iki rugsėjo 15 d.¹⁸

Ukmergės rinktinės vadas gen. št. plk. L. Gustaitis, vykdydamas kariuomenės vado brg. gen. S. Raštikio direktyvą I pėstininkų divizijos vadui, 1939 m. rugsėjo 1 d. priėmė slaptą-asmenišką sprendimą Šventosios upei ginti (pagrindą vietovės žvalgymui), pareikšdamas savo išvadas:

1. Siekdamas sutrukdyti mobilizaciją, priešas bet kuriuo metu galėjo staiga įsiveržti į mūsų teritoriją.

2. Be kariuomenės vado nurodytų prieš pėstininkų puolimo kryptių, jo kavalerija tuo pačiu metu galėjo veikti Pabradės–Kavarsko (Vidiškių)–Krekenavos kryptimi. Manyta, jog priešas puls dviem skaidiniais: I – judrūs vienetai ir II – pėstininkai. Neabejota, jog fronto veiksmai bus derinami su veiksmis į rinktinės sparnus ir šonus, jau konflikto pradžioje panaudojant aviaciją.

3. Pagrindinis rinktinės uždavinys buvo gintis iki atskiro įsakymo dešiniajame Šventosios upės krante nuo Neries ir Šventosios upių santakos dešinėje iki tilto ties Radiškio dvaru kairėje.

4. X pasienio apsaugos bataliono priedangoje organizuoti Šventosios upės gynybą, siekiant žūtbut užkirsti priešui kelią jo pagrindinėmis puolimo kryptimis.

5. Rinktinės rezervas turėjo būti pasiruošęs: a) kontratakuoti prasiveržusį priešą, b) sudaryti skersines pajėgas ir c) sustiprinti I skaidinį.

6. Pagrindinė pozicijos riba – dešinysis Šventosios upės krantas, o rezervų ruožas: Mankūnai–Deltuva.

¹⁸ Kariuomenės vado brg. gen. St. Raštikio 1939 08 29 slapta-operatyvinė direktyva Nr. 38405 I pėst. divizijos vadui, *LČVA*, f. 929, ap. 3, b. 1119, l. 17.

7. Numatyti du pasipriešinimo priešui mazgai:
- Veprių (dešinysis) – 1 pėstininkų pulko II batalionas su viena baterija ir priskirtais šauliais bei kitais daliniais,
 - Ukmergės (kairysis) – 1 pėstininkų pulko I batalionas su viena baterija bei priskirtais kitais daliniais,
 - sandūros rinktinė – 1 pėstininkų pulko viena kuopa su vienu sunkiųjų kulkosvaidžių būriu.
8. Skiriamosios linijos:
- dešinėje – su II pėstininkų divizijos daliniais,
 - Lokio upelio žiotys, Labūnava – divizijos lengvoji rinktinė,
 - Širvintos upės žiotys–Normainiai (abu punktai 1 pėstininkų pulkui įskirtinai), tarp III ir I batalionų,
 - Leonpolio dvaras (I batalionui).
9. Rezervas: III batalionas (be vienos kuopos ir vieno sunkiųjų kulkosvaidžių būrio) Deltuvos rajone; ten pat ir bataliono vado baterija.
10. Ugnies planą nustatyti vietoje¹⁹.

Lietuvos vyriausybė bei kariuomenės vadovybė matė, kad politinių ir karienių įvykių Europoje raida sparčiai artina karo pradžią. Negalima buvo įsivaizduoti padėties, kurioje Lietuva, net prieš savo norą, vienaip ar kitaip nebūtų įvelta į būsimą Europos karo sūkurį. Atsižvelgiant į labai prastėjančius santykius tarp mūsų kaimynių, kariuomenės vadas įsakė sustiprinti dalių parengtį, kad, prireikus vykdyti priedangą ir mobilizaciją, tai būtų galima įvykdyti per kiek galint trumpesnę laiką. Divizijų vadams ir 3 pėstininkų pulko vadui nurodyta įspėti pasienio policijos viršininkus sustiprinti pasienio apsaugos budrumą (kad prireikus nebūtų sutrukdyta vykdyti mobilizaciją) ir įsakyta formuojant manevrinius vienetus jokio kariuomenės perkėlimo (trūkstant žmonių ir priemonių pergabenimo į formavimo vietas iš kitų įgulų) nevykdyti²⁰.

1939 m. rugpjūčio pabaigoje kariuomenės štabo I skyrius buvo parengęs ir įteikęs vadovybei 12 punktų vykdytinų pasirengimų sąrašą, tačiau jame net nebuvo nurodyta konkrečių jų įvykdymo terminų, daugiausia apsiribojant tokiais posakiais, kaip „galėtų būti įvykdyta trumpiausiu laiku“, „reikėtų vykdyti tuojau“, „organizuoti, kai padėtis bent kiek paaškės“ ir t. t.²¹

Tomis dienomis kariuomenės štabe dažnai buvo aptariama sparčiai besi-

¹⁹ Ukmergės rinktinės vado gen. št. plk. L. Gustaičio 1939 09 01 slaptas-asmenišką sprendimą Nr. 1 Šventosios upei ginti, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1119, l. 30.

²⁰ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 08 26 slaptas-asmenišką raštą Nr. 38354, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1115, l. 17.

²¹ Kariuomenės štabo I skyriaus viršininko plk. L. Rupšio 1939 08 25 slaptas-asmenišką referavimą kariuomenės vadovybei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1115, l. 11–12.

keičianti padėtis Europoje ir Lietuvos ginkluotųjų pajėgų atitiktis to meto sąlygoms. Bene daugiausia įvairių pasiūlymų bei vertinimų kariuomenės vadovybei teikė kariuomenės štabo I skyrius. Viename iš jų buvo teigiama, jog šalies vadovybės paskelbtas neutralumas, bet nepasirengimas prireikus tą neutralumą apginti, kėlė mūsų kaimynams rimtų abejonių dėl jo nuoširdumo. Lenkai įtarinėjo, jog, nesirengdami ginklu ginti savo teritorijos, lietuviai leis ja pasinaudoti vokiečiams, o šie manė, jog lietuviai tą galimybę suteiksia lenkams. Tiek vieni, tiek kiti, matydami Lietuvos nepasirengimą žadėtajam neutralumui užtikrinti, turėjo dalį savo ginkluotųjų pajėgų sutelkti Lietuvos pasienyje, kad priešingoji kariaujančioji šalis neužpultų jų nepasiruošusių per mūsų teritoriją. Siekiant likviduoti prasiveržimo per mūsų teritoriją pavojų, kariaujančioms šalims galėjo kilti pagunda užgrobti Lietuvos teritorijos plotus ir pašalinti galimus netikėtumus savo jėgomis. Kariuomenės štabo I skyriaus nuomone, vykdant krašte mobilizaciją, reikėjo iš anksto perspėti vokiečių ir lenkų atstovus, išaiškinant jiems Lietuvoje vykdomų veiksmų prasmę ir būtinumą²².

Tikėtasi ir kitų galimų mūsų šaliai pavojų. Viena kuri iš kariaujančių šalių galėjo įteikti Lietuvai ultimatumą, reikalaujantį praleisti per mūsų teritoriją jų kariuomenės dalinius. Skirtas laikas atsakyti į pareikštą ultimatumą galėjo būti labai trumpas – vos kelios valandos. Jei ultimatumo gavimo valandą Lietuvoje ir būtų paskelbta mobilizacija, per tokį trumpą laiką ji reikalingų pasipriešinimui jėgų nebūtų spėjusi sutelkti²³.

Be to, vienos iš kariaujančių šalių daliniai, kitos šalies kariuomenės spaudžiami, galėjo pereiti Lietuvos valstybės sieną ir atsirasti jos teritorijoje. Lietuvos neutralumas ir karo teisė būtų reikalavę juos internuoti. Tačiau, neturėdama pakankamai parengtų ginkluotųjų pajėgų, ji to padaryti negalėtų. O per sieną perėję kariaujančios šalies daliniai, situacijai keičiantis, kur nors kitur galėjo grįžti į savo teritoriją atgal. Tokiu atveju buvo galima susilaukti ultimatumo iš priešingos kariaujančios pusės ar net mūsų neutralumo sulaužymo. Pasekmės galėjo būti labai blogos²⁴. Visi šie atvejai rodo, jog tuometinė Lietuvos padėtis buvo neaiški ir sudėtinga.

Iškilus karo tarp Vokietijos ir Lenkijos grėsmei, beveik visos kaimyninės valstybės kaip išmanydamos ėmėsi karinių apsaugojimo priemonių, Lietuvos kariuomenės vadovybė tomis dienomis tik deklaravo šalies neutralumą ir tik siuntinėjo įvairias direktyvas, neįpareigojančias karinių dalių bei įstai-

²² Kariuomenės štabo I skyriaus referavimas kariuomenės vadovybei 1939 m. rugpjūčio mėn., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1079, l. 14.

²³ Ten pat.

²⁴ Kariuomenės štabo I skyriaus 1939 m. rugpjūčio mėn. slaptas-asmeniškasis referavimas kariuomenės vadovybei mūsų dalinės mobilizacijos reikalu, *ten pat*, l. 15.

gų imtis skubių konkrečių žygių kraštui ginti pavojaus atveju.

Savo ruožtu Vokietijos vyriausybė, žinodama, jog užpuolusi Lenkiją ji prieš save labai nepalankiai nuteiksianti pasaulinę opiniją, darė visa ką galėdama jai švelninti. Geriausia tam priemonė buvo į karą su Lenkija įtraukti kaimynines valstybes tuo pretekstu, kad šios iš Lenkijos norinčios atsiimti jos pagrobtas savo žemes. Tokiu atveju Lenkijos užpuolimas būsiąs ne agresijos, o jos pavergtų tautų išlaisvinimo karas. Susitarusi su Sovietų Sąjunga dėl Lenkijos užpuolimo ir jos pasidalijimo, vokiečių vyriausybė to paties tikslo siekė ir su Lietuva. Būsimojo karo atveju vokiečių diplomatija Kaune labai stengėsi ją, kaip aktyvią dalyvę, įtraukti į bręstančius didelio karo veiksmus. Vokiečių atstovas Kaune dr. E. Zechlinas pradėjo beveik kasdien lankytis Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje, įteikdamas notas ir įtikindamas, kad atėjo Lietuvai laikas atsiimti Vilnių iš Lenkijos. Panašius žygius Lietuvos kariuomenės štabe darė ir Vokietijos karo atašė gen. št. plk. Emilis Justas (Emil Just). Vermachto vadovybės vardu jis žadėjo visapusišką pagalbą, jei Lietuvos armija žygiuotų į Vilnių. Ypač garantavo aviacijos, tankų ir sunkiosios artilerijos paramą²⁵.

Didžiausias Lietuvos neutralumo gynėjas buvo pats Respublikos prezidentas A. Smetona, kuris nesileido į jokiais kalbas dėl jo pažeidimo. Prolenkishkos orientacijos tuo metu laikėsi ir brg. gen. J. Černiaus vadovaujama vadinamoji vieningo darbo vyriausybė bei kariuomenės vadas brg. gen. S. Raštikis.

To meto Lietuvos vadovai turėjo skirti du dalykus: neutralitetą, garantuojamą kaimyninių didžiųjų valstybių arba pripažintą tarptautiniu mastu, ir neutralitetą, kurį mažoji valstybė paskelbia pati. Pirmuoju atveju kaimyninės didžiosios valstybės pačios formaliai įsipareigoja iš esmės gerbti mažos valstybės paskelbtą neutralitetą, tuo būdu išsižadėdamos savo interesų toje valstybėje ir didžia dalimi užtikrindamos jai išorinį saugumą kilus karui. Antruoju atveju mažosios valstybės neutralitetas tėra tik jos pačios vienašališkai paskelbtas, bet neatitinkąs didžiųjų kaimynų tikrųjų interesų ir nėra pripažįstamas. Toks neutralitetas tik parodo mažosios valstybės norą nedalyvauti kare, bet jis išorinio saugumo nėra kiek negarantuoja, o tik suriša rankas bei suvaržo laisvę pasirinkti naudingesnius būdus bei tikresnį kelią savo saugumui užtikrinti. Todėl nereikia stebėtis, jog jokia kaimyninio krašto vyriausybė neteikė rimtesnio dėmesio paskelbtam Lietuvos neutralumui. Tai įrodė Klaipėdos krašto praradimas, lenkų pastangos paversti Lietuvą Žečpospolitos dalimi ir kt.²⁶

Reikia pažymėti, jog daugelis Lietuvos gyventojų, ypač karių, negalėjo suprasti, iš kur atsirado tokia didelė šalies vadovybės meilė Lenkijai, iš kurios

²⁵ Švoba J., *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*, p. 313–314.

²⁶ Škirpa K., *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940)*, p. 152–153.

teko patirti tiek skriaudų ir pažeminimų, kodėl jai taip daug buvo žadama už nieką? Visuomenėje buvo keliamas klausimas, kodėl taip greitai pamirštas Lenkijos 1938 m. kovo 18 d. ultimatumas ir jos vyriausybės suorganizuotos demonstracijos prieš Lietuvą Varšuvoje ir Vilniuje, kai minios lenkų šaukė: „Na Litwe! Na Kowno!“ Lietuvos vyriausybė atseit turėjusi Lenkijos atstovui pasakyti: „Mes laikysimės neutralumo, nenorime su jumis kariauti, tačiau Lenkija tegul pasižada laikytis Suvalkų sutarties, kurią sulaužė 1920 m. spalio 9 d.“²⁷.

Visa lietuvių jaunoji karta buvo išauginta šūkiu „Mes be Vilniaus nenu-rimsim!“ Reikėjo Lietuvos vadovybei susiprasti, kad jokioje taikos konfe-rencijoje mes Vilniaus neatgausime, jei lenkai iš ten nebus išvaryti. Lietuva formaliai nebuvo atsižadėjusi Vilniaus krašto ir neišbraukusi iš savo Konsti-tucijos straipsnio, kad Vilnius yra Lietuvos sostinė. Jei Lietuvos diplomatai, autoriaus nuomone, būtų buvę lankstūs, tai jie būtų galėję įrodinėti, kad Lietuva nesulaužė neutraliteto, o tik pasiėmė tai, kas jai priklausė pagal Konstituciją ir Suvalkų sutartį su lenkais²⁸.

1939 m. rugpjūčio pabaigoje įvykiai Europoje vystėsi žaibiškai. Kaip žino-me, 1939 m. rugpjūčio 23 d. Maskvoje prasidėjo SSSR ir Vokietijos pasitari-mai dėl nepuolimo sutarties. Vokietija sutiko rytinį Baltijos pakraštį perleisti Rusijai. Po ilgai trukusių derybų sutartis ir slaptasis protokolas buvo pasirašyti rugpjūčio 24 d. auštant. Juo remiantis buvo pasidalyta įtakos sferomis Baltijos valstybėse ir Lenkijoje. Abi šalys pripažino Lietuvos interesus Vilniaus krašte.

Pasak K. Škirpos, „objektyviai paėmus, minėtas protokolas, nieko neprimės-damas Lietuvai, kas mums būtų nepriimtina, tik užtikrino Lietuvos saugumą nuo Rytų sovietinių komunistų pavojaus, buvo sudaręs realią galimybę besa-lygiškai realizuoti lietuvių tautos aspiracijas dėl savo istorinės sostinės – Vilniaus su visomis etnografinėmis lietuviškomis Vilniaus krašto žemėmis ir, be to, buvo automatiškai užkirtęs kelią bet kokiam lenkų pasikėsinimui prieš Lietuvą pagal britų–lenkų rugpjūčio 25 d. slaptą protokolą... Buvo galimybė iškelti Vilniaus klausimą į viešumą, neužtraukiant ant Lietuvos nė menkiausio agresyvumo dė-mės, kitaip sakant – nė per plauką nenukrypstant nuo savo neutralumo“²⁹.

Nepaisant vokiečių vadovybės pareikštų simpatijų lietuvių troškimams dėl Vilniaus krašto atgavimo, net likus vienai dienai iki vokiečių–lenkų karo pra-džios Lietuvos valdžios viršūnės neparodė realesnio šalies padėties ir jos pers-pektyvų supratimo, kadangi iki tol buvo pažadėjusios lenkams neliesti Vilniaus krašto klausimo. Apie tai savo atsiminimuose paliudijo buvęs lenkų karo atašė

²⁷ Dr. Jonaitis B., Paskutinės Nepriklausomos Lietuvos dienos. Ką pasakoja 1939–1940 m. do-kumentai, *Naujoji viltis*, Čikaga, 1970, Nr. 1, p. 11.

²⁸ Ten pat, p. 12–13.

²⁹ Škirpa K., *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940)*, p. 180, 185–186.

Kaune plk. L. Mitkiewiczus: „Aiškiai bręstant įvykiams nusprendžiau pasikalbėti, kad galutinai išsiaiškinti, kokia būtų Lietuvos pozicija konflikto tarp Vokietijos ir Lenkijos atveju. Buvo pokalbių su Lietuvos kariuomenės vadu gen. S. Raštikiu, krašto apsaugos ministru gen. K. Musteikiu ir su plk. K. Dulksniu. Po tų pokalbių gavau visišką Lietuvos neutralumo patvirtinimą, taip pat žodinę garantiją, tiksliau pasakius, užtikrinimą, jog bet koku atveju Lietuva nesiims jokių veiksmų, kad atgautų Vilnių... Gen. S. Raštikis man pareiškė, jog galiu būti visiškai tikras ir galiu taip ir pranešti lenkų kariuomenės štabui, kad Lietuva jokiu būdu nesistengs išnaudoti sunkios Lenkijos padėties“³⁰.

2. LIETUVOS KARIUOMENĖ ANTROJO PASAULINIO KARO PRADŽIOJE

1939 m. rugsėjo 1 d. auštant Vokietijos ginkluotosios pajėgos pradėjo karo veiksmus prieš Lenkiją. Lietuvos vyriausybė ir karinė vadovybė atidžiai sekė įvykių raidą. Tą pačią rugsėjo 1 d. įvykusiame Valstybės gynimo tarybos posėdyje, pirmininkaujant Respublikos prezidentui A. Smetonai, buvo nutarta:

1. II pėstininkų divizijos ribose įvykdyti mobilizacijos tvarkaraštį Nr. 4 (sušaukti pasienio apsaugos batalionus).

2. Leisti kariuomenės vadui, atsižvelgus į aplinkybes, sustiprinti kariuomenę, pašaukiant į ją reikalingą atsarginių skaičių.

3. Visoms ministerijoms baigti tvarkyti visus Krašto apsaugos ministerijos anksčiau duotus mobilizacinius ir gyventojų apsaugos nuo lėktuvų užpuolimo pavojaus nurodymus.

4. Finansų ministerijai aprūpinti kariuomenės techniką degalais bei jų atsarga, reguliuojant ir normuojant jų kiekį.

5. Papildyti kariuomenės vadovybės įstatymą punktu, kad jo dėsniai veiktų karo metu ir valstybės gynimo meto nepaskelbus³¹.

Prasidėjus karo veiksmams Respublikos prezidentas A. Smetona tą pačią dieną paskelbė ir neutralumo įstatymui vykdyti aktą³².

1939 m. rugsėjo 1 d. Lietuvos kariuomenėje buvo šios dalys: devyni pėstininkų pulkai, suskirstyti į tris pėstininkų divizijas, ir dar vienos divizijos užuomazga (su štabu), keturi artilerijos pulkai, trys kavalerijos pulkai su remonto eskadronu ir raitosios artilerijos grupe, du inžinerijos batalionai, vienas ryšių batalionas, šarvuočių (tankų, šarvuotų automobilių) rinktinė,

³⁰ Mitkiewicz L., *Litwa i Polska*, 1955, p. 224, 246.

³¹ LCVA, f. 923, ap. 3, b. 848, l. 216.

³² *Karys*, 1939, Nr. 36, p. 1047.

mokomasis karo laivas „Prezidentas Smetona“, karo aviacija, priešlėktuvinės apsaugos rinktinė, pirmojo Lietuvos prezidento karo mokykla, Vytauto Didžiojo aukštoji karo mokykla, kitos smulkesnės pagalbinės dalys. Be to, joje dar buvo įvairių ginklavimo, sanitarijos, veterinarijos, intendantūros, transporto ir kitų tiekimo ir aprūpinimo įstaigų, mokyklų, ligoninių, dirbtuvių, sandėlių ir t. t. Kalbamuoju laikotarpiu Lietuvos kariuomenėje buvo 1749 karininkai, 266 kariūnai, 600 aspirantų, 204 auklėtiniai, 1805 karo valdininkai, 18 088 kareiviai ir turėta 4843 arkliai. Be to, buvo pašaukta 6080 atsargos karių. Kartu su pašauktais karo tarnybai pakartoti minėtais atsargos kariais bendras karių skaičius išaugo iki 38 792 žmonių³³.

Tą pat rugsėjo 1 d. pradėjo galioti nauji krašto apsaugos ministro brg. gen. K. Musteikio ir kariuomenės vado brg. gen. S. Raštikio patvirtinti pasienio apsaugos bataliono taikos meto etatai Nr. 181 (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Pasienio apsaugos bataliono taikos meto etatai Nr. 181³⁴

Pavadinimas	Skaičius	Karainikai	Kareiviai					Iš viso	Civiliai tarnautojai	Arkliai
			Viršilos	Puskarininkiai	Jaun. puskarininkiai	Grandiniai	Eiliniai			
Santrauka										
I. Bataliono štabas	1	4	1	4	3	–	12	20	–	11
II. 1-a apsaugos kuopa	1	6	1	8	18	47	184	258	–	24
2 ir 3-ia apsaugos kuopos	2	12	2	16	36	94	268	516	–	48
III. Raitųjų žvalgų-dviratininkų būrys	1	1	–	1	2	5	30	38	–	22
IV. Ryšių-inžinerijos būrys	1	1	1	2	3	7	29	41	–	5
V. Ūkio būrys	1	1	1	3	3	–	18	25	–	22
Iš viso Pasienio apsaugos batalione		25	6	34	65	153	541	898	–	132

³³ Kariuomenės žmonių ir arklių sudėties žinios 1939 09 01, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1093, l. 11.

³⁴ Lentelė sudaryta remiantis *LCVA*, f. 1364, ap. 1, b. 613, l. 71–73.

Jais remiantis, jau rugsėjo 2 d. II pėstininkų divizijos vadui buvo įsakyta pradėti vykdyti mobilizacijos tvarkaraštį Nr. 4. Šios divizijos štabas Nemo–Neries bare suformavo 6 pasienio apsaugos batalionus su praleidžiamomis sargybomis Ramoniškio, Slavikų, Kudirkos Naumiesčio, Kybartų, Vištyčio, Kalvarijos–Suvalkų plento, Varėnos ir Vievio–Zarasų plento punktuose. IV–VI pasienio apsaugos batalionai buvo pavaldūs Marijampolės priedangos rinktinės (9 pėstininkų pulko) vadui, VII–VIII – Prienų priedangos rinktinės (5 pėstininkų pulko II bataliono) vadui ir IX – Kaišiadorių priedangos rinktinės (2 ulonų pulko) vadui. Iki priedangos vykdymo pradžios minėti pasienio apsaugos batalionai priklausė tų apskričių karo komendantūroms³⁵.

Vokiečių ar lenkų kariuomenės daliniams artėjant prie sienos ar administracinės linijos, jie turėjo būti išpėjami, jog tai yra neutralios valstybės siena, ir perėjusieji į Lietuvos teritoriją yra nuginkluojami ir internuojami. Išpėjimų nepaklusius ar pasipriešinus ginklu, prieš juos taip pat nurodyta pavartoti ginklą³⁶.

Tačiau kariuomenės štabui susipažinus su faktine pasienio apsaugos batalionų būkle, pastarųjų veikloje paaiškėjo skubiai šalintinų trūkumų. Kai kuriuose batalionuose (ypač IV ir V) pašaukti atsargos kariai valstybiniu požiūriu buvo visai nepatikimi. Tokius teko skubiai atleisti perkeliant į kitas formuotes, o į jų vietas parenkant patikimus žmones. Pasienio apsaugos batalionų saugomi barai turėjo būti suderinti su pasienio policijos barais. Batalionų kadrui turėjo būti taip sutvarkyti, kad anksčiau buvę pasienio policijos pareigūnai gautų paskyrimus pagal jų pirmiau turėtas vietas bei pasirengimą sienos apsaugos tarnybai. Nurodymus apskričių komendantams dėl praleidimo per sieną tiesiogiai turėjo duoti Vidaus reikalų ministerija, apie tai informuodama kariuomenės štabą. Kadangi nuo 1939 m. rugsėjo 1 d. visa pasienio apsaugos policija su visomis savo priemonėmis perėjo Krašto apsaugos ministerijos valdžion, visa pasienio apsaugos batalionų sudėtis turėjo būti paskelbta pastarųjų vadovybės įsakymuose. Visa pasienio apsaugos batalionų karininkų asmeninė sudėtis, nurodant jų užimamas pareigas, iki rugsėjo 5 d. turėjo būti raštu pasiūsta kariuomenės štabo III skyriui³⁷.

Pertvarkomi pasienio apsaugos batalionai turėjo tuojuo sustiprinti valstybės sienų ir administracinės linijos apsaugą. Jų antrieji skaidiniai (likę nuo sargybų žmonės) buvo išdėstomi iš anksto parinktose ir iššvalgytose vietose, atsivėlgiant į vietovės saugumą ir priedangos uždavinius. Sargybos, kuopų

³⁵ II pėst. divizijos štabo viršininko gen. št. plk. M. Stankaičio 1939 09 02 nurodymas Nr. 3522 pasienio apsaugos batalionams sienai saugoti, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1094, l. 5.

³⁶ Ten pat.

³⁷ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 09 06 slapta-asmeniškasis raštas Nr. 32226 II pėst. divizijos vadui, *LCVA*, f. 511, ap. 1, b. 532, l. 141.

ir būrių branduoliai turėjo išsikasti ir pasirinktose vietose įrengti apkasus. Reikalingomis medžiagomis aprūpino vietos miškų administracija. Valstybės siena ar administracinė linija galėjo būti uždaryta tik gavus kariuomenės vado ar II pėstininkų divizijos vado įsakymą³⁸.

Prasidėjus lenkų–vokiečių karo veiksams, kariuomenės vadas brg. gen. S. Raštikis, suprasdamas iškilusią didelę grėsmę Lietuvai, pasiūlė Respublikos prezidentui A. Smetonai paskelbti mobilizaciją, tačiau šis tam nepritarė. Jo svarbiausi argumentai prieš mobilizaciją buvo šie: 1. Mobilizacija ne sustiprintų, bet susilpnintų Lietuvos neutralumą, 2. Susimobilizavusi Lietuva lengviau galėtų būti įtraukta į karo sukurį ir 3. Lietuvos išdas ir visas Lietuvos ūkis negalėtų pakelti ir išlaikyti ilgesnį laiką sumobilizuotos kariuomenės išlaidų naštos³⁹.

Tačiau kariuomenės vado brg. gen. S. Raštikio teigimu, „jei tada būtume susimobilizavę, būtume galėję visai kitaip kalbėtis su vokiečiais ir ypač su rusais. Manau, kad svarbiausieji vėlesni Lietuvos vyriausybės sprendimai gal būtų kitoniški, nes kariuomenė, bent tiek, kiek ji galėjo, būtų buvusi visą laiką pasirengusi kiekvienam uždaviniui“⁴⁰. Yra pagrindo manyti, jog tokiu atveju bent Vilniaus ir jo krašto atgavimo problema galėjo būti išspręsta Lietuvai kur kas palankesnėmis sąlygomis.

Tuo metu Lenkijos–Vokietijos karo veiksmai plėtėsi pastarosios naujai. Lietuvos karinė vadovybė, stebėdama įvykius, buvo nuomonės, kad kol karo sėkmė neatsigręš į lenkų pusę, šie vargu ar mėgins pažeisti paskelbtą Lietuvos neutralumą. Manyta, jog ir kita kariaujančioji pusė – Vokietija – sieks greičiau baigti karines operacijas rytuose ir visomis jėgomis atsigręš į vakarus. Taigi kol vokiečių kariuomenės puolimas Lenkijoje nesustabdytas, jų veržimosi per Lietuvos plotus nesitikėta. Vienos iš kariaujančių šalių kariuomenės išiveržimo į mūsų teritoriją buvo galima tikėtis tik tuo atveju, jei, susidariusi išsinišiam nepralaužiamam frontui, kuri nors kariaujanti pusė sumanytų įvykdyti manevrą per Lietuvos plotus. Tokio manevro pavojus pirmiausia būtų grėsęs Suvalkijai. Tik mobilių mechanizuotų ir motorizuotų jėgų manevras galėjo siekti ir giliau – per Alytų ir Merkinę. Todėl ir buvo susirūpinta pietų Lietuvos kyšuliu, t. y. plotu į pietus nuo Nemuno ir Neries upių. Teritorijai tarp šių ribų ginti ir buvo sumanyta skirti tas jėgas, pačias ribas iš anksto išžvalgant ir paruošiant gynimui. Manevrui (smūgiui į sparną ar ginamos ribos sparnui garantuoti) skirtos pajėgos turėjo būti sutelktos

³⁸ II pėst. divizijos štabo viršininko gen. št. plk. M. Stankaičio 1939 09 02 pasienio apsaugos batalionų panaudojimo sienas saugoti nurodymai, *LCVA*, f. 525, ap. 1, b. 421, l. 76.

³⁹ Raštikis St., *Įvykiai ir žmonės*, t. 3, Čikaga, 1972, p. 237–238.

⁴⁰ Ten pat.

Vilkaviškio–Prienu–Marijampolės plote⁴¹.

Manyta, jog siekdama laimėti priešų sparną ir jį užklupti netikėtai puolančioji šalis greičiausiai jokio ultimatumo dėl jos kariuomenės praleidimo Lietuvai neskelbs ir derybų su ja neves, bet puls staiga, be įspėjimo. Tas smūgis-apėjimas nebus labai gilus, eis trumpiausiu keliu ir sieks ne toliau Alytaus. Jei tokį puolimą mūsų kariuomenė sulaikytų ir planuotas puolančios šalies manevras nepavyktų, tai užpuolikas būtų laikomas pradėjęs karą tikra to žodžio prasme ir prieš Lietuvą. Ji taptų priešingos kariaujančiosios šalies sąjungininke. Atsižvelgiant į tai, jog lenkų–vokiečių karinės operacijos plėtėsi nepaprastai greitai ir vis labiau sviro Lenkijos pralaimėjimo link, taip pat patriotiškai lietuvių visuomenei iš visų pusių spaudžiant, brg. gen. J. Černiaus vadovaujama vyriausybė 1939 m. rugsėjo 5 d. dar kartą svarstė Vilniaus klausimą, bet, balsams pasidalijus po lygiai, neįstengė priimti ryžtingo sprendimo – žygiuoti į Vilnių. Dėl vyriausybės susilaikymo atsiimti lenkų užgrobtas lietuviškas žemes visuomenės nepritarimas toliau didėjo. Ypač aktyviai veikė Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys Vokietijai gen. št. plk. K. Škirpa, kaltindamas vyriausybę ir ypač Užsienio reikalų ministeriją, jog jos labai klystančios, nesinaudodamos proga ginklu atsiimti Vilnių ir jo kraštą⁴².

Tokių pat siekių buvo apimti ir kai kurie patriotai kariuomenėje, Šaulių sąjungoje, jaunieji tautininkai, prof. A. Voldemaro šalininkai, dalis A. Smetonai ištikimų vairininkų ir kt. Jie suprato, jog tai buvo paskutinė proga atgauti Vilnių ir reikėjo tik greitai veikti.

Rugsėjo 12 d. jau buvo visiškai aišku, kad Lenkija karą pralaimi ir kad Lietuvos vyriausybėje šis klausimas turėjo būti iš naujo persvarstytas. Bet vyriausybė ir šį kartą neparodė reikiamo politinio apdairumo ir apsukrumo skubiai veikti pagal susidariusias naujas galimybes. Vokietijos pasiuntinys Lietuvoje dr. E. Zechlinas, po daugelio ankstesnių priminimų, rugsėjo 13 d. kalbėjosi su kariuomenės vadu brg. gen. S. Raštikiu Vilniaus klausimu. Šis pareiškė, jog viešas savo neutralumo atsisakymas tuo metu Lietuvą būtų labai apsunkinęs ir kad Lietuva iš anglų ir prancūzų pusės buvo spaudžiama savo neutralumo jokiais aplinkybėmis neatsisakyti⁴³.

Nereikėjo būti dideliu strategu, kaip vėliau rašė K. Škirpa, kad supras-

⁴¹ Kariuomenės štabo I skyriaus 1939 09 06 referavimas kariuomenės vadovybei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1079, l. 16.

⁴² Plk. Kazio Škirpos žodis rūpimais ir aktualiais klausimais, *Karys*, Niujorkas, 1965, Nr. 6, p. 166; Gen. št. plk. Kazio Škirpos, pirmojo Lietuvos kariuomenės kūrėjo-savanorio žodis, tartas Lietuvos ginkluotų jėgų atkūrimo 50 metų jubiliejaus minėjime, *Karys*, Niujorkas, 1968, Nr. 9, p. 258.

⁴³ **Raštikis St.**, *Kovose dėl Lietuvos*, t. 1, p. 591.

tum, jog žygis į Vilnių, įvykdytas, pavyzdžiui, tarp rugsėjo 8 ir 15 dienos, kada lenkai savo okupacines jėgas jau buvo atitraukę iš to krašto pačios Lenkijos gynimui, nebūtų reikškęs iš mūsų pusės jokio karinio smūgio jai ar Lietuvos įsivėlimo į karą. Priešingai, tokiu žygiu Lietuva tebūtų atlikusi savo pareigą suteikti Vilniui ir Vilniaus kraštui ginkluotą apsaugą nuo grėsusio pavojaus iš Rytų, apsaugą, kurios Lenkija tada užtikrinti jau nebepajėgė. Lenkų Vilniaus karo komendantas net buvo tokios pagalbos pats paprašęs per Lietuvos generalinį konsulą Vilniuje dr. A. Trimaką⁴⁴. Žinoma, lenkų komendantas tai darė ne iš meilės lietuviams, bet norėdamas pagelbėti gyventojams, tarp kurių buvo daug lenkų, nes suprato, kad lietuvių valdžia gyventojams būtų daug švelnesnė ir žmoniškesnė negu sovietinė. Vokiečiai dar rugsėjo 11 ir 13 d., palaikydami ryšius su K. Škirpa Berlyne, pareiškė, kad jei lietuviai, žygiuodami į Vilnių, turėtų karinių sunkumų, kurių tačiau nenumatoma, tai jie duosią tankų ir lėktuvų. Tą patį pakartojo Vokietijos karo atašė plk. E. Justas, apsilankęs pas mūsų kariuomenės vadą brg. gen. S. Raštikį rugsėjo 13 d.⁴⁵

Tačiau Lietuvos užsienio reikalų ministerija net pasiskundė Londone ir Paryžiuje, kad vokiečiai verčią lietuvius eiti į Vilnių, o Lietuvos vyriausybė šį spaudimą atlaikiusi ir pasiliekanči neutrali. Apie tai sužinojęs Vokietijos užsienio reikalų ministras J. von Ribbentropas įtūžęs įsakė dr. E. Zechlinui rugsėjo 16 d. daugiau Vilniaus reikalo nebeliesti ir visas kalbas dėl Vilniaus nutraukti – net jeigu ir patys lietuviai to panorėtų, į jas nebesileisti⁴⁶.

Lietuvių atsisakymas žygiuoti į Vilnių labai tenkino sovietų vadovybę. Apie tai vėliau – 1940 m. liepos 1 d. – V. Molotovas atvirai kalbėjo prof. V. Krėvei: „(Vokiečiai) reikalavo, kad lietuvių kariuomenė tuojau pulūt lenkus ir užimtų Vilnių. Nenuslėpsiu nuo Tamstos (V. Krėvės), kad to fakto mes buvome netikėtai užklupti ir labai, labai susirūpinę. Jeigu Lietuva būtų paklususi vokiečių vyriausybės reikalavimui ir kartu pasidariusi vokiečių sąjungininkė, ji būtų tapusi toli į rytus išėinančiu vokiečių placdarmu, pradžios tašku karo atveju su mumis (Sovietų Rusija). O imtis prieš ją kokių nors priemonių nebūtume galėję, nerizikuodami karu su vokiečiais, ko mes nenorėjome ir nenorime. Lengviau atsidusome tik sužinoję, kad Lietuvos vyriausybė neišdriso paklausti vokiečių, atsisakė ginklu užimti Vilnių ir taip prarado vokiečių pasitikėjimą. Šio mums pavojingo fakto akivaizdoje turėjome griežtai pakeisti savo nusiteikimą tiek vokiečių, tiek Pabaltijo valstybių atžvilgiu ir imtis žygių, kurių nei norėjome,

⁴⁴ Gen. št. plk. Kazio Škirpos, pirmojo Lietuvos kariuomenės kūrėjo-savanorio žodis, tartas Lietuvos ginkluotų jėgų atkūrimo 50 metų jubiliejaus minėjime, *Karys*, Niujorkas, 1968, Nr. 9, p. 258.

⁴⁵ *Raštikis St., Kovose dėl Lietuvos*, t. 1, p. 591.

⁴⁶ *Dr. Jonaitis B., Paskutinės Nepriklausomos Lietuvos dienos...*, p. 15–16.

nei buvome numatę. Mes buvome priversti taip elgtis saugumo sumetimais. Neturėjome teisės leisti, kad panaši situacija galėtų vėl pasikartoti“⁴⁷.

Sovietinis lietuvių istorikas K. Navickas taip pat vėliau teigė, jog Lietuvos vyriausybė gerai pasielgė laikydamasi neutralumo, nes, priešingu atveju, būtų pakenkusi sovietų planui, jei lietuviai patys būtų pasiemę Vilnių. Jis rašė: „Pirmiausia Hitlerio vyriausybė siekė, kad Lietuva, įsijungusi į karą prieš Lenkiją, užimtų Vilniaus kraštą ir taip, Lenkijai karą pralaimėjus, užkirstų galimumą Tarybų Sąjungai įvesti čia savo kariuomenę“⁴⁸. Sovietinis istorikas džiaugėsi, kad Lietuva išliko neutrali ir neapsunkino sovietų pasistūmėjimo į Vakarus.

Kaip matyti, komunistų ir neutralumo šalininkų pažiūros aukščiau minėtų klausimu nuostabiai sutapo.

Lietuvos paskelbtas griežtas neutralumas ipareigojo ją pastoti užpuolikiui kelią ir patirti visas iš to kylančias pasekmes. Todėl, pasirengus sutrukdyti kariaujančios šalies manevrą pietų Lietuvoje, reikėjo būti pasirengusiems ir sutikti jos smūgius ir kitomis galimomis puolimo kryptimis. Įvykdžius visuotinę mobilizaciją, Lietuvos kariuomenė turėjo būti sutelkta tuose rajonuose.

Iškilus pavojui Lietuvai būti įtrauktai į karą, visų pirma susirūpinta pačios kariuomenės vadovybės saugumu. Galimo priešo bombardavimo atveju jai buvo parinktos slaptos patikimos slėptuvės Kaune – Tulpių g-vė Nr. 14, Vytauto kalne bei artilerijos sandėlių pastate Nr. 27. Tai buvo stipriausias Kauno tvirtovės pastatas, turėjęs 3,5 m storio betono sluoksnį, gerai išsilaikęs, sausas, prie kurio buvo patogų privažiuoti⁴⁹.

Kilus grėsmei Lietuvos teritorijai, karinė vadovybė 1939 m. rugsėjo 16 d. skubiu slaptu raštu kreipėsi į vyriausybę, pažymėdama, jog pirmiausia iš Kauno ir pasienio apskričių reikėtų evakuoti krašto gilumon bent svarbesnius krašto gynimui ir valstybei reikalingus turtus, taip pat informuodama, jog Krašto apsaugos ministerija jau sudariusi kariško turto evakavimo planą. Vyriausybei buvo pasiūlyta, kad ir kitos ministerijos sudarytų jų žinioje buvusio turto evakavimo planus, remdamosi pačių ministerijų turėtų transporto priemonių pajėgumu neįskaitant geležinkelių ir numatant, kad iš pasienio apskričių tas turtas būtų evakuotas per vieną, o iš Kauno – per 2–3 paras. Evakuacijos punktais buvo numatyti Joniškis, Biržai, Pušalotas ir Šiauliai⁵⁰.

Ministerijų turtą siūlyta evakuoti tokiu eiliškumu:

⁴⁷ Krėvė V., Aidai, 1953, Nr. 3, p. 124–125.

⁴⁸ Navickas K., *TSRS vaidmuo ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920–1940 metais*, Vilnius, 1966, p. 269.

⁴⁹ Kariuomenės štabui slėptuvių reikalu, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1078, l. 11–12.

⁵⁰ Kariuomenės štabo 1939 09 11 skubus-slaptas raštas Nr. 24234 Ministrui Pirmininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1020, l. 18.

Pirmos eilės:

- a) įvairių ministerijų krašto gynybai svarbūs slaptieji dokumentai;
- b) pinigai ir visas greitai ir lengvai jais paverčiamas turtas;
- c) ginklai, karinė medžiaga ir inžinerijos turtas: policijos ginklai ir šaudmenys, ginklų parduotuvės, metalo apdirbimo įmonės bei parduotuvės, technikos reikmenų sandėliai bei parduotuvės;
- d) susisiekimo ir transporto priemonės;
- e) kuras ir tepalai.

Antros eilės:

- a) maisto fabričių, dirbtuvių ir parduotuvių, metalo ir jo dirbinių atsargos;
- b) kooperatyvų ir sandėlių atsargos;
- c) svarbesnės dirbtuvių mašinos, kurias būtų galima panaudoti tolesniam darbui.

Trečios eilės:

- a) kiti slapto pobūdžio dokumentai (nesant galimybių išvežti – sudeginti vietoje).

Ketvirtos eilės:

Muziejų, knygynų ir kitų kultūros įstaigų turtas (palikti vietoje ir pasirūpinti jo globa).

Vyriausybei buvo pasiūlyta taip organizuoti evakavimą:

- darbams suderinti sudaryti tarpžinybinį komitetą, į kurį, be ministerijų, turėjo įeiti ir kitų didesnių ekonominių organizacijų bei įmonių atstovai,
- valdiškų įstaigų turtą turėjo evakuoti atitinkamos organizacijos savo jėgomis,
- privačių bankų turtu turėjo pasirūpinti Finansų ministerija,
- privačių sandėlių, parduotuvių, įmonių ir t.t. turtą – Vidaus reikalų ministerija,
- dėl privataus pirmos eilės turto evakavimo atitinkamos ministerijos turėjo duoti nurodymus ir padėti savininkams tai įvykdyti,
- apskrityse turto evakuacijai turėjo vadovauti apskričių viršininkai, derindami savo veiksmus su apskričių komendantais,
- evakuaciją pradėti vykdyti kariuomenės vadui įsakius.

Kariuomenės vadovybė prašė vyriausybę nurodymų sudaryti minėtą komitetą ir įpareigoti ministrus, kad pastarieji padėtų komitetui vykdyti evakuaciją aukščiau išdėstytais pagrindais⁵¹.

Tačiau paaiškėjus, jog ministerijose šis klausimas dar mažai buvo nagrinėtas, dėl menko transporto priemonių skaičiaus išvardyto turto evakuoti

⁵¹ Ten pat.

nebuvo sąlygų. Kariuomenės vadas nurodė tiekimo viršininkui imtis priemonių, kad neatidėliojant būtų evakuotas iš Kauno aukščiau minėtas karinis turtas, paliekant vietoje tik:

- šaudmenų,
- iš Kaune buvusio 1/3 viso inžinerijos turto apie 1/3–2/3 jo evakuoti į Kėdainių–Jonavos rajoną.

Buvo numatyti šie evakuacijos rajonai:

- Ginklavimo tarnybai – Linkaičiai, Šeduva, Berčiūnai, Baisogalos raj.,
- Intendantūrai – Šiauliai, Panevėžys ir į šiaurę nuo šių punktų,
- karo aviacijai – Šiauliai, Panevėžio rajonas,
- karo technikai – Radviliškio rajonas,
- karo sanitarijai – į šiaurę nuo geležinkelio ruožo Šiauliai–Panevėžys.

Kariuomenės tarnybų viršininkai tuose rajonuose turėjo parinkti dislokacijos vietas iki 1939 m. rugsėjo 18 d.⁵²

Atsižvelgiant į galimą prieš aviacijos antpuolį, kariuomenės vado nurodymu patikimomis autotransporto ir kitomis priemonėmis buvo sustiprinti šie daliniai: II pėstininkų divizijos priešlėktuvinė kuopa, dvi prieššarvinės kuopos, karo mokyklos artilerijos baterija, taip pat po vieną I pėstininkų divizijos ir 3 pėstininkų pulko kuopą ir III pėstininkų divizijos dvi priešlėktuvinės kuopos. Ši aplinkybė įgalino minėtus dalinius pavojaus atveju sėkmingai keisti savo dislokacijos vietas ir atremti prieš pavojų⁵³. Tą pat dieną į Kauną II pėstininkų divizijos vado žinion iš Radviliškio buvo išsiųsta viena tankų kuopa⁵⁴.

1939 m. rugsėjo 17 d. 14 val. kariuomenės štabas gavo žinių, jog į vokiečių jau parblokštą Lenkiją įsiveržė SSSR kariuomenė neva be jokios globos ir apsaugos likusių Lenkijos ukrainiečių ir gudų išvaduoti. Sovietų kariuomenės žygis vyko plačioje teritorijoje nuo Polocko šiaurėje iki Kamenc-Podolsko pietuose. Karo veiksmai artėjo prie Lietuvos sienos.

Lietuva savo neutralumą, valstybės sienas ir ypač administracinę liniją turėjo saugoti visomis galimomis priemonėmis, nes, pirma, nebuvo aišku, ar sumuštos lenkų kariuomenės likučiai sustos prie šios linijos ir kapituliuos ir, antra, ar sovietų bei vokiečių kariuomenė gerbs lietuvių silpnai saugomą administracinę liniją. Lietuvai buvo iškilęs didelis pavojus. Ji valstybės

⁵² Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 09 16 slapta raštas Nr. 22871 kariuomenės tiekimo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1020, l. 19.

⁵³ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 09 16 slapta-asmenišką raštas Nr. 32344 I–III pėst. divizijų ir 3. pėst. pulko vadams, kariuomenės tiekimo, karo technikos, karo mokyklos ir kariuomenės štabo I ir IV skyrių viršininkams, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 466, l. 3.

⁵⁴ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 09 16 slapta raštas Nr. 38588 karo tiekimo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1089, l. 3.

neutralumą turėjo objektyviai saugoti visomis jėgomis. Tam tikslui turėjo būti panaudota kariuomenė. Tačiau tuo metu ji buvo dar per silpna tokiems uždaviniams vykdyti, todėl nedelsiant reikėjo mobilizuotis. Tačiau kariuomenės vadovybė neturėjo jokių nurodymų nei iš Respublikos prezidento, nei iš vyriausybės. Atrodė, jog Respublikos politinė vadovybė tenkinosi vien neutralumo paskelbimu, negalvodama apie kitas apsisaugojimo priemones.

Kariuomenės vadas brg. gen. S. Raštikis ėmėsi iniciatyvos. Pasitaręs su kariuomenės štabo viršininku div. gen. S. Pundzevičiumi, kreipėsi į krašto apsaugos ministrą brg. gen. K. Musteikį. Šis, kaip visada, būdamas labai atsargus, neryžtingas ir svyruojantis, sutiko kartu vykti pas prezidentą A. Smetoną. Pasitarime dalyvavo ir ministras pirmininkas brg. gen. J. Černius, kuris stipriai parėmė mobilizacijos reikalingumą. Kariuomenės vadui brg. gen. S. Raštikiui pasiūlius skelbti visuotinę mobilizaciją, kilo diskusijos. Atsižvelgus į sunkią valstybės išdo būklę, nutarta vykdyti dalinę mobilizaciją, apsiribojant I ir II pėstininkų divizijomis, IV pėstininkų divizijos užuomazgos centru ir kavalerijos pulkais. Be to, turėjo būti papildyti atsarginiais visos priedangos dalys, karo aviacija, priešlėktuvinė rinktinė ir dalis karo technikos dalinių. Pasienio apsaugai sustiprinti turėjo būti mobilizuoti dar keli pasienio apsaugos batalionai. Mobilizacija turėjo paliesti ir dalį šaulių. Respublikos prezidentas, pasirėmęs Lietuvos Konstitucijos 14 str. ir Ministrų Tarybos 1939 m. rugsėjo 16 d. pasiūlymu Nr. 906, rugsėjo 17 d. aktu Nr. 1120 paskelbė ginkluotųjų pajėgų mobilizaciją. Jos skelbimo aktą pasirašė Respublikos prezidentas A. Smetona ir ministras pirmininkas J. Černius⁵⁵.

Mobilizacija pagal mobilizacinę tvarkaraštį Nr. 12 buvo vykdoma I ir II pėstininkų divizijose, išskyrus Raseinių ir Kėdainių apskritis, o pagal mobilizacinę tvarkaraštį Nr. 11 – III pėstininkų divizijoje ir Raseinių bei Kėdainių apskrityse⁵⁶. S. Raštikio teigimu, mobilizuojami vyrai rinkosi į kariuomenės dalis gana greitai ir gana tvarkingai. Ir mobilizuojami vyrai, ir ūkininkai, turėjusieji pristatyti kariuomenei mobilizuojamą turta, parodė savo patriotiškumą ir pilietinės pareigos gerą supratimą. Per 30 valandų pulkai jau buvo atlikę visus pagrindinius mobilizacinius darbus. Kai kur pasitaikė ir šokių tokių nedidelių nesklandumų. Administracinio pobūdžio nesklandumų buvo mažiau. Daugiau jų buvo aprūpinimo bei tiekimo srityje. Intendantūros aprūpinimo ir tiekimo aparatas šlubavo. Buvo nesklandumų ir surenkant arklus, vežimus ir pakinktus. Pasisekimas ir tvarka priklausė nuo dalių ir dalinių vadų organizacinių sugebėjimų, nes, esant toms pačioms sąlygoms,

⁵⁵ *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 558, l. 6.

⁵⁶ 1939 m. rugsėjo mėn. mobilizacijos slapta-asmeniška reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1158, l. 21.

vienur buvo susitvarkyta labai gražiai ir greitai, o kitur atsirado klaidų ir trūkumų. Tačiau apskritai mobilizacija buvo atliekama visai neblogai⁵⁷.

Gavus žinių, jog SSSR kariuomenė įsiveržė į Lenkijos teritoriją, rugsėjo 17 d. vidurdienį II pėstininkų divizijos vado įsakymu buvo uždaryta Lenkijos siena, o I pėstininkų divizijos vado įsakymu – administracinė linija. Tos pat dienos vakare kariuomenės vadovybė paskelbė direktyvą pietų ir vakarų sienai saugoti. Joje buvo informuojama, jog artimiausioje ateityje Lietuvos sieną gali pereiti didesni ar mažesni besitraukiantys lenkų kariuomenės daliniai, o po jų tenka laukti ir puolančiųjų vokiečių ar rusų kariuomenių vienetų įsiveržimo, taip pat sakoma, jog turime būti pasirengę internuoti arba nublokšti atgal perinančius sieną lenkų vienetus ir prireikus atremti vokiečių ar rusų puolimą.

Kariuomenės vadovybė karinėms dalims išklėle šiuos uždavinius:

1. Prie mūsų valstybės sienos priartėjusius kariaujančių šalių kariuomenės vienetus išpėti, jog čia neutralios Lietuvos siena, kurią draudžiama peržengti.

2. Įsiveržusius svetimos kariuomenės dalinius sulaukyti ir internuoti arba, jei nesiduotų internuojami, nublokšti per sieną atgal.

3. Nesiimti iniciatyvos pavartoti ginklą – tai padaryti tik kraštutiniu atveju, t. y. tik tada, jei jį panaudotų svetima kariuomenė.

4. Mūsų kariams ir šauliams jokių būdu ir visais atvejais mūsų valstybės sienos neperžengti.

5. Pranašesnėms prieš jėgoms puolant, jas stabdyti, rengti kliūtis ir sudarymus⁵⁸.

Minėtiems uždaviniams vykdyti nelaukiant mobilizacijos pabaigos pavojingesnėmis kryptimis skirti arčiau sienų šias jėgas:

Iš I pėstininkų divizijos:

– iki vieno bataliono su artilerijos baterija;

– 1 husarų pulką su raitąja baterija. Šis pulkas turėjo išvykti iš Kauno į Ukmergę I pėstininkų divizijos vado valdžion dviem skaidiniais: I skaidinys su raitąja baterija rugsėjo 17 d. 22 val. 30 min., o II skaidinys – mobilizaciją užbaigus.

Iš II pėstininkų divizijos:

– 2 pėstininkų pulko vieną batalioną su karo mokyklos motorizuotu artilerijos būriu rugsėjo 17–18 d. naktį išsiųsti autosunkvežimiais į Žiežmarių rajoną,

– 9 pėstininkų pulko iki vieno bataliono su artilerijos baterija arba (jei bus anksčiau už batalioną pasirengęs) vieną raitelių eskadroną iš Vilkaviškio, sustiprintą pėstininkais su sunkiaisiais kulkosvaidžiais, – išsiųsti į Kalvarijos rajoną,

⁵⁷ Raštikis St., *Ivykiai ir žmonės*, t. 3, p. 240.

⁵⁸ Kariuomenės vadovybės pietų ir rytų sienai saugoti 1939 09 17 direktyva Nr. 38599, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1080, l. 14.

– 2 ulonų pulką su raitąja baterija, pereinantį II pėstininkų divizijos žinion, pasiųsti į Alytų,

– 9 pėstininkų pulko batalioną, buvusį Vilkaviškyje, palikti vietoje.

Tiek I, tiek II pėstininkų divizijos pasienio apsaugos batalionus kiek galint daugiau sustiprinti vietiniais šauliais.

3 dragūnų pulko I skaidinį su raitąja baterija pasiųsti į Jonavos rajoną; pulko II skaidiniui prisijungti prie I– mobilizaciją užbaigus.

Aviacijai nuo rugsėjo 18 d. ryto vykdyti žvalgomuosius uždavinius pagal pietų ir rytų sieną, tačiau ją perskristi iki atskiro įsakymo buvo uždrausta⁵⁹.

Tą pačią rugsėjo 17 d. I pėstininkų divizijos teritorijoje buvę pasienio apsaugos batalionai išsidėstė:

X pasienio apsaugos bataliono štabas, ryšių-inžinerijos būrys, raitųjų žvalgų-dviratininkų ir ūkio būriai – Bagaslaviškyje, 1-a kuopa – Musninkuose, o 2-a – Širvintose;

XI pasienio apsaugos bataliono štabas, ryšių-inžinerijos, raitųjų žvalgų-dviratininkų ir ūkio būriai – Videniškiuose, 1-a kuopa – Giedraičiuose, o 2-a – Inturkėje;

XII pasienio apsaugos bataliono štabas, ryšių-inžinerijos, raitųjų žvalgų-dviratininkų ir ūkio būriai – Tauragnuose, 1-a kuopa – Salake, o 2-a – Saldutiškyje.

Susikūrusių pasienio apsaugos batalionų komendantams buvo įsakyta neatidėliojant performuoti minėtus batalionus pagal taikos meto etatus Nr. 181. Juos performuojant, nepanaudoti atsarginių karių, turėjusių kitus mobilizacinius paskyrimus. Trūkstant žmonių, imti II rūšies atsarginius. Trečias kuopas formuoti tuose pasienio apsaugos batalionuose, kuriuose buvo daugiausia minėtos rūšies atsargos karių. Sudarytos trečios kuopos turėjo būti laikomos rezerve, batalionų štabų rajonuose, ir numatytos panaudoti pavojingiausiomis kryptimis. Performuotų pasienio apsaugos batalionų sudėčiai papildyti numatytus žmones pašaukti tik tuomet, kai bus gauti ginklai. Jais turėjo rūpintis apskričių komendantai⁶⁰.

Kuriantis naujiems pasienio apsaugos batalionams, pasienio apsaugos policija, perėjusi Krašto apsaugos ministerijos valdžion, apsaugos tarnybą ir toliau vykdė senąją tvarką pagal Policijos departamento duotus nurodymus, jei tie nurodymai karinės valdžios nebuvo pakeisti. Pasienio apsaugos policininkai, palikti sienos saugoti, pasienio apsaugos batalionų kūrimosi metu ir jiems susikūrus į užnugarį nebuvo atitraukiami, bet paliekami tose pačiose

⁵⁹ Ten pat, l. 14–15.

⁶⁰ I pėst. divizijos plote pasienio apsaugos batalionams dislokuoti ir administracijos linijai saugoti štabo 1939 09 17 slaptas-asmeniškasis nurodymas Nr. 3879, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1080, l. 22.

vietose ir įtraukiami į minėtų batalionų atitinkamus dalinius. Kova su nelegaliu sienos perėjimu bei kontrabanda ir toliau vyko senąja tvarka pagal Policijos departamento nustatytus reikalavimus.

Pasibaigus pasienio apsaugos batalionų kūrimuisi, daliniai išsikasė apkasius ir pasiruošė gintis. Jiems buvo nurodytos šios galimos svarbesnės priešojisiveržimo kryptys:

X pasienio apsaugos bataliono bare: Pagojys, Kernavė, Sutkiškių dvaras, Papiernia, Musninkai, Puoriai, Širvintos, Ramaškonys, Gavėniai, Bilotai, Alionių dvaras, Alionys, Šešuolėlių dvaras;

XI pasienio apsaugos bataliono bare: Akmenių dvaras, Giedraičiai, Aleksandriškiai, Delva, Baluošas, Inturkė, Joniškis, Andrulėnai, Lakajai;

XII pasienio apsaugos bataliono bare: Kuliniai, Labanoras, Pagrunda, Pajuodinė, Linkmenys, Kirdeikiai, Lankstėnai, Tauragnai, Meilūnų dvaras, Geibos, Gubavos dvaras, Salakas, Smalvos, Zarasai, Naujųjų Smalvų dvaras.

Administracinė linija buvo uždaryta. Atskiri asmenys per ją buvo praleidžiami tik kariuomenės vadui leidus⁶¹.

Rugsėjo 18 d. kariuomenės vado brg. gen. S. Raštikio nurodymu pietų ir rytų sienai saugoti direktyva buvo papildyta ir sukonkretinta. Joje buvo įsakyta I pėstininkų divizijai, sustiprintai 1-uoju kavalerijos pulku, pasirengti priešintis galimam priešojis jėgų prasiveržimui šiomis svarbesnėmis kryptimis: Vilnius–Ukmergė ir Švenčionys–Utena. Ypatingą dėmesį skirti pirmajai kryptčiai, kurioje sutelkti daugumą jėgų, o pagrindines turėti Ukmergės–Utenos skersinėje. Be to, nurodyta vykdyti žvalgybą tuo atveju, jei tektų pasipriešinti Šventosios upės–Utenos miesto riboje. Tam tikslui į Ukmergę buvo išsiųsta papildomai 30 autosunkvežimių.

II pėstininkų divizijos vado div. gen. E. Adamkevičiaus žinioje buvo sutelktos šios kariuomenės dalys: 2 ir 16 pėstininkų pulkai, 6 artilerijos pulkas, 1-a lengvųjų tankų kuopa, I prieššarvinis batalionas ir 2 ulonų pulkas. Be to, šios divizijos plote buvo anksčiau sumobilizuoti pasienio apsaugos batalionai ir šauliai.

Šiai divizijai įsakyta pasirengti priešintis galimam svetimų jėgų prasiveržimui Suvalkų–Marijampolės, Varėnos–Alytaus, Rūdiškių–Prienuų ir Vilniaus–Kauno kryptimis, ypatingą dėmesį skiriant pastarajai kryptčiai. Nurodyta atlikti intensyvią žvalgybą tuo atveju, jei tektų pasipriešinti Nemuno–Neries upių riboje. Sustiprintas 2 pėstininkų pulkas turėjo būti dislokuotas Kietaviškių–Mijaugonių rajone. 5 ir 15 pėstininkų pulkai su artilerija vykdė Kauno gynimo parengiamuosius darbus, kartu jiems buvo iškeltas uždavinys būti pasirengusiems atlikti

⁶¹ I pėst. divizijos vado div. gen. V. Vitkausko 1939 09 17 slapta nurodymas Nr. 3879 pasienio apsaugos batalionams, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1080, l. 23–24.

užduotis ir kitose vietose. 3 dragūnų pulko branduoliui, atvykus į paskyrimo vietą, iki atskiro įsakymo joje ir likti.

Be to, divizijos vadui įsakyta išskirti dalinį Čiobiškyje galimam persikėlimui per Neries upę saugoti. Tarp I ir II pėstininkų divizijų turėjo būti palaikomas glaudus ryšys. Be to, II pėstininkų divizijos vadas Prienų–Rūdiškių kryptiai saugoti nevaržomai galėjo pasiųsti į priekį nedidelius kariuomenės dalinius. Nurodyta, jog mūsų kariai ir šauliai jokiū būdu ir jokiais atvejais neperžengtų mūsų valstybės sienos. Ši direktyva turėjo būti operatyviai vykdoma, vos užbaigus pulkų mobilizaciją⁶².

Tomis dienomis SSSR kariuomenė aktyviai spaudė lenkus Molodečno, Vilniaus, Breslaujos kryptimi. Rugsėjo 18 d. jie pasiekė Smorgonių, Naugarduko, Baranovičių liniją. Aktyviais daliniais jie siekė atkirsti Lenkijos kariuomenės kelius į šiaurę, o smūgiu iš rytų blokti į vakarus. Tikėtasi, jog lenkų kariuomenė besitraukdama brausis į Lietuvos teritoriją. I pėstininkų divizijos vadovybė nutarė: 1) būti pasirengusiems internuoti per administracinę liniją perėjusią lenkų kariuomenę. Jai nesutikus nusiginkluoti, blokti ją atgal; 2) SSSR kariuomenę, kuri, persekiodama Lenkijos kariuomenę, peržengtų administracinę liniją, blokti už jos atgal⁶³.

Užbaigus Respublikos prezidento 1939 m. rugsėjo 17 d. aktu Nr. 1120 paskelbtą ginkluotųjų pajėgų mobilizaciją, ši divizija jau kitą dieną dviem žygikeliais pradėjo žygi Vilniaus kryptimi. Dešiniojo (vakarinio) žygikelio kryptis – Panevėžys, Miežiškiai, Raguva, Taujėnai, Vidiškės, o kairiojo (rytinio) – Kupiškis, Nočiūnai, Viešintos, Anykščiai⁶⁴.

I pėstininkų divizijos Ukmergės rinktinė (1 pėstininkų pulko I batalionas, X pasienio apsaugos batalionas, sunkiųjų kulkosvaidžių kuopos būrys ir 1 artilerijos pulko baterija) išsidėstė Musninkuose bei Naujuosiuose Viesuose ir turėjo neleisti priešui brautis į mūsų teritoriją. 1 pėstininkų pulko II bataliono uždavinys buvo paremti Ukmergės ar Utenos barą. Rytuose buvęs XI pasienio apsaugos batalionas su atvykstančiu 1 kavalerijos pulku turėjo saugoti Pūsnės–Želvos rajoną. Vakaruose – nuo Neries upės į vakarus – buvo Kaišiadorių rinktinė. 1 pėstininkų pulko vadavietė buvo Ukmergėje, X pasienio apsaugos bataliono – Bagaslaviškyje, o XI pasienio apsaugos bataliono – Videniškiuose⁶⁵.

⁶² Kariuomenės vado brg. gen. St. Raštikio 1939 09 18 slapta-operatyvinė direktyva Nr. 2, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1080, l. 25–26.

⁶³ I pėst. divizijos štabo 1939 09 18 slaptas-operatyvinis įsakymas Nr. 2, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1080, l. 42.

⁶⁴ Ten pat, l. 43.

⁶⁵ 1. pėst. pulko vado gen. št. plk. L. Gustaičio 1939 09 18 slaptas-operatyvinis įsakymas Nr. 1 sienai saugoti, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 862, l. 44.

Rugsėjo 18 d. okupuotoje Lietuvos dalyje lenkų kariuomenė buvo visiškai dezorganizuota. Atskiri jos daliniai sparčiai traukėsi Gardino–Druskininkų kryptimi, o likusieji Vilniuje buvo palikti likimo valiai, neturėjo vadovybės. Atsarginiai kariai skirstėsi į savo gyvenamąsias vietas. Pačiame Vilniuje tarp gyventojų kilo panika⁶⁶.

Rugsėjo 19 d. rytą sovietų kariuomenė pasiekė Švenčionis, Vilnių, Lydą, Naugarduką ir kt. vietas. Lenkai niekur jiems nesipriešino. Tą pat dieną atskiri lenkų daliniai pasiekė Lietuvos sieną ties Puoriais (6 km į pietus nuo Širvintų) ir leidosi internuojami⁶⁷. Tiek minėtoje, tiek kitose Lietuvos vietose internuoti lenkai buvo siunčiami į jiems numatytas stovyklas. Atskiri maži lenkų karių daliniai dar blaškėsi po įvairias Vilniaus krašto vietas. Tos dienos pavakary sovietų kariuomenės šarvuoti daliniai artėjo Maišiagalos–Širvintų kryptimi⁶⁸.

Šiuo sudėtingu Lietuvai laikotarpiu ryšiams su sovietų kariuomenės vadovybe palaikyti Vytauto Didžiojo aukštosios karo mokyklos gen. št. plk. Stasys Zaskevičius 1939 m. rugsėjo 18 d. buvo paskirtas karo atstovu prie SSSR vadovybės Maskvoje⁶⁹.

Rugsėjo 19 d. lietuvių 1 pėstininkų pulko I batalionas, X pasienio apsaugos batalionas, 1 artilerijos pulko 1-a baterija, vadovaujant 1 pėstininkų pulko I bataliono vadui, užėmė ir ėmė saugoti sieną ties Musninkais ir Širvintomis. 1 pėstininkų pulko I batalionas išvyko į barą pačiame pasienyje. Ant svarbesnių kelių buvo pastatyti karininkai, kurie, priartėjus prie sienos sovietų daliniams, turėjo su jais pasisveikinti ir mandagiai pranešti, jog čia yra neutralios Lietuvos valstybės siena. Visais atvejais nurodyta vengti su jais incidentų⁷⁰.

Tą pačią rugsėjo 19 d. I pėstininkų divizijos dalys buvo išsidėsčiusios šiose vietovėse: vadovybės būstinė – Taujėnuose, 1 pėstininkų pulkas su artilerijos grupe – Ukmergėje. Jo vienas batalionas su 1-a baterija buvo Naujuosiuose Viesuose (5 km į šiaurės vakarus nuo Širvintų);

– 10 pėstininkų pulko I batalionas buvo Utenoje. Jo viena kuopa su sun-

⁶⁶ Kariuomenės štabo II skyriaus slapta žinių santrauka 1939 09 18, *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 1069, l. 1.

⁶⁷ Apie Lenkijos karių internavimą žr.: **Surgailis G.**, *Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai ir internuotieji Lenkijos kariai Lietuvoje*, Vilnius, 2005, 288 p.

⁶⁸ Kariuomenės štabo II skyriaus 1939 09 19 slaptų žinių santrauka Nr. 5, *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 1069, l. 6.

⁶⁹ Krašto apsaugos ministro 1939 09 18 įsakymas kariuomenei Nr. 66, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 134, l. 219.

⁷⁰ 1. pėst. pulko vado gen. št. plk. L. Gustaičio 1939 09 19 slaptas-operatyvinis įsakymas Nr. 2 sienai saugoti, *LCVA*, f. 519, ap. 1, b. 402, l. 48.

kiųjų kulkosvaidžių būriu sunkvežimiais buvo nuvežta į Zarasus. Likusios šio pulko dalys be minėto I bataliono buvo Viešintose;

- 4 pėstininkų pulkas be I bataliono su 1 artilerijos pulko štabu, artilerijos grupe ir ryšių batalionu buvo Taujėnuose, o šio pulko I batalionas – Vidiškėse;
- 1 kavalerijos pulkas buvo Želvos–Pusnės rajone;
- divizijos lydimoji rinktinė be II eskadrono – Ukmergėje, o minėtas eskadronas – Traupyje;
- divizijos I batalionas – Deltuvoje, chemijos būrys (dar nebaigtas mobilizuoti) – Panevėžyje;
- pasienio apsaugos batalionų vadavietės buvo: X – Bagaslaviškyje, XI – Videniškiuose ir XII – Tauragnuose⁷¹.

Išsidėsčiusios aukščiau minėtose vietovėse, I pėstininkų divizijos dalys bei tarnybos (išskyrus pasienio apsaugos batalionus) tvarkėsi užimtuose baruose bei pastovio rajonuose. Divizijos štabo nurodymu jų vadai ir viršininkai iki rugsėjo 25 d. vakaro turėjo atlikti jų stovėjimo vietose rikiuotės ir ūkio apžiūras, patikrinti, kaip sutilpo kariai, išsiaiškinti, ar paskirti į atitinkamas vietas karininkai tinka toms pareigoms, organizuoti priešlėktuvinę apsaugos tarnybą parenkant priešlėktuviniams ginklams pozicijas, iš internuotų lenkų karių paimtą turtą ir ginklus surūšiuoti, sutvarkyti ir sudaryti jų sąrašus, kreipti viršininkų dėmesį į karių išorinį susitvarkymą (ar nusiskutę, nusikirpę, tvarkingai apsirengę, ar su reikalingais laipsnių ženklais), vykdyti savaitines užsiėmimų programas. O pasienio apsaugos tarnybą taip sutvarkyti, kad, iš vienos pusės, siena būtų patikimai saugoma, antra vertus – kad didesnę žmonių skaičių būtų galima atitraukti į užnugarį poilsiui ir mokymui. Užnugaryje buvusiems pasienio apsaugos batalionų daliniams pirmiausia gerai išsiaiškinti tiek bendras saugos tarnybos, tiek specialias sienos apsaugos pareigas. Siekiant užkirsti kelią įvairių gandų platinimui, kareiviai daliniuose kasdien turėjo būti informuojami apie politinius įvykius ir kariaujančių valstybių karo eigą. Imtasi priemonių, kad visi daliniai būtų aprūpinti periodine spauda⁷².

Dar rugsėjo 21 d. paaiškėjo, jog I pėstininkų divizijos 1 pėstininkų pulko visame bare sovietų kariuomenė pasiekė administracinę liniją. Už jos buvo smulkūs sovietų kariuomenės daliniai, vykde sienos apsaugą. Prieita prie išvados, jog iš sovietų pusės karinių veiksmų nelaukiama. Pulko vadovybė nutarė sienai saugoti savo bare palikti tik X pasienio apsaugos batalioną, o kitus dalinius pastoviui atitraukti į Naujuosius Viesus. Minėtam pasienio ap-

⁷¹ Kariuomenės štabo karo veiksmų dienoraštis, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1080, l. 242–243.

⁷² I pėst. divizijos vado div. gen. V. Vitkausko 1939 09 21 slaptas nurodymas Nr. 3032 dalių vadams, ginklų ir tarnybų viršininkams, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1080, l. 94.

saugos batalionui įsakyta iki rugsėjo 24 d. 20 val. užimti ir saugoti visą pulko barą, ypatingą dėmesį skiriant Širvintų, Puorių, Sketerių ir Musninkų kryptims. Į rytus nuo X pasienio apsaugos bataliono buvo XI, o vakaruose – IX pasienio apsaugos batalionas. Saugumo tikslu 1 pėstininkų pulko I batalionui su artilerijos baterija įsakyta būti pasirengusiam, o prireikus pasipriešinti Širvintos upės riboje. Šio bataliono vadavietė buvo Senuosiuose Viesuose, o X pasienio apsaugos bataliono – Bagaslaviškyje⁷³.

Minėtu laiku I pėstininkų divizijos 4 pėstininkų pulkas, 1 artilerijos pulko štabas ir II artilerijos grupė buvo apsistoję Vidiškių, Kurėnų dvaro bei Kunigiškių rajone. 10 pėstininkų pulko (be I bataliono) ir 1 artilerijos pulko III grupė – Utenoje, I batalionas be 1-os kuopos – taip pat Utenoje, o 1-a kuopa su vienu sunkiųjų kulkosvaidžių būriu – Zarasuose. 1 kavalerijos pulkas tebebuvo Pusnėje, divizijos lydimoji rinktinė – Leonpolyje, chemijos būrys ir meteorologijos stotis – Panevėžyje⁷⁴.

1939 m. rugsėjo 17 d. sovietų kariuomenei peržengus Lenkijos sieną ir II pėstininkų divizijos dalims reikėjo būti pasirengusioms internuoti arba nublokšti atgal pereinančius per sieną lenkus, o prireikus atremti ir vokiečių ar sovietų pajėgų puolimą. Ši divizija vakaruose kaimynų neturėjo, o rytuose – į Neries upės šiaurę – buvo I pėstininkų divizijos daliniai.

Mobilizuojamoms II pėstininkų divizijos dalims buvo išskelti šie konkretūs uždaviniai:

- 9 pėstininkų pulkui – sustiprinus Kalvarijos rajoną ne mažiau kaip viena pėstininkų kuopa su sunkiaisiais kulkosvaidžiais saugoti Kalvarijos–Salaperaugio kryptį;

- 2 ulonų pulkui, turėjusiam branduolį Alytuje, o vieną eskadroną su sunkiaisiais kulkosvaidžiais Seirijuose, – saugoti Seirijų–Lazdijų, Seirijų–Beržininkų, Seirijų–Leipalingio–Kapčiamiesčio ir Alytaus–Merkinės bei Alytaus–Varėnos kryptis;

- 11 pėstininkų pulkui pasirengus saugoti Prienų–Stakliškių–Aukštadvario kryptis;

- 2 pėstininkų pulkui sunkvežimiais perkelti III batalioną su motorizuotu karo mokyklos artilerijos būriu į Mijaugonių–Kietaviškių rajoną, iš kur šis batalionas turėjo būti pasirengęs saugoti Mijaugonių–Vievio, Kietaviškių–Semeliškių kryptis. Reikėjo visoms dalims pasirengti saugoti nurodytas kryptis iki rugsėjo 18 d. ryto.

⁷³ 1. pėst. pulko vado gen. št. plk. L. Gustaičio 1939 09 24 slaptas-operatyvinis įsakymas Nr. 5 sienai saugoti, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 462, l. 48.

⁷⁴ Kariuomenės štabo veiksmų dienoraštis, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1080, l. 245.

Gavus šį įsakymą, 9 pėstininkų pulko vado valdžion perėjo IV, V ir VI pasienio apsaugos batalionai, Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės ir Seinų (į vakarus nuo skersinės Burbiškės–Krosna) šaulių rinktinių būriai;

2 ulonų pulko vado valdžion perėjo VII ir VIII pasienio apsaugos batalionai ir Seinų, Alytaus šaulių rinktinių būriai į pietus nuo Lazdijų–Alytaus–Dusmenų skersinės;

2 pėstininkų pulko valdžion – IX pasienio apsaugos batalionas ir Trakų šaulių rinktinės būriai į rytus nuo Kruonio–Kaišiadorių–Čiobiškio skersinės.

Pulkų vadams buvo įsakyta savo baruose pasienio apsaugos batalionus kiek galint daugiau sustiprinti vietiniais šauliais.

Rugsėjo 18 d. rytą pagal pietų ir rytų sieną žvalgomuosius uždavinius turėjo pradėti vykdyti ir aviacija⁷⁵.

Keičiantis padėčiai, tos pačios rugsėjo 18 d. vakare II pėstininkų divizijos vadas šiek tiek pakoregavo divizijos dalių išdėstymą. 11 pėstininkų pulko vienas batalionas sunkvežimiais, o artilerijos baterija žygio tvarka buvo perkelti į Aukštadvario rajoną, kur jis turėjo būti pasirengęs saugoti Valkininkų–Onušio ir Trakų–Aukštadvario kryptis, susisiekęs su IX pasienio apsaugos bataliono 1-a kuopa ir vietiniais šaulių būriais. Pulku įsakyta išsidėstyti gynimuisi prie Nemuno nuo Prienų iki Darsūniškio.

2 pėstininkų pulkui visais trimis batalionais įsakyta susitelkti Žaslių stoties, Mijaugonių, Kietaviškių, Kareivonių, Liutonių, Pajautiškės rajone ir pasirengti priešintis galimiems svetimoms kariuomenės prasiveržimams Vievio–Kauno ir Vievio–Jonavos kryptimis. Daugiausia jėgų pulkas turėjo sutelkti Vievio–Kauno kryptimi. Pulku buvo paskirta 3 artilerijos pulko I artilerijos grupė ir Kauno miesto komendantūros viena prieššarvinė kuopa. Be to, 2 pėstininkų pulko valdžion perėjo ir IX pasienio apsaugos batalionas bei Trakų apskrities šaulių rinktinės būriai.

Paties Kauno ir Vieškūnų–Vaistariškės ribos gynybai turėjo būti pasiruošęs 5 pėst. pulkas, o Nemuno ribai nuo Darsūniškio imtinai iki Pažaislio – 16 pėstininkų pulkas. 6 artilerijos pulkas turėjo paremti šiuos pulkus, gindamas Kauną pagal tam tikslui iš anksto parengtą gynybos planą⁷⁶.

II pėstininkų divizijos dalių ir dalinių dislokaciją mobilizacijos metu (1939 m. rugsėjo 19 d.) parodo 2 lentelės duomenys.

⁷⁵ II pėst. divizijos vado div. gen. E. Adamkevičiaus 1939 09 18 slaptas-operatyvinis įsakymas Nr. 1 pietų ir rytų sienai saugoti, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1080, l. 20.

⁷⁶ II pėst. divizijos vado div. gen. E. Adamkevičiaus 1939 09 18 slaptas-operatyvinis įsakymas Nr. 2 sienai saugoti, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1080, l. 31.

2 lentelė. II pėstininkų divizijos dalių ir dalinių dislokacija 1939 m. rugsėjo 19 d.⁷⁷

Eil. Nr.	Dalies ar dalinio pavadinimas	Dislokacijos vieta
1.	II pėstininkų divizijos štabas	Kaunas, Šančiai
2.	2 pėstininkų pulko štabas	Strošiūnai I
3.	2 pėstininkų pulko I batalionas	Liutonys, Strošiūnai II
4.	2 pėstininkų pulko II batalionas	Žaslių stotis, Pajautiškės
5.	2 pėstininkų pulko III batalionas	Mijaugonys, Kietaviškės
6.	5 pėstininkų pulkas	A. Panemunė
7.	9 pėstininkų pulkas (be III bataliono)	Marijampolė
8.	9 pėstininkų pulko III batalionas	Vilkaviškis
9.	9 pėstininkų pulko 4-a kuopa su sunkiųjų kulkosvaidžių būriu	Kalvarija
10.	11 pėstininkų pulkas	Prienai
11.	11 pėstininkų pulko I batalionas	Aukštadvaris, Pajauta
12.	16 pėstininkų pulkas	Julijanavos dvaras
13.	3 artilerijos pulko štabas	Šančiai
14.	3 artilerijos pulko I artilerijos grupė	Prie 2 pėstininkų pulko
15.	3 artilerijos pulko III grupė be 7 būrio	Prienai
16.	3 artilerijos pulko III grupės 7 būrys	Aukštadvaris
17.	3 artilerijos pulko II grupė	Marijampolė
18.	6 artilerijos pulkas	Karo mokykla
19.	2 ulonų pulko štabas	Alytus
20.	2 ulonų pulko I eskadronas	Seirijai
21.	2 ulonų pulko II eskadronas	Kalvarija
22.	Divizijos lengvoji rinktinė be I eskadrono	Marijampolė
23.	Divizijos lengvosios rinktinės I eskadronas	Vaišvidavos dvaras
24.	1-a tankų kuopa	Žiežmariai
25.	Divizijos ryšių batalionas	Šančiai
26.	Divizijos I batalionas	A. Panemunė
27.	Priešlėktuvinė motorizuota kuopa	Šančiai
28.	IV pasienio apsaugos batalionas	Sintautai, Šakiai
29.	V pasienio apsaugos batalionas	Alvitas
30.	VI pasienio apsaugos batalionas	Kalvarija
31.	VII pasienio apsaugos batalionas	Lazdijai, Seirijai
32.	VIII pasienio apsaugos batalionas	Daugai
33.	IX pasienio apsaugos batalionas	Vievis, Semeliškės
34.	III atskiras batalionas	Šančiai
35.	IV atskiras batalionas	A. Panemunė
36.	Atsargos eskadronas	Kaunas

⁷⁷ Lentelė sudaryta remiantis *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 394 l. 1.

Iš lentelės duomenų matyti, jog II pėstininkų divizijos dalys ir daliniai buvo labai išskaidyti dideliame plote ir karinio konflikto atveju stambesnėms prieš pajėgoms vargu ar būtų įstengusios rimčiau pasipriešinti.

Rugsėjo 19 d. iš 9 pėstininkų pulko buvo pranešta, jog į Lietuvos teritoriją iš Suvalkų krašto buvo atvykusios 3 gyventojų delegacijos, kurios įteikė prašymus prijungti Suvalkų kraštą prie Lietuvos. Pirmosios delegacijos prašymą pasirašė 70 žmonių, antrosios – kelių kaimų gyventojai (daugybė parašų), trečiąją pasirašė Punsko valsčiaus valdyba, išrinkta iš tų apylinkių lietuvių gyventojų. Pastarosios atstovai, atvykę į Kalvariją, prašėsi leidžiami į Kauną, norėdami savo prašymą įteikti tiesiogiai vidaus reikalų ministrui. Tačiau iš valdybos atstovų buvo priimtas tik prašymas, o delegacijai vykti į Kauną neleista.

Tomis dienomis Punske iškilmingai nuverstas stiebas, ant kurio būdavo iškeliami lenkų vėliava, ir įkastas pušinis stulpas, ant kurio iškelta didžiulė tautiška vėliava⁷⁸.

Tuo metu III pėstininkų divizijos dalys, įvykdžiusios dalinę mobilizaciją, buvo išdėstytos šiose vietose: divizijos būstinė – Šiauliuose, 6 pėstininkų pulko I ir II batalionai bei kiti daliniai – Plungėje, o šio pulko III batalionas – Telšiuose; 7 pėstininkų pulkas – Tauragėje, Naumiestyje ir Skaudvilėje; 4 artilerijos pulko I artilerijos grupė – Tauragėje ir Skaudvilėje; dauguma 5 artilerijos pulko dalinių – Plungėje, divizijos inžinerijos batalionas – Radviliškyje⁷⁹.

Atskiros (IV pėstininkų divizijos) dalys buvo susiformavusios prie 3 pėstininkų pulko Kėdainiuose. Visi atvykusieji į nurodytus punktus žmonės ir iš gyventojų paimti arkliai buvo telkiami į smulkias formacijas ir vykdė vadovybės atitinkamus nurodymus⁸⁰.

Dar 1939 m. rugsėjo 19 d. susiklosčiusi padėtis Lietuvos pasienyje buvo svarstoma vyriausybės. Pastaroji, išklausiusi užsienio reikalų ir krašto apsaugos ministrų pranešimus Vilniaus krašto klausimu, nutarė:

1. Pavesti savo pasiuntiniui Maskvoje pareikšti Sovietų Sąjungos vyriausybei, jog jos kariuomenės užimtos Vilniaus sritys yra lietuvių gyventos ir kad Lietuva turi teisę į šias sritis.

2. Jei Sovietų Sąjungos kariuomenė nerespektuotų administracinės linijos, ginti savo teritoriją⁸¹.

⁷⁸ 1939 09 19 Suvalkų krašto gyventojų pareikšti norai prisijungti prie Lietuvos, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1083, l. 22.

⁷⁹ Kariuomenės štabo veiksmų dienoraštis, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1080, l. 243.

⁸⁰ 3. pėst. pulko vado plk. P. Genio 1939 09 20 slaptas įsakymas pulkui Nr. 11, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 555, l. 37.

⁸¹ Ministrų Tarybos 1939 09 19 posėdis „Užsienio reikalų ir Krašto apsaugos ministrų pranešimai“, *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 1294, l. 172.

Rugsėjo 21 d. į Puorių kaimą atvykę 4 sovietų armijos karininkai patikino, jog sovietai gerbs Lietuvos neutralumą⁸². Iki tos dienos vakaro SSSR kariuomenė suėjo į sąlytį su administracine linija nuo Latvijos sienos iki Varviškės⁸³. Rugsėjo 24 d. vakare SSSR kariuomenė pradėjo trauktis į gilumą, o sieną užėmė SSSR pasienio daliniai. Kitos dienos rytą SSSR kariuomenė suėjo į sąlytį su administracine linija nuo Varėnos iki Vokietijos sienos⁸⁴. Pažymėtina, jog administracinė linija netolygiai, bet visur SSSR kariuomenės buvo užimta. SSSR kariai neretai pareiškėdavo, jog nesą reikalo visur sieną užimti, nes Lietuva jiems esanti nepavojinga⁸⁵.

Sovietų kariuomenės užimtuose miestuose ir miesteliuose buvo steigiamos vietinės valdžios, šaukiami mitingai ir gyventojai supažindinami su SSSR vidaus santvarka bei gyvenimu.

Siekiant išvengti bet kokių incidentų, Lietuvos kariuomenės vadovybė įsakė visų kariuomenės dalių viršininkams, kad pasikeitusiomis sąlygomis mūsų sienos ir administracinė linija būtų ypač budriai saugojamos ir kova su nelegaliais jų perėjimais būtų vedama visu griežtumu⁸⁶.

Lenkijai pralaimėjus Antrajame pasauliniame kare vokiečiams, pasibaigus karo veiksams Lietuvos pasienyje ir sovietų kariuomenei traukiantis į savo šalies gilumą, Valstybės gynimo tarybos nutarimu nuo 1939 m. rugsėjo 25 d. palaiptu buvo pradėta Lietuvos kariuomenės demobilizacija⁸⁷. Kariuomenė perėjo į taikos meto organizaciją.

Kariuomenės štabo ir Tiekimo valdybos karininkai, gavę įsakymą vykdyti demobilizaciją, buvo pasipiktinę prezidentu, vyriausybe ir krašto apsaugos ministru brg. gen. K. Musteikiu. Buvo nuomonių, jog reikia nuversti vyriausybę, tačiau blaiviau mąstantieji atkalbinėję vienas kitą nuo tokių veiksmų kritišku momentu visoje Europoje. Todėl, nors ir pasipiktinę savo vadovybe, rašė, redagavo įsakymus bei nurodymus kariuomenės dalims bei karinėms įstaigoms demobilizacijos reikalais⁸⁸.

Minėta dalinė kariuomenės mobilizacija susilaukė įvairių vertinimų. Tam tikrai visuomenės daliai ji žadino patriotinius jausmus. Tačiau kadangi ji

⁸² Kariuomenės štabo veiksmų dienoraštis, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1080, l. 246.

⁸³ Ten pat, l. 247–248.

⁸⁴ Ten pat, l. 249.

⁸⁵ Ten pat.

⁸⁶ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 09 23 slaptas raštas Nr. 32641 dalių vadams ir tarnybų viršininkams, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 466, l. 22.

⁸⁷ Krašto apsaugos ministro brg. gen. K. Musteikio 1939 09 25 slaptas-asmeniškasis įsakymas Nr. 32684 kariuomenės dalims, tarnyboms ir įstaigoms, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 466, l. 21.

⁸⁸ Šliogeris V., Įvykiai ir žmonės, *Karys*, Niujorkas, 1973, Nr. 10, p. 374.

buvo pavėluota, daug kas nesuprato jos tikrosios prasmės. Vieni manė, kad tai daryta žygiui į Vilnių, kiti – jog ja siekta pasipriešinti sovietų kariuomenei, jei ji, užėmusi Vilnių, būtų bandžiusi veržtis į Lietuvos teritorijos gilumą, treči – jog ji buvusi reikalinga internuoti lenkų kariuomenės likučiams, bandžiusiems pabėgti nuo sovietų ir vokiečių persekiojimų. Plito kalbos, jog pati mobilizacija nebuvo tinkamai paruošta, vyko nesklandžiai ir, priešui puolant, galėjusi pasibaigti anarchija, jei kas tomis dienomis būtų smarkiau paspaudęs Lietuvą. Kadangi sovietai, pasiekę administracinę liniją, į Lietuvą nesiveržė, bijodami ginkluoto konflikto su Vokietija, tai mobilizacijai paskirti 30 mln. litų jau po kelių dienų, nieko konkretaus nenuveikus, įvykdžius mobilizuotų vyrų ir paimto tam tikslui turto demobilizaciją, įtikinamai parodė pavėluotos mobilizacijos beprasmiškumą. Buvo apvilti ir Vilniaus krašto lietuviai, su ašaromis laukę broliškos pagalbos iš nepriklausomos Lietuvos⁸⁹.

Sovietų kariuomenei užėmus Vilnių ir jo sritį, 1939 m. rugsėjo 25 d. J. Stalinas su V. Molotovu pasikvietė Vokietijos ambasadorių Maskvoje F. Schulenburgą ir pasiūlė vokiečiams didelę Lenkijos teritorijos dalį, jei šie atsisakytų savo pretenzijų į Lietuvą. Kitos dienos vakare deryboms tęsti į Maskvą atskrido J. von Ribbentropas. Derybos buvo sunkios ir užsitęsė net dvi dienas, nes Vokietija nenorėjo išleisti iš savo įtakos sferos Lietuvos. Sovietams nenusileidžiant, J. von Ribbentropas su V. Molotovu rugsėjo 28 d. pasirašė naują slaptą protokolą, pagal kurį Lietuva, kaip Estija ir Latvija, buvo pavestos Sovietų Sąjungos įtakos sferai. Tai buvo pirmasis sovietų agresijos prieš Lietuvą aktas.

3. LIETUVOS–SOVIETŲ SAJUNGOS SAVITARPIO PAGALBOS SUTARTIS. LIETUVOS KARIUOMENĖ ATGAUTAME VILNIAUS KRAŠTE

Derybų su vokiečiais metu sovietams atrišus rankas nekliudomai veikti Baltijos šalių atžvilgiu, jau rugsėjo 29 d. Sovietų Sąjungos užsienio reikalų liaudies komisaras V. Molotovas pasikvietė Lietuvos pasiuntinį Maskvoje dr. Ladą Natkevičių ir jam pareiškė, kad, žlugus Lenkijai, susidariusi nauja politinė padėtis, kuri turėsianti įtakos ir tolesniems Lietuvos bei Sovietų Sąjungos santykiams. Jau spalio 3 d. prasidėjo Maskvoje pasitarimai tarp V. Molotovo ir Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Urbšio. Juose dalyvavo aukščiausieji Sovietų Sąjungos vadovai ir Lietuvos vyriausybės atstovai. Pasitarimai vyko su pertraukomis iki spalio 10 d. vakaro.

Visa Lietuva, taip pat ir kariuomenės vadovybė, atidžiai sekė derybų

⁸⁹ Škirpa K., *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940)*, p. 213.

eigą. Jų metu sovietų vadovai stengėsi įtikinti Lietuvos atstovus, kad ji iš Vokietijos nelauktų jokios pagalbos, priešingai, jai pavojus gresias kaip tik iš vokiečių pusės ir sovietai norį padėti Lietuvai apginti jos nepriklausomybę, žinoma, būdami susirūpinę ir pačios Sovietų Sąjungos saugumu. Derybų metu buvo ypač pabrėžiama, kad sovietai visiškai nesikišią į Lietuvos vidaus santvarką, ekonominę ir socialinę sistemą, žodžiu, ši galėsianti viduje tvarkytis kaip iki tol ir bus gerbiamas jos suverenumas. Visa tai buvo tik paprasta diplomatinė apgaulė, kurią tuo metu ne visi dar gerai suprato. Derybų metu sovietai aiškiai norėjo pabrėžti esą daug geresni už vokiečius, mat atiduosią Vilniaus krašto dalį, o vokiečiai norį iš Lietuvos Suvalkijos dalies.

Deryboms dar nepasibaigus, spalio 5 d. kariuomenės štabo I skyrius referavo vadovybei savo slaptus, asmeniiskus „samprotavimus tam atvejui, jei Vilniaus krašto dalis būtų perleista Lietuvai“. Buvo spėliojama, kad toks perleidimas jau galėtų įvykti spalio 9 d. ir kad būtų naudinga, jei bent kai kurios kariuomenės dalys (kavalerija, pėstininkų priedangos pulkai, šarvuočiai) iki to laiko būtų pasiruošusios žygiui. Buvo minimos ir kai kurios kliūtytys (mobilizacijos darbai, lenkų internuočių arklių išskirstymas į kariuomenės dalis, gavimas žmonių iš divizijų lengvųjų rinktinių, raitųjų žvalgų būrių ir kt.), galėjusios 5–7 dienoms atidėti būsimojo žygio datas⁹⁰.

Kariuomenės štabo I skyrius numatė ir vieną iš galimų žygio į Vilnių schemų: pasiųsti į jį 1 pėstininkų pulką be vieno bataliono ir 1 kavalerijos pulką be vieno eskadrono;

– į Švenčionis – 1 pėstininkų pulko I batalioną ir 1 kavalerijos pulko I eskadroną;

– į Rodūnę – 2 kavalerijos pulką be dviejų eskadronų.

Į visas kryptis siųsti tankų ir inžinerijos dalinius. Galvota panaudoti ir 7 pėstininkų bei 3 kavalerijos pulkus.

Naujojo pasienio apsaugai numatyta išskirti didesniąją dalį turėtos pasienio policijos ir po vieną kuopą iš kiekvieno priedangos pulko (iš viso 6 kuopos). Senajame pasienyje likusią pasienio policiją numatyta sustiprinti šauliais. Siūlyta įspėti divizijas, kavaleriją ir karo technikos viršininką, kad žygiui būtų pasiruošta iki spalio 8 d. Apie numatomus uždavinius slaptai asmeniškai painformuoti pagrindinius vadus. Iš anksto organizuoti tiekimą ir aprūpinti kariuomenės dalis reikalingiausiu transportu, žemėlapiais ir kt.

Numatyta susitarti su Vidaus reikalų ministerija dėl būsimo apskričių administracinio suskirstymo ir atitinkamai parinkti karo komendantus, bent schematiškai numatyti galimo naujo pasienio suskirstymą apskričių barais, barų ir rajonų

⁹⁰ Kariuomenės štabo I skyriaus 1939 10 05 slaptas-asmeniiskas referavimas „Samprotavimai tam atvejui, jei Vilniaus krašto dalis būtų perleista Lietuvai“, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1079, l. 20.

viršininkus, sustiprinti senąjį pasienį šauliais, o naująjį – pėstininkų kuopomis.

Išspręsti klausimą, ar nevertėtų gautoje naujoje teritorijoje įvesti valstybės gynimo metą ir iš anksto parengti privalomų įstatymų metmenis. Visos kitos ministerijos turėtų sudaryti savo veiklos planus. Kariuomenės štabui svarbiausia – telefono-telegrafo tinklas ir geležinkeliai⁹¹.

Spalio 10 d. Kremliuje įvyko paskutinis derybų posėdis. Spaudžiant Sovietų Sąjungos vadovybei, tos dienos 22 val. Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Urbšys „laisva valia“ pasirašė Lietuvos–SSSR savitarpio pagalbos sutartį. Ji rusų buvo taip suredaguota, kad atrodytų, jog ji sudaryta abiejų šalių laisvu susitarimu. Šios sutarties buvo devyni straipsniai ir plati įžanga. Pirmuoju straipsniu Sovietų Sąjunga Vilnių ir Vilniaus sritį perdavė Lietuvai. Antruoju – Sovietų Sąjunga ir Lietuva pasižadėjo teikti viena kitai visokią pagalbą, įskaitant ir karinę. Trečiuoju – Sovietų Sąjunga išipareigojo padėti Lietuvos kariuomenei naudingomis sąlygomis ginklais ir kitomis karo medžiagomis. Pats pavojingiausias Lietuvai buvo ketvirtasis straipsnis, kuriame buvo sakoma, jog abi šalys išipareigoja realizuoti bendrą Lietuvos valstybės gynimą ir šiuo tikslu leidžia Sovietų Sąjungai įvairiose Lietuvos Respublikos vietose, nustatytose bendru susitarimu, savo sąskaita laikyti griežtai ribotas sovietų sausumos ir oro karines pajėgas ir t. t.⁹² Taigi, ši sutartis savo kilme ir aplinkybėmis, kuriomis ji buvo sudaryta, buvo pradžia maskuoto smurto Lietuvai pavergti.

Pažymėtina ir tai, kad pagal 1920 m. liepos 12 d. sutartį Sovietų Rusijos vyriausybė Vilniaus srityje pripažino Lietuvos teritorijos 12521 km² plotą, o 1939 m. sutartimi Lietuva tegavo tik 2656 km². Tik vėliau, 1940 m. Lietuvai tapus sovietine respublika, prie jos buvo prijungti Švenčionys⁹³.

Kai kas Lietuvoje džiaugėsi, girdi, štai ir be karo atgavome Vilniaus kraštą, tačiau dauguma gyventojų, sužinoję kuria kaina Vilnius grąžinamas Lietuvai, šį savo daugelio metų didžiosios svajonės įsikūnijimą sutiko labai santūriai, net nuogaštingai, savo nuomonę išreikšdami taikliu posakiu: „Vilnius – mūsų, o mes – rusų“. Taip įvyko paskutinis Lietuvos padalijimas.

Lietuvai pasirašius su Sovietų Sąjunga aukščiau minėtą sutartį ir paaiškėjus, jog Vilnių teks grąžinti Lietuvai, prasidėjo masinis miesto apiplėšimas. Iš Vilniaus buvo išgabenti radijo aparatų fabriko „Elektrit“ įrengimai ir sandėliuose buvę apie 2000 pagamintų aparatų. Su įrengimais išvežta apie 200 specialistų. Kai kurie iš jų pakeliui pabėgę. Turimomis žiniomis, šis fabrikas buvo išgabentas į Leningradą. Buvo išmontuoti ir išvežti popieriaus, aliejaus, konservų

⁹¹ Ten pat.

⁹² **Merkelis A.**, *Antanas Smetona*, p. 548–549.

⁹³ **Švoba J.**, *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*, p. 333–334.

fabrikų, spirito gamyklos, didžiųjų spaustuvių, radijo stoties įrengimai, iš klinikių – rentgeno, elektrofizioterapijos aparatūra, iš lenkų karo ligoninės – baldai, tvarstomoji medžiaga, vaistai. Ženkliai buvo nusiaubti Vilniaus geležinkeliai. Vos užėmus Vilnių, Raudonajai armijai kaip karo grobis teko 97 garvežiai, 1500 vagonų, keletas traukinių sąstatų, pakrautų maisto ir ginklų, šarvuotas traukinys, 600 t benzino, kariniai sandėliai, miesto anglių atsarga, net aplūžę automobiliai, pakrauti į sunkvežimius. Iš mažiau vertingo turto išvežta magistrato bei kuratorijos rūmų baldai, konfiskuoti privatiems asmenims priklausę rojaliai, pianinai, radijo aparatai. Buvo išvežtos tokios kultūros vertybės kaip archyvai, senos unikalios knygos iš Vilniaus bibliotekų, XVI–XIX amžių senieji aktai, Muravjovo muziejaus, didžiojo kunigaikščio Konstantino, Vilniaus archeologijos komisijos, Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos, Vilniaus gubernijos valdybos, policijos ir žandarmerijos valdybos ir daugybės kitų įstaigų medžiaga. Naktimis bolševikai plėšė gyventojus, viską imdami, krovė jų turtą į sunkvežimius ir gabeno į Rusijos gilumą. Išvykdami iš kareivinių, raudonarmiečiai išsivežė lovas, stalus, suolus ir net kareivinių langus, palikdami tik tuščias pastatų sienas. Buvo gaudomi ir vežami į Rusijos gilumą turtingiau gyvenę Vilniaus miestiečiai, Vilniaus krašto gyventojai ir kiti kvalifikuoti specialistai⁹⁴. Taigi Vilniui ir jo kraštui bolševikų padaryti nuostoliai išties buvo dideli.

Praėjus keturioms dienoms po 1939 m. spalio 10 d. sutarties su sovietų vadovybe pasirašymo, Lietuvos karinė vadovybė paskelbė direktyvą Vilniaus kraštui užimti. Joje, priminus apie šio krašto gražinimo Lietuvai aplinkybes, viename iš pirmųjų punktų buvo atkreiptas dėmesys į tai, jog žygiuojančioms į Vilniaus kraštą mūsų kariuomenės dalims gali pasipriešinti „vietinis ginkluotas gaivalas“ ir iki tol rusų kariuomenės nelikviduoti lenkų kariuomenės likučiai. Pažymėta, jog tenka skaitytis tiek su minėtų būrių atviru pasipriešinimu, tiek su jų partizaniniais bei sabotažo veiksmais. Vadovybei buvo gerai žinoma, jog Vilniaus kraštas visiškai nuniokotas.

Atsižvelgiant į tai, karinė vadovybė įsakė žygiuojantiems į Vilniaus kraštą kariuomenės vienetams imtis visų atsargumo priemonių: žvalgyimo, žygio apsaugos ir kt. Ypač tai reikėjo daryti užimant didesnius centrus – Vilnių ir kitus. Kadangi krašte nebuvo jokių išteklių kariuomenei aprūpinti, nurodyta viskuo apsirūpinti iš užnugario⁹⁵.

Tą pačią spalio 14 d. buvo suformuota ir Vilniaus rinktinė šiam kraštui

⁹⁴ Kariuomenės štabo II skyriaus 1939 10 03 slapta žinių santrauka Nr. 21, *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 1069, l. 23, 25, 29–30; **Žepkaitė R.**, *Vilniaus istorijos atkarpa 1939 m. spalio 27–1940 m. birželio 15 d.*, p. 28–29; *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939/1940*, p. 105–106.

⁹⁵ Kariuomenės vado brg. gen. St. Raštikio 1939 10 14 slapta-asmeniška direktyva Nr. 38906 Vilniaus kraštui užimti, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1094, l. 7.

užimti, kuri buvo pavaldi I pėstininkų divizijos vadovybei (žr. 3 lentelę).

Pėstininkų pulkams atitinkami divizijų vadai paskiria po 2 „V“ radijo stotis su tarnyba.

Numatyta sienos apsaugai skirtų 3, 5 ir 9 pėstininkų pulkų batalionų ir 4 pėstininkų pulko vienos pėstininkų kuopos šaulių būrių vadus aprūpinti raitais ordonansais ir skirti jiems po vieną vienašį vežimėlį. Šie vežimėliai be arklių, bet su pakinktais; į juos kinkyti, reikalui esant, būrių vadų ordonansų arklius.

Ryšių, motorizuotą inžinerijos ir geležinkelių kuopas įsakyta suformuoti karo technikos viršininkui. Ryšių kuopos sudėtis: viena automobilinė „D“ radijo stotis, dvi „V“ radijo stotys, vienas imtuvas, vienas tolimatis ir viena telefono-telegrafo kuopa. Vienas nuolatinųjų linijų statybos skyrius – motorizuotas.

3 lentelė. Vilniaus rinktinės sudėtis 1939 m. spalio 14 d.⁹⁶

Vieneto pavadinimas	Perėjimo I pėstininkų divizijos vado valdžion vieta	Perėjimo I pėstininkų divizijos vado valdžion data	Galutinė paskyrimo vieta
1 pėstininkų pulkas su 1 artilerijos pulko viena artilerijos grupe	Ukmergė		Vilniaus įgula
7 pėstininkų pulkas be vieno bataliono su 1 artilerijos pulko viena baterija	Vievio rajonas	iki X. 16 d. ryto	Vilniaus įgula
9 pėstininkų pulko vienas batalionas	Vievio rajonas	iki X. 16 d. ryto	Saugoti sieną Vilniaus bare
3 kavalerijos pulkas su viena raitąja baterija	Gaižiūnų poligonas	iki X. 15 d. vakaro	Vilniaus įgula
Lengvųjų tankų 4 būriai (viena kuopa ir 1 būrys)	Vievio rajonas	iki X. 16 d. ryto	Vilniaus įgula
Viena motorizuotos inžinerijos kuopa	Kaunas	pagal atskirą įsakymą	Vilniaus įgula
Viena pontonų vora	Kaunas	pagal atskirą įsakymą	Vilniaus įgula
Viena ryšių kuopa	Kaunas	pagal atskirą įsakymą	Vilniaus įgula

⁹⁶ Lentelė sudaryta remiantis *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1094, l. 8.

Viena geležinkelių kuopa	Kaunas	pagal atskirą įsakymą	Krašto geležinkelių stotys
Vilniaus komendantūra	Kaunas	pagal atskirą įsakymą	Vilnius
2 kavalerijos pulkas (be Vilkaviškio eskadrono) su viena raitąja baterija	Alytus	nuo X. 15 d. vakaro	Valkininkų įgula
Vienas lengvųjų tankų būrys	Alytus	iki X. 16 d. vakaro	Valkininkų įgula
5 pėstininkų pulko vienas batalionas	Daugai	iki X. 16 d. vakaro	Saugoti barą Valkininkų bare
4 pėstininkų pulko vienas batalionas (be vienos kuopos)	Saldutiškis	iki X. 16 d. vakaro	Švenčionėliai
3 artilerijos pulko viena baterija	Saldutiškis	iki X. 16 d. vakaro	Švenčionėliai
4 pėstininkų pulko viena kuopa	Saldutiškis	iki X. 16 d. vakaro	Saugoti Švenčionėlių barą
3 pėstininkų pulko vienas batalionas	Saldutiškis	iki X. 16 d. vakaro	Saugoti Švenčionėlių barą
Vienas lengvųjų tankų būrys	Saldutiškis	iki X. 16 d. vakaro	Švenčionėliai

Vilniaus rinktinės vadu buvo paskirtas I pėstininkų divizijos vadas div. gen. V. Vitkauskas. Rinktinės štabą sudarė I pėstininkų divizijos štabas, kuris buvo sustiprintas dviem generalinio štabo karininkais ir kariuomenės skaidiniu⁹⁷. Štabo būstinė kurį laiką buvo Panevėžyje.

Rinktinei buvo iškelti šie uždaviniai:

- užimti Vilniaus miestą ir kitus didesnius krašto centrus,
- sudrausti ir išvalyti kraštą nuo nepageidaujamo elemento, atkurti tvarką ir saugumą,
- užimti ir saugoti naująją sieną su SSSR, iki ją pakeis pasienio apsaugos policija,
- užimti ir sudaryti įgulas Vilniaus, Švenčionėlių, Valkininkų ir, prireikus, mažesnes kitas,
- Geležinkelių kuopai užimti Vilniaus krašto geležinkelio stotis ir lai-

⁹⁷ Ten pat, l. 8–9.

duoti jų saugumą. Šiai kuopai veikti tiesiogiai valdant geležinkelių karo komendantui,

– papildomos priemonės: Vilniaus rinktinės vado valdžion skiriama viena aviacijos eskadrilė Kaune,

– vykdymas – administracinę liniją peržengti gavus kariuomenės vado įsakymą,

– ryšiai: kariuomenės vado – Kaune, kariuomenės PŽRP – Vievyje, Vilniaus rinktinės – Vilniuje⁹⁸.

Tos pat direktyvos Vilniaus kraštui užimti antroje dalyje buvo nurodymai intendantams dėl karių mitybos organizavimo, tiekimo stočių-sandėlių steigimo, aprūpinimo šaudmenimis, sanitarinės tarnybos, veterinarinės priežiūros organizavimo, patalpų atvykstančioms kariuomenės dalims aprūpinimo ir kt. Iškilus būtinam reikalui, kariuomenės dalims suteikta teisė pagal veikiančius įstatymus būtinus pastatus sekvestruoti⁹⁹.

Iš direktyvos turinio matyti, jog kariuomenės vadovybės uždaviniai Vilniaus kraštui užimti buvo išties dideli. Jiems įgyvendinti pačiai vadovybei, jos štabui bei atskiroms kariuomenės dalims teko atlikti didelį organizacinį paruošiamąjį darbą.

Vienas iš pirmaeilų uždavinių buvo suformuoti Vilniaus miesto ir to krašto geležinkelių stočių komendantūras. Pirmiausia kariuomenės vadovybė patvirtino Vilniaus komendantūros taikos meto etatus Nr. 176 (žr. 4 lentelę).

Kariuomenės vado brg. gen. S. Raštikio įsakymu paskirtas Vilniaus komendanturo pareigas eiti plk. lt. P. Kaunas nedelsdamas ėmėsi komendantūros organizavimo darbo. Dar spalio 14 d. minėtos komendantūros užuomazgai iš Kauno komendantūros buvo paskirta 10 liktinių puskarininkių žandarų, 3 jaunesnieji puskarininkiai, 10 grandinių ir 25 eiliniai; iš 6 pėsčiųninkų pulko – viena šaulių kuopa iš 2 būrių (kadro kareivių). Ši kuopa spalio 16 d. turėjo atvykti į Inžinerijos batalioną Kaune, iš kur drauge su aukščiau minėtais Kauno komendantūros kariais vykti į Vilnių su bendra vora, vadovaudamasi Karo technikos viršininko nurodymais¹⁰⁰.

⁹⁸ Ten pat.

⁹⁹ Kariuomenės vado brg. gen. St. Raštikio 1939 10 14 direktyva Vilniaus kraštui užimti, II dalis, Nr. 24645, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1094, l. 41–43.

¹⁰⁰ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 10 14 slapto rašto Nr. 33031 plk. lt. Pr. Kaunui, *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 1094, l. 40.

4 lentelė. Vilniaus komendantūros taikos meto etatai Nr. 176¹⁰¹

Veikia nuo 1939 m. spalio 15 d.

Pavadinimas	Skaičius	Karininkai	Kareiviai						Arkliai	Pastabos
			Viršilių	Puskarininkių	Jaun. puskarininkių	Grandinių	Elimių	Iš viso		
<u>Santrauka</u>										
I. Štabas	1	9	5	15	7	1	1	29	–	
II. Apsaugos batalionas	1	11	3	13	35	77	236	364	26	
III. Žandarų būrys	1	1	1	10	20	10	–	41	–	
IV. Ūkio būrys	1	1	1	2	3	–	6	12	4	
Iš viso komendantūroje		22	10	40	65	88	243	446	30	

Kariuomenės vado brg. gen. S. Raštikio įsakymu geležinkelių karo komendantui geležinkeliams tvarkyti ir stočių komendantų pareigoms eiti buvo priskirti šie karininkai: karo technikos valdybos plk. ltn. P. Gladutis – Kaune, karo topografijos skyriaus mjr. P. Krištapavičius – Vilniuje, kariuomenės štabo IV skyriaus kpt. J. Valys – jo padėjėju, karo topografijos skyriaus mjr. S. Uždaviny – Lentvaryje, kpt. Z. Stakėnas – Švenčionėliuose, to paties skyriaus kpt. P. Katilius – Pabradėje ir karo topografijos skyriaus kpt. A. Daujotas – Dūkšte¹⁰².

Spalio 14–16 d. vyko intensyvus darbas kariuomenės vadovybėje, Vilniaus rinktinės bei divizijų ir ginklų rūšių štabuose komplektuojant karines pajėgas Švenčionėlių, Širvintų, Vievio, Valkininkų ir kitiems kariuomenės telkiniams, numatant jų ginkluotę, aprūpinimą, žygikelius, postovių poilsiui vietas, elgesį su vietiniais gyventojais ir vykdant kitus parengiamuosius išankstinius darbus gavus vadovybės įsakymą pradėti žygį į Vilnių ir jo sritį. Į šį rinktinės formavimo darbą buvo įtrauktos beveik visos ginklų rūšys, net ir aviacija.

Karo aviacijos viršininkas brg. gen. inž. A. Gustaitis spalio 16 d. paskelbė slaptą įsakymą karo aviacijai dalyvauti užimant Vilniaus kraštą ir miestą. Žy-

¹⁰¹ Lentelė sudaryta remiantis *LČVA*, f. 1364, ap. 1, b. 613, l. 63–65.

¹⁰² Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 10 14 slaptas raštas Nr. 24646, *LČVA*, f. 929, ap. 3, b. 1094, l. 62.

giui į Vilnių buvo sudaryta karo aviacijos rinktinė, į kurią įėjo I grupės viena eskadrilė iš 9 lėktuvų ANBO 41 ir ANBO IV, II grupės eskadrilė iš 9 lėktuvų D.501 ir III grupės 3 eskadrilės: a) GG – 9 lėktuvai, b) ANBO 41 – 9 lėktuvai ir c) A.120 – 9 lėktuvai. Rinktinėi vadovauti buvo paskirtas III grupės vadas plk. ltn. J. Liorentas. Šios rinktinės uždavinys buvo toks: – susirinkus Kauno aerodrome skristi į Vilniaus kraštą dalyvauti mūsų kariuomenei įžengiant į miestą ir vienkart vaizdingai parodyti mūsų oro pajėgas. Rinktinė turėjo skristi šiuo keliu: Kaunas, Varėna, Valkininkai, Trakai, Vilnius, Naujoji Vilnia, Pabradė, Švenčionėliai ir Dūkštas. Lėktuvai buvo ginkluoti kulkosvaidžiais bei patrankėlėmis (be bombų), o lėktuvų įgulos dar turėjo pistoletus.

II grupės eskadrilei buvo iškeltas dar atskiras uždavinys. Ji turėjo skristi tik iki Naujosios Vilnios, čia išsiskirti iš rikiuotės ir grįžti į Vilnių, kur virš miesto atlikti eskadrilės vado nurodytus figūrinius skraidymus ir po to su visa eskadrile skristi į savo aerodromus¹⁰³.

1939 m. spalio 17 d. vėlyvą vakarą Vilniaus rinktinės vadas div. gen. V. Vitkauskas paskelbė jai slaptą operatyvinį įsakymą Nr. 1. Įvertinęs Vilniaus krašto gražinimo Lietuvai reikšmę ir apibūdinęs galimų vietinių priešišku jėgų pasipriešinimo, sabotazo atvejus bei susidūrimo su lenkų partizanais galimybę Vilniuje, Ignalinos–Zuikų rajone, div. gen. V. Vitkauskas nurodė, jog visi saugos daliniai turės peržengti administracinę liniją vienu kartu pagal atskirai nurodytą ceremonialą.

Vilniaus kraštą užimti numatyta trimis etapais:

- pirmąją dieną – iki Kalesninkų, Valkininkų, Katiliškės (3 km į šiaurės vakarus nuo Rudaminos), Kirtimų, Vokės (prie Vokės upės), Bukišio, Bobrovkos (10 km į šiaurę nuo Vilniaus), geležinkelio Pabradė–Latvijos siena;
- antrąją dieną – iki Rakliškių dvaro (16 km į vakarus nuo Salininkų), iki Vilniaus, Lietuvos–SSSR sienos nuo Neries upės iki Lietuvos–Latvijos sienos;
- trečiąją dieną – galutinai pasiekti ir užbaigti sienos apsaugai skirtų dalių išdėstymą Lietuvos–SSSR pasienyje.

Paties Vilniaus miesto užėmimą numatyta vykdyti pagal atskirą planą¹⁰⁴.

Kariuomenės vadovybės siunčiami daliniai Vilniaus kraštui užimti buvo suskirstyti į keletą telkinių. Į Valkininkų–Varėnos telkinį buvo nukreipti: 2 kavalerijos pulkas, 5 pėstininkų pulko batalionas ir tankų būrys. Šios pajėgos sudarė Valkininkų įgulą, kurios vadu buvo paskirtas plk. ltn. K. Labutis. Minėtų pajėgų uždavinys buvo užimti ir išvalyti plotą į rytus nuo administracinės linijos iki

¹⁰³ Aviacijos viršininko brg. gen. inž. A. Gustaičio 1939 10 16 slaptas įsakymas Nr. 1445 karo aviacijai dalyvauti Vilniaus ir Vilniaus krašto užėmime, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1079, l. 9.

¹⁰⁴ Vilniaus rinktinės vado div. gen. V. Vitkausko 1939 10 18 operatyvinis slaptas įsakymas Nr. 1 Vilniaus rinktinėi, *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 1094, l. 71.

geležinkelio Lyda–Vilnius imtinai. Pirmąją dieną nurodyta žvalgomaisiais-valymo vienetais išeiti į Pabarinės, Žagarių, Vokės ribą, taip pat pasirūpinti 5 pėstininkų pulko dalinių saugumu artėjant prie SSSR sienos ir išsidėstant prie jos.

Vievio telkinyje buvo 7 pėstininkų pulkas be bataliono, 9 pėstininkų pulko batalionas, 4 artilerijos pulko baterija, tankų kuopa, ryšių kuopa, motorizuota inžinerijos kuopa ir pontonų vora. Jam vadovavo gen. št. plk. A. Breimelis.

Semeliškių telkinyje tebuvo 3 kavalerijos pulkas. Jam vadovavo gen. št. plk. A. Rėklaitis. Šiems abiem telkiniams įsakyta pirmąją dieną priešakiniais daliniais užimti Rudaminą, Nemėžį, Burbiškes, Miškinius, Šiškinis, o pagrindinėmis – Salininkų, Vokės, Bukišio ribą.

Švenčionėlių telkinyje buvo 3 pėstininkų pulko batalionas, 4 pėstininkų pulko batalionas ir viena kuopa, 3 artilerijos pulko V baterija, tankų būrys ir suvestinė ryšių kuopa. Telkinio vadas – plk. lt. A. Raudonikis. Šio telkinio uždavinys buvo išvalyti plotą nuo buvusios administracinės linijos iki sienų su SSSR ir Latvija ir pirmąją dieną branduoliais užimti Pabrada, Švenčionėlius, Ignaliną. Švenčionėliuose ir Dūkšte turėjo būti sudarytos įgulos. Antrąją dieną telkinio pajėgos turėjo užimti ir organizuoti sienos apsaugą su SSSR ir Latvija.

Širvintų telkinyje buvo 1 pėstininkų pulkas, 1 artilerijos pulko I baterija ir tankų būrys. Jam vadovavo gen. št. plk. L. Gustaitis. Šio telkinio pagrindinis uždavinys buvo užimti Vilniaus miestą ir sudaryti jo įgulą.

Išeities riba žygiui – administracinė linija. Pagrindinėmis visų administracinės linijos peržengimo kryptimis turėjo būti pastatyti radijo imtuvai ir išklaustas rinktinės vado div. gen. V. Vitkausko žodis, transliuojamas iš Širvintų telkinio prie linijos peržengimo punkto. Administracinės linijos peržengimas, pats žygis, poilsiai ir Vilniaus užėmimas daugelyje vietų turėjo būti filmuojami¹⁰⁵.

Atsižvelgiant į tai, jog Vilniaus miestas ir kraštas buvo labai nualinti karinės suirutės metu, Vilniaus rinktinės vadas įsakė kariuomenės vienetais jų susitelkimo rajonuose turėti (kur leido transporto sąlygos) 3–4 manevrinius ir 2 atsarginius mitybos (maisto ir pašaro) davinius. Šiais mitybos ištekliais turėjo būti maitinami žmonės ir šeriami arkliai tol, kol įsikurs Vilniaus intendantūros sandėliai. Pereinant administracinę liniją, mitybos išteklių reikėjo pasiimti tiek, kiek buvo galima pakrauti į tam reikalui turėtas transporto priemones.

Užėmus Vilnių ir jo kraštą, numatyta aprūpinti:

a) Varėnos ir Valkininkų telkinių dalinius – iš Alytaus įgulos taikos meto dalių sandėlių,

b) Širvintų, Semeliškių ir Vievio telkinių dalinius – iš Vilniuje įsikursiančio intendantūros sandėlio,

¹⁰⁵ Ten pat, l. 72–73.

c) Švenčionėlių telkinio dalinius – iš laikinojo intendantūros sandėlio Kiauneliškyje.

Kuru buvo numatyta apsirūpinti iš vietinių išteklių.

Užėmus Vilniaus kraštą, nurodyta neturtingiems gyventojams išduoti kareiviškus pietus:

1) 5 pėstininkų pulko batalionas – 1250 davinių (Varėnos geležinkelio stotyje),

2) 2 kavalerijos pulkas – 1250 davinių (Valkininkuose),

3) 1 pėstininkų pulkas – 7000 davinių (Vilniuje),

4) 7 pėstininkų pulkas – 4000 davinių (Vilniuje),

5) 3 kavalerijos pulkas – 4000 davinių (Vilniuje),

6) 4 pėstininkų pulko kuopa – 1250 davinių (Dūkšte),

7) 3 pėstininkų pulko batalionas – 1250 davinių (Švenčionėliuose).

Degalų tiekimo vietos: Alytuje, Dauguose, Varėnoje, Kaune, Vievyje, Ukmergėje, Širvintose, Utenoje, Saldutiškyje.

Užėmus Vilnių, numatyta degalų ir tepalų tiekimo vietą įrengti Vilniaus geležinkelio stotyje¹⁰⁶.

Tačiau abiejuose aukščiau minėtuose Vilniaus rinktinės štabo dokumentuose nebuvo nurodyta vienas iš svarbiausių dalykų – žygio į Vilnių ir jo kraštą vykdymo datos. Susidarė paradoksali situacija: mūsų kariuomenės daliniai pradėjo telktis prie administracinės linijos jau iš anksto. Tačiau laikas bėgo, kariai ir arkliai mirko rudens lietuje po atviru dangumi, nervinosi, o sovietų valdžia vis delsė įsileisti Lietuvos kariuomenę į jų okupuotą Vilniaus kraštą. Jame, o ypač Vilniaus mieste, jie toliau plėšė viską, ką tik galėjo, ir siuntė į Sovietų Sąjungą. Vilniečiai stebėjosi, kodėl Lietuvos kariuomenė delsianti ir neinanti jų vaduoti. Buvo priekaištaujama ir kariuomenės vadovybei už neveiklumą.

Belaukdamas leidimo pradėti žygį į Vilnių div. gen. V. Vitkauskas paskelbė rinktinei du svarbius įsakymus: vieną – karininkams, o kitą – kariams. Pirmajame buvo akcentuojama, jog mūsų kariuomenė, įžengdama į Vilniaus kraštą, visų pirma turėjo imponuoti gyventojams savo tvarkingumu, sąmoningumu ir vilniečių reikalų supratimu. Prieš žygį nurodyta, jog kareiviams būtų perskaityta Vilniaus klausimu speciali paskaita, kurios metu kareiviai būtų gerai informuoti apie gyvenimo reikalus, mokėtų reaguoti į galimas Lietuvai nepalankias kalbas ir darytų jiems sąmoningų, neužguitų žmonių įspūdį, išgytių į Vilniaus kraštą pakilia nuotaika ir rūpintųsi, kad ta nuotaika neatslūgtų. Nurodyta pačius kareivius supažindinti su įvairiais klausimais, kad, netikėtai paklausti, jie orientuotųsi situacijoje ir galėtų, pavyzdžiui, pa-

¹⁰⁶ Ten pat, l. 96–97.

aiškinti, kokia naudinga Lietuvos varguomenei buvo žemės reforma, kad panaši, gal dar platesnio masto reforma bus įvykdyta ir Vilniaus krašte, nes Lietuva šioje srityje turinti geros patirties. Pabrėžtina lenkų valdžios kaltė, kad ji šiame krašte žemės reformos nevykdė. Nurodyta raminti gyventojus žadant greitą ekonominę paramą skurstantiesiems, paaiškinant, jog greitai bus imtasi ir plataus masto darbų žemės ūkiui sukultūrinti ir svarbiausioms žemės ūkio šakoms pakelti bent iki tokio lygio, kaip kitose Lietuvos dalyse.

Priminta aiškinti, jog Vilniaus krašto įstaigose, mokyklose valdininkais ir mokytojais bus stengiamasi laikyti vietos gyventojus, inteligentus ir, tik jų trūkstant, bus atsiunčiama kadru iš kitų Lietuvos vietovių. Patikinti, jog Lietuvos valdžia nieko nepersekiosianti dėl tautybės, ir kiekvienas, jei tik nevykdysiąs nusikalstamų darbų, galėsias ramiai žiūrėti į savo ateitį, nes jis nebūsiąs nei ujamas, nei persekiojamas.

Supažindinti, kaip Lietuvoje rūpinamasi socialine darbininkų globa ir stengiamasi sudaryti sąlygas, kad jie galėtų įsigyti nejudamojo turto ir susikurtų geresnį gyvenimą. Panašiai numatoma tvarkyti ir Vilniaus kraštą.

Minėtame įsakyme nemaža vietos buvo skirta karininkų ir kareivių vidaus tvarkymuisi, rekomenduota vengti visko, kas galėtų įžeisti tautinius ar religinius gyventojų jausmus ir kt.¹⁰⁷

Kitame įsakyme rinktinės kariams buvo priminta, jog jau devyniolika metų kiekvienas lietuvis svajotojo savo kariuomenės gretose išgyti ir dabar ši laimė ir garbė tenka rinktinės kariams. Todėl jie privalą gražiai ir vyriškai pasirodyti. Įsakyme kariams buvo priminta, jog Vilniaus krašto lietuviai buvo įvairių perėjūnų niokojami, svetimų kultūrų nuodijami, stengiasi iš Vilniaus krašto išrauti visą lietuviškumą su šaknimis. Neprotinga okupantų ūkinė politika privertė to krašto gyventojų daugumą skurdžiai gyventi, dažnai net badauti. Rinktinės vadas priminė, jog nereikia stebėtis, kad Vilniaus krašte rasime daug žmonių, nežinančių, jog jų kraujas lietuviškas, užmiršusių lietuvišką kalbą, net nesuvokiančių savo tikrosios tautybės, ir priminė, jog karių pareiga kiekvienam Vilniaus krašto gyventojui aiškiai pasakyti: Lietuvos valstybėje kiekvienas žmogus, kad ir kokia jo tautybė, tikyba, įsitikinimai ar išsilavinimas, bus gerbiamas ir lygiateisis pilietis, jei jis tvarkingai darbuosis, netrukdydamas ir kitiems dirbti Lietuvos kultūrinimo, turtinimo ir gynimo darbus.

Šiame įsakyme buvo priminta kariams tai, jog pastarosiomis savaitėmis ištikusi karo audra dar labiau sujaukė Vilniaus krašto gyvenimą ir kad kariai žygiuosią į Vilniaus kraštą atkurti ten tvarkos ir rimties. Priminta, jog pir-

¹⁰⁷ Vilniaus rinktinės vado div. gen. V. Vitkausko 1939 10 16 slapas įsakymas Nr. 1, *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 180, l. 186–187.

miausia kariai turį būti ypač tvarkingi ir privalą įtempti visas savo jėgas, norint įgyvendinti rimtį visame krašte, kad vėliau atėjusios kultūrinės ir ūkinės įstaigos galėtų ramiai dirbti Vilniaus krašto atkūrimo darbus.

Rinktinės vadas priminė, jog Vilniaus žygyje kariams gali tekti gerokai pavargti. Tačiau sunkesni žygiai, nemigo naktys gausiose sargybose ir negavimas laiku maisto neturį blogai veikti karių išvaizdos ir tvarkingumo. Vilniaus žygyje kariai turintys būti žvalūs, judrūs, tvarkingi, geros nuotaikos. Įvairūs uždaviniai visų pareigūnų turį būti vykdomi greitai ir gerai. Gyventojai turį matyti karius mandagius, suprantančius Vilniaus krašto žmonių reikalus. O atskiri gaivalai, mėginantys trukdyti įvykdyti gautuosius uždavinius, turį kiekviename karyje matyti tikrą, ryžtingą kovotoją¹⁰⁸.

Tą pačią spalio 17 d. Vilniaus rinktinės štabas to krašto pasienio apsaugai organizuoti paskelbė konkrečius nurodymus. Buvo numatyti 3 pasienio apsaugos barai: Valkininkų, Vilniaus ir Švenčionėlių. Valkininkų barą numatyta saugoti 5 pėstininkų pulko batalionui (vadas – plk. lt. I. Žulys). Šis batalionas buvo pavaldus 2 kavalerijos pulko vadui. Vilniaus barą turėjo saugoti 9 pėstininkų pulko batalionas, pavaldus Vilniaus rinktinės vadui. Švenčionėlių barą nurodyta saugoti 3 pėstininkų pulko batalionui ir 4 pėstininkų pulko 1-ai šaulių kuopai (vadas – plk. lt. A. Raudonikis). Šios pajėgos taip pat buvo pavaldžios Vilniaus rinktinės vadui.

Pasienio apsaugos bataliono baras buvo skirstomas į kuopų, o šie – į būrių pasienio apsaugos barus. Pasienio apsaugos baruose turėjo būti organizuojamos pasienio apsaugos sargybos, kurių dydis prilygo skyriui. Būrio vado vieta turėjo būti prie vienos iš sargybų svarbiausia kryptimi. Tokia sargyba buvo vadinama X būrio pagrindine pasienio apsaugos sargyba. Tokias sargybas, reikalui esant, numatyta sustiprinti sunkiaisiais kulkosvaidžiais ir automatiniais pabūklais. Kuopų svarbesnėmis kryptimis, atsižvelgiant į aplinkybes ir reikalą, numatyta turėti nežymių rezervų taip pat sustiprintų sunkiaisiais kulkosvaidžiais ir automatiniais pabūklais.

Būrio skaidinyje rezervo nebuvo. Būrio vadovavimo grandis turėjo būti priskirta prie pagrindinės sargybos. Pageidauta, kad prie būrių vadų ir sargybų būtų mokantys rusų ir lenkų kalbas.

Pasienio apsaugos daliniams išsidėsčius nurodytose vietose, būrių vadai su sargybų viršininkais turėjo nustatyti vietovių ribas, kurių mūsų pasienio apsaugos pareigūnams negalima peržengti. Būrių vadams dalyvaujant, turėjo būti nustatytas postų skaičius ir veikimas dienos bei nakties metu. Kadangi siena

¹⁰⁸ Vilniaus rinktinės vado div. gen. V. Vitkausko 1939 10 17 įsakymas rinktinei Nr. 2, *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 180, l. 185.

abipusių komisijų kol kas vietovėse dar nebuvo nustatyta (nedetalizuota), tai, nurodant apsaugos postų ir patrulių maršrutus, reikėjo imtis atsargumo priemonių. Žmones ir arklius numatyta išdėstyti vietinėse gyvenvietėse¹⁰⁹.

Pagrindinis vienetas, turėjęs vykdyti sienos apsaugą bei kontrolę, – pasienio apsaugos sargyba (PAS). Kiekvienai iš jų skirta saugoti ir stebėti atitinkamo pločio (3–5 km) barą. Šiai užduočiai atlikti dienos ir naktiniai turėjo būti steigiami apsaugos postai arba siunčiami patruliai.

Visi pasienio apsaugos dalinių vadai privalėjo informuoti savo dalinius, kad, turint reikalų su vietiniais gyventojais bei Sovietų Sąjungos pasienio apsaugos daliniais, savosios kariuomenės paslaptys būtų griežčiausiai saugomos. Visų pasienio apsaugos vadų ir dalinių santykiai su vietos gyventojais ir sovietų apsaugos daliniais turėjo būti mandagūs ir korektiški¹¹⁰.

Vilniaus miesto ir Vilniaus srities perdavimo Lietuvai ir Lietuvos–SSSR savitarpio pagalbos sutarties 4 straipsnio įvykdymo klausimas 1939 m. spalio 17 d. buvo svarstomas Lietuvos vyriausybės posėdyje. Iš klausius kariuomenės vado brg. gen. S. Raštikio pranešimą apie būsimąsias derybas su sovietų vyriausybės atstovais, tam reikalui buvo sudaryta šios sudėties komisija: pirmininkas – brg. gen. M. Rėklaitis, nariai – brg. gen. V. Karvelis, brg. gen. A. Gustaitis, plk. V. Kiršinas, gen. št. plk. J. Rapšys, plk. I. Kraunaitis, plk. ltn. P. Grebliauskas, plk. ltn. J. Sližys ir keletas civilinės valdžios atstovų¹¹¹.

Toliau ruošiantis Vilniaus rinktinės žygiui į Vilnių, spalio 18 d. kariuomenės vadas brg. gen. S. Raštikis paskelbė šį įsakymą¹¹² (žr. tekstą):

„KARIUOMENĖS VADO ĮSAKYMAS

Nr. 42

Kaunas,

1939 m. spalio 18 d.

Rikiuotės sritis
Vilniaus rinktinės kariai!

Jums teks labai garbinga ir istorinė pareiga pirmiems įžengti į Vilniaus krašto žemes ir į mūsų sostinę Vilnių.

Ši pareiga uždeda jums labai didelę atsakomybę, nes visas jūsų elgesys, visi jūsų darbai ir kiekvienas jūsų žingsnis bus labai atidžiai sekami visų mūsų brolių

¹⁰⁹ Vilniaus rinktinės štabo 1939 10 17 slapti-asmeniškai nurodymai Vilniaus krašte pasienio apsaugai organizuoti Nr. 3941, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1094, l. 69.

¹¹⁰ Ten pat, l. 69–70.

¹¹¹ Ministrų Tarybos 1939 10 17 posėdis, p. III „Kariuomenės vado pranešimas“, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1294, l. 194.

¹¹² *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 635, l. 45.

vilniečių, visos Lietuvos ir net mūsų kaimynų. Jūs būsite pirmieji mūsų kariuomenės reprezentantai lietuviškame Vilniaus krašte ir senoje mūsų sostinėje.

Todėl žiūrėkite, kad savo elgesiu neiššauktumėte nė vieno nepasitenkinimo šešėlio. Kiekviename žingsnyje būkite drausmingi, susitvarkę ir visais atžvilgiais pavyzdingi Lietuvos kariuomenės kariai. Santykiuose su mūsų broliais vilniečiais būkite labai mandagūs, korektiški ir draugiški. Gerbkite mūsų tautines ir istorines šventoves pačiame Vilniuje. Visada reikškite rimto susikaupimo pagarbą Aušros Vartams (tuo reikalu gausite smulkesnių oficialių nurodymų iš Vilniaus rinktinės vado ir Vilniaus komendanto). Visur ir visada būkite tokie, kad jumis didžiuotųsi visi mūsų broliai vilniečiai, visa mūsų kariuomenė ir visa Lietuva.

Šį įsakymą paskelbti visiems Vilniaus rinktinės kariams, pradedant istorinį žygį į Vilnių.

Brg. gen. St. Raštikis
Kariuomenės vadas

Div. gen. Pundzevičius
Kariuomenės štabo viršininkas.“

Vykdydamas šį kariuomenės vado įsakymą, Vilniaus rinktinės štabas tą pačią dieną nurodė dalių vadams ir tarnybų viršininkams paskelbti ir išaiškinti savo dalyse ir įstaigose, kad, užėmus Vilnių, visi kariuomenės daliniai, komandos ir pavieniai kariai, praeidami pro Aušros vartus, viena ar kita kryptimi, privalo nusiimti kepures¹¹³.

Tomis dienomis kariuomenės štabe buvo gauta žinių, jog Vilniaus mieste buvo susiorganizavę vietinių ginkluotų gaivalų būriai, kurie galėjo, puldami atvirai arba iš pasalų, pasipriešinti mūsų žygiuojančiai kariuomenei. Atsižvelgiant į minėtą aplinkybę, kariuomenės vadas nurodė užimant Vilniaus miestą pirmiausia visą dėmesį kreipti į saugumo suorganizavimą, būtent:

- į kariuomenės žygio kryptių parinkimą,
- į svarbesniųjų miesto objektų užėmimą bei jų išlaikymą,
- į miesto išvalymą nuo priešiško mums gaivalo.

Vilniaus rinktinės paradą organizuoti tik tada, kada bus visiškai užtikrintas saugumas mieste¹¹⁴.

¹¹³ Vilniaus rinktinės vado 1939 10 18 raštas Nr. 3950 dalių ir tarnybų viršininkams, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 555, l. 178.

¹¹⁴ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 10 19 slaptas-asmeniškasis raštas Nr. 38976 I pėst. divizijos vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1094, l. 67.

Žygio saugos patruliai, peržengę administracinę liniją, turėjo būti pakankamai stiprūs. Todėl įsakyta svarbesnėmis kryptimis priekinius patrulius sustiprinti sunkiaisiais kulkosvaidžiais, o patrulių viršininkais skirti tik karininkus¹¹⁵.

Tik spalio 22 d. Sovietų Sąjungos Liaudies komisarų tarybos pirmininkas V. Molotovas priėmė Lietuvos pasiuntinį Maskvoje dr. L. Natkevičių ir jam pranešė, jog Lietuvos kariuomenė galinti pradėti palaipsniui įžengti į Vilniaus sritį, prieš tai visus su tuo susijusius klausimus aptarus ir išsprendus Kaune su ten atvyksiančia sovietų kariuomenės komisija. Tą pačią dieną minėta speciali SSSR karinė misija su Baltarusijos apygardos viršininku antrojo rango komandarmu M. Kovaliovu priešakyje specialiu traukiniu iš Vilniaus atvyko į Kauną.

Karinės misijos pasitikti į stotį atvyko kariuomenės štabo viršininkas div. gen. S. Pundzevičius, Kauno įgulos viršininkas div. gen. E. Adamkevičius, III pėstininkų divizijos vadas div. gen. M. Rėklaitis, brg. gen. V. Karvelis, brg. gen. A. Gustaitis, kariuomenės štabo II skyriaus viršininkas gen. št. plk. K. Dulksnys, Kauno komendantas plk. J. Bobelis ir kt.

Be to, misijos sutikti atvyko SSSR nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Lietuvai N. Pozdniakovas, konsulas Moločkovas, SSSR karo atašė mjr. Korotkich, Užsienio reikalų ministerijos Rytų skyriaus vedėjas dr. P. Mačiulis ir grupė kauniečių bei užsienio šalių korespondentų¹¹⁶.

Kauno geležinkelio stotyje stovinčiame traukinyje SSSR karinei delegacijai pastatytas telefonas buvo prijungtas prie miesto automatinės telefono stoties ir nutiesta viena pora atskirų laidų tarp kariuomenės štabo centrinės ir SSSR karinės delegacijos traukinio¹¹⁷.

Pačios derybos vyko sunkiai. Sovietai ilgai delsė, vis dar nesutikdami įsileisti Lietuvos kariuomenės į jų okupuotą Vilniaus kraštą. Tik spalio 26 d. buvo pasirašytas Raudonosios armijos dalių išvedimo iš Vilniaus bei Vilniaus srities ir Lietuvos armijos dalių įvedimo į šią teritoriją planas. Jį pasirašė iš sovietų pusės plk. Semionovas, o iš Lietuvos pusės – plk. K. Sprangauskas. Šį planą minėtą dieną 19 val. patvirtino specialios SSSR misijos atstovas antrojo rango komandarmas M. Kovaliovas. Plane buvo nurodyta:

1. Raudonosios armijos dalinių išvedimą iš Vilniaus srities pradėti 1939 m. spalio 27 d. 8 val. ryto, o Lietuvos armijos įvedimą pradėti tos pačios dienos 11 val.

2. Intervalas tarp ariergardinių Raudonosios armijos dalių ir priešaki-

¹¹⁵ Vilniaus rinktinės vado div. gen. V. Vitkausko 1939 10 21 slapta-asmeniškasis raštas Nr. 3973 telkiniui vadams, *ten pat*, l. 114.

¹¹⁶ Į Kauną atvyko SSSR karinė misija, *Karys*, Kaunas, 1939 10 25, Nr. 51, p. 1243.

¹¹⁷ Karo technikos štabo viršininko plk. P. Kutkos 1939 10 23 slapta, labai skubus nurodymas pašto valdybos Technikos tarnybos viršininkui Nr. 2263, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1094, l. 122.

nių Lietuvos armijos dalių turėjo būti ne mažesnis kaip 4 km (didžiausias – 20 km). Galimiems ginčytiniams klausimams sureguliuoti kolonose turėjo būti išskirti ryšių karininkai iš abiejų pusių, kurie vietose turėjo tai padaryti.

3. Nustatyti šie Raudonosios armijos dalių išvedimo ir Lietuvos armijos dalių įvedimo terminai:

a) pirmąją – 1939 m. spalio 27 dieną Raudonosios armijos dalys turėjo būti atitrauktos nuo linijos: Drūkšių, Apvardų, Kretono ežerų, Švenčionėlių, Žeimenos upės iki Nemencinės, Riešės, Rusokų, Beliūnų, Pilialaukio, Tetėnų, Galadiškių.

Lietuvos armijos dalys iki 18 val. (Maskvos laiku) užima ribą: nustatoma valstybės siena iki Beliūnų, Kaltanėnų, Šeškuškių, Kaibiškių, Šaltoniškių, Melkio, Sudervės, Kiemeliškių, Trakų, Daržininkų, Senosios Naniškės;

b) antrąją – spalio 28 d. Raudonosios armijos dalys atitraukiamos į ribą: Mickūnai, Daržininkai, Rūdinkai, Padvarionys, Vilkonys.

Lietuvos kariuomenės dalys iki 18 val. užima ribą: Buivydžiai, Naujoji Vilnia, Kirtimai, Žagarinė, Eišiškės;

c) trečiąją – spalio 29 d. Raudonosios armijos dalys atitraukiamos į ribą: Tabolinas, Naujasėdžiai, Kudžionys.

Lietuvos kariuomenės dalys iki 18 val. užima ribą: Jazovas, Kūliai, Jašiūnai, Rudnia, Butrimonys;

d) ketvirtąją – spalio 30 d. Raudonosios armijos dalys ir Lietuvos kariuomenės dalys išvedamos į nustatytas valstybių ribas.

4. Į Vilniaus miestą Lietuvos kariuomenės priešakinės dalys įžengs 13 val., o pagrindinės – 15 val. (Maskvos laiku) 1939 m. spalio 28 d.

Raudonosios armijos dalys Vilniaus rajone laikinai (iki vyriausiosios vadovybės to klausimo galutinio sprendimo) užima karinį miestelį Naujojoje Vilnioje, Kirtimų aerodromą, buvusių lenkų 1 ir 5 pėstininkų pulkų karinį miestelį.

5. Raudonosios armijos dalys, saugojančios teritorijos dalį Latvijos pasienyje, išvedamos, kai jas pakeis Lietuvos kariuomenės dalys. Dalių pakeitimą pradėti 1939 m. spalio 27 d. nuo 8 val. Maskvos laiku¹¹⁸.

Sužinojęs derybų rezultatus, Vilniaus rinktinės štabas tos pat dienos vakare išsiuntinėjo telegramas visoms rinktinės dalims, nurodydamas spalio 27 d. rytą pradėti istorinį žygį į Vilnių ir jo kraštą. Tą dieną rinktinėje buvo šios dalys ir daliniai: jos štabas, ryšių būrys, divizijos priešlėktuvinė motorizuota kuopa, 1 pėstininkų pulkas, 1 artilerijos pulko I art. grupė, 7 pėstininkų pulkas, 4 artilerijos pulko baterija, 9 pėstininkų pulko batalionas, 3 dragūnų

¹¹⁸ Raudonosios armijos dalių išvedimo iš Vilniaus ir Vilniaus srities ir įvedimo į ją Lietuvos kariuomenės dalių 1939 10 26 planas, *LCVA*, f. 525, ap. 1, b. 461, l. 195–196.

pulkas ir raitoji artilerijos baterija, tankų kuopa ir 3-ias būrys, motorizuota inžinerijos kuopa, pontonų vora, ryšių kuopa, geležinkelių kuopa, Vilniaus komendantūra, 2 ulonų pulkas, 5 pėstininkų pulko batalionas, 4 pėstininkų pulko batalionas, 3 artilerijos pulko 1-a baterija, 3 pėstininkų pulko batalionas, karo aviacijos I grupės 2 eskadrilė. Šiose dalyse ir daliniuose buvo 421 karininkas, 1196 puskarininkiai, 9770 eilinių karių ir 32 civiliai tarnautojai.

Rinktinė buvo ginkluota 28 pabūklais, 30 priešlėktuvinių pabūklų, 120 sunkiųjų kulkosvaidžių, 330 lengvųjų kulkosvaidžių, turėjo 4 šarvuočius, 31 tanką ir 6 lėktuvus. Be to, turėjo 18 lengvųjų automobilių, 107 sunkvežimius, 7 sanitarinius automobilius, 43 motociklus su priekabomis, 16 motociklų be priekabų, 644 dviračius, 3 592 arklius, 456 porinius vežimus, 150 vienkinkių vežimų, 52 ryšių vežimėlius, 4 sanitarinius vežimus, 32 pontoninius vežimus, 84 lauko virtuves ir 75 virtuves¹¹⁹.

Vilniaus rinktinė turėjo žygiuoti į Vilnių trimis keliais – pro Širvintas, Vievį ir Semeliškes. Spalio 27 d. 9 val. rusų daliniai, turėję pasitraukti nuo administracinės linijos ir leisti Lietuvos kariuomenei žygiuoti, atėjus skirtai valandai, dar nebuvo gavę įsakymo trauktis. Tik po dviejų valandų vėlavimo jie gavo įsakymą pasitraukti.

Prie buvusių administracinės linijos perėjimo punktų, pro kuriuos turėjo pražygiuoti Lietuvos kariuomenė, buvo papuošti garbės vartai ir daug prisi-rinkusių vietos gyventojų. Nors diena pasitaikė lietinga, karių nuotaika buvo labai pakili, skambėjo dainos. Prie buvusios administracinės linijos buvo iš-kilmingai deginamos šiaudų ir karčių gairės – ženklai, kurie per 19 metų laikotarpį buvo sudarę šiaudinę sieną ir skyrė Lietuvą į dvi dalis. Lietuvių ir rusų karininkai simboliškai pjūklų perpjovė pereinamuosiuose punktuose buvusius spalvotus lenkų „pasienio“ barjerus, juos dėjo ant laužo ir degino. Sudeginus gaires ir tuo būdu simboliškai panaikinus administracinę liniją, į karius kreipėsi Vilniaus rinktinės vadas div. gen. V. Vitkauskas:

„Vilniaus rinktinės kariai!

Išmūsų istorinė valanda. Pradedamas Vilniaus žygis. Mes neapsakomai laimingi: mums teko didi svajota laimė ir garbė žygiuoti į Vilnių.

Štai jau sudeginta gairė. Ją sunaikino išganinga liepsna, kuri simboliniai reiškia karštą lietuvių tautos troškimą. Šios ugnies, šio tautos troškimo sunaikinta ta nelemtoji administracinė linija ir visos tos istorinių klaidų sukurtos dirbtinės per-tvaros ir kliūtys, kurios tiek daug metų skyrė mus nuo mylimojo VILNIAUS.

Kariai! Per visą eilę metų jūsų darbo, jūsų auklėjimo ir visų jūsų žygių kelro-džiu ir švyturiu, visų vilčių aukštai spindinčia žvaigžde buvo mielasis VILNIUS.

¹¹⁹ Vilniaus rinktinės dalių ir dalinių sudėties žinios 1939 10 27, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 556, l. 38.

Dabar mums tenka pabaigti nepriklausomybės kovų dalyvių žygį. Mes žygiuosime anuomet nepriklausomybės kovotojų krauju nulaistytais keliais. Anų laikų žygių įkvėptas ir tas pagrindinis mūsų karinio auklėjimo nuostatas, kuris mums sako:

„Drausmingas, karštai mylįs tėvynę ir pasiryžęs dėl jos mirti, narsus, stiprios dvasios ir nepalaužiamos valios, pasitikįs savimi ir savo vadais, kantrus, patvarus ir atkaklus – toks buvo Lietuvos kovotojas nepriklausomybės kovoje, toks jis turi būti visada ir toks jis bus“.

Šio nuostato vedami, visos mūsų tautos palaiminti, Vilniaus žvaigždės nušviestu keliu ženkite į VILNIAUS kraštą tvirtu, lygiu žingsniu, neškit vilniečiams brolišką meilę ir globą, neškit tvarką, rimtį ir saugumą, kad už mūsų pečių susijungusi tauta bendromis jėgomis iš naujo sukurtų mielojo VILNIAUS gerovę.

Marš – į VILNIŲ¹²⁰ (kalba netaisyta – V. L.).

Rusų daliniams pasitraukus, prasidėjo Lietuvos kariuomenės žygis. Grojo dūdų orkestras, skambėjo Vilniaus maršo aidai. Lietuvos kariai buvo gerai pasiruošę – blizgėjo šalmai ir geri batai, ir tai žiūrovams darė gilų įspūdį. Kariuomenė žygiavo ne parado, bet karo žygio tvarka. Priešais kariuomenės branduolį buvo pasiūsti tankų patruliai, o po jų – priekinė sauga. Pakelėse – kaimuose ir miesteliuose – buvo papuošti garbės vartai su sveikinimais, gyventojai sveikino ir šaukė „Valio!“ arba „Ura!“¹²¹

Pačiose žygio išvakarėse buvo paskelbtas tikslus Vilniaus miesto užėmimo planas. Pagal susitarimą su rusais lietuvių saugos daliniai galėjo įeiti į miestą spalio 28 d. 11 val., o pagrindinės jų jėgos – 13 val. Minėtomis valandomis miestą turėjo užimti lengvieji daliniai, perimti iš rusų sargybas ir saugoti svarbesnius punktus nuo naikinimo. Tuo tikslu miestas buvo suskirstytas į 3 sektorius:

I – Širvintų telkinio sektorius – visa miesto dalis į šiaurę nuo Neries upės ir į pietus nuo jos iki gatvių Kirkutowa, sw. Micka, Skapo, Ludwisarska, Gdansko, Portowa, Jokūbo Jasinskio (visos imtinai), Neries upė, Karolinkos tiltas imtinai.

II – Vievio telkinio sektorius – pietų vakarinė miesto dalis, apibrėžta iš šiaurės skiriamąja su Širvintų telkiniu ir iš rytų Universiteto, Jatkowa, Gėlių, Sody, Žwirki ir Wigury gatvėmis (visos išskirtinai).

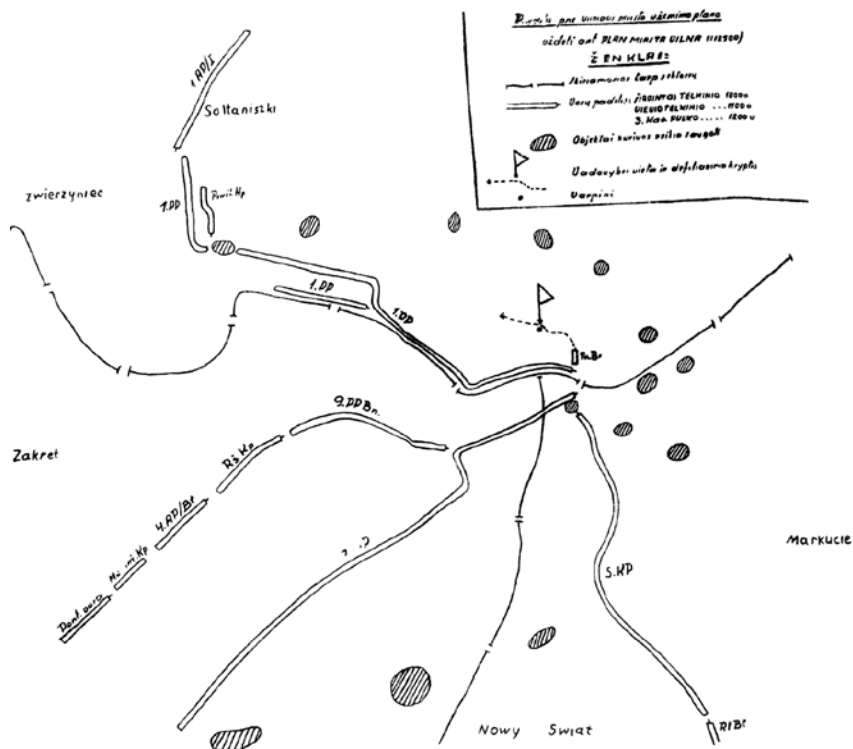
III – 3 kavalerijos pulko sektorius – likusioji pietrytinė miesto dalis. Kartu su sauga į miestą turėjo įeiti sargyboms skirti daliniai, kurie nedelsiant turėjo pakeisti rusų postus¹²².

¹²⁰ *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 555, l. 179.

¹²¹ **Naugirda J.**, Lietuvos kariuomenė žygiavo į Vilnių, *Karys*, Niujorkas, 1959, Nr. 9, p. 278–279.

¹²² Vilniaus miesto užėmimo planas, priedėlis prie 1939 10 17 slapto operatyvinio įsakymo Nr. 1 Vilniaus rinktinei papildymo, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 450, l. 113.

Nors dviejų agresyvių valstybių – Vokietijos ir Sovietų Sąjungos – karinės pajėgos jau buvo užgrobusias Lenkiją, Lietuvoje tuo metu dar buvo nemaža optimistų, kurie tikėjo, kad Antrasis pasaulinis karas jų valstybės nepalies. Kaip tomis visuotinio džiaugsmo ir kartu visuotinio nerimo dienomis jautėsi

1 schema. Žygis į Vilnių¹²³

lietuviai „išlaisvintame“ Vilniuje, galima spręsti iš „Lietuvos žinių“ reporterio F. Žlobickio aprašymo, kurio ištrauką čia pateikiame:

„Spalio 28 d. rytą ilga Ukmergės gatve išėjome į Vilniaus tolimą užmiestį. Aukšti kalnai blizgėjo geltonomis smiltimis, ir jų viršūnėse pirmą kartą pamatėme čia priartėjusius Lietuvos kariuomenės patrulius. Kelių šimtų atvykusiųjų būrys pradėjo mosikuoti skepetaitėmis, vyrai – kėlė kepures. Vienas patrulis nusileido pakalnėn, kurį mano palydovė papuošė gėlėmis. Atvyko

¹²³ LCVA, f. 525, ap. 1, b. 461, l. 151.

dviratininkai, o jų buvo daugiau kaip šimtas. Pasitikti rinkosi vis didesnės minios, pradžios mokyklos mokiniai ir visos vilnietės juos pasitiko su didžiausiomis gėlių puokštėmis. Kartu su džiaugsmu, kuris veržėsi pro ašaras, dalijantis meiliais žodžiais, per keliolika minučių visi kariai buvo papuošti gėlėmis. Segė gėles prie krūtinių, kaišė už diržų, vaišino papirosais, davė kareiviams viską, kuo galėjo apdovanoti. Sena moterėlė suaižėjusiomis rankomis apkabino jauną kareivį, siekė pabučiuoti nors pasiilgtąją uniformą. Vyras su kareiviais bučiavosi kaip tikri broliai. Sunku pasakyti, kiek tų džiaugsmo ašarų nukrito į purviną rudens kelią, kuris dvidešimt metų buvo toks rūstus, uždaras ir niūrus. Šypsojosi jaunas kareivis su tik ką pražydėjusia rože ant krūtinės¹²⁴.

Pagrindinės voros jėgos į Vilniaus miestą išvygiavo per Žalioji Neris tiltą apie 15–16 val. Vaizdas buvo nepaprastai didingas ir įspūdingas. Nors buvo miglotas pavakarys, bet miesto gatvės buvo perpildytos. Dešimtys tūkstančių vilniečių su gėlėmis ir džiaugsmo ašaromis...

Pirmieji pasirodė mieste šarvuoti, pėsti ir raiti Lietuvos kariuomenės patruliai. Jiems ir teko pirmosios gėlės ir pirmieji sveikinimo šūkių. Netrukus išvygiavo visa vora. Lietuviškai ir lenkiškai buvo šaukiama „Valio!“ ir „Ura!“. Daugelis net ir lenkų džiaugėsi, kad graži Lietuvos kariuomenė.

Lietuvos kariuomenė žygiavo iki vakaro trimis keliais. Daugiausia žmonių buvo Šv. Jurgio gatvėje (dabar Gedimino pr. – V. L.), o priartėjus prie Katedros, žygiuojančių karių gretas sveikino didžiulis plakatas „Sveikiname Lietuvos kariuomenę“.

Iškilingai Lietuvos kariuomenės daliniai buvo sutikti ir Dūkšte, Švenčionėliuose, Pabradėje, Valkininkuose ir Varėnoje. Šių dalinių uždavinys buvo pasilikti minėtose vietose – jie į Vilnių nežygiavo.

Paskui žygiuojančią Lietuvos kariuomenę važiavo įvairių gėrybių prikrautų „Maisto“, „Lietūkio“ ir „Pienocentro“ sunkvežimių voros. Jie vežė maisto dovanų išbadėjusiems Vilniaus gyventojams.

Išvygiavusios į miestą Vilniaus rinktinės dalys buvo įkurdintos šiose vietose:

- rinktinės štabas, tankų kuopa, 1 tankų būrys, ryšių kuopa, priešlėktuvinė kuopa – buvusio III pionierių bataliono kareivinėse ir pastate Nr. 78;
- Vilniaus komendantūra – buv. lenkų komendantūros patalpose;
- 3 kavalerijos pulkas – buv. 4 ulonų pulko kareivinėse;
- 1 pėstininkų pulkas, 1 artilerijos pulko I artgrupė, 4 artilerijos pulko III baterija – buv. III S. A. P., 1 artilerijos pulko ir 33 LAG kareivinėse;
- 7 pėstininkų pulkas be vieno bataliono, 9 pėstininkų pulko II batalionas, motorizuota inžinerijos kuopa ir pontonų vora – buv. 6 legionų pulko,

¹²⁴ Prieš 20 metų..., *Karys*, Niujorkas, 1989, Nr. 8, p. 337.

karo kalėjimo ir pionierių eskadrono kareivinėse.

Igulos viršininku tapo rinktinės vadas div. gen. V. Vitkauskas, o komendantu – plk. lt. P. Kaunas¹²⁵.

Spalio 29 d. iškilmės prasidėjo pamaldomis Aušros Vartuose. 1 pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino pulko vadas gen. št. plk. L. Gustaitis su kuopa kareivių Gedimino kalne iškėlė mūsų tautinę vėliavą. Tai buvo jaudinantis momentas. Prie vėliavos pastatyta garbės sargyba, kuri ten turėjo būti visą laiką. Lietuvos vėliavą vėl sveikino Vilniaus krašto ir miesto bei visos Lietuvos bažnyčių varpai, 21 patrankos šūvis ir valstybės himnas. Kariai kylančią vėliavą gerbė ginklu, o minios žmonių kėlė audringas ovacijas. Pažymėtina, jog keliant vėliavą 1 pėstininkų pulko vadui gen. št. plk. L. Gustaičiui asistavo Vilniaus krašto lietuvis lt. J. Kimštas, pulko štabo viršila Vyčio Kryžiaus kavalierius Stelionis ir trys pakviesti svečiai, kurie Lietuvos vėliavą jau buvo kėlę 1919 m. sausio 1 d. – karininkas, puskarininkis ir eilinis. Vėliavą pakėlus, orkestras sugrojo Lietuvos himną. Po rinktinės vado div. gen. V. Vitkausko kalbos, sukėlusios ilgai trūkusias ovacijas, orkestrui grojant sugiedota giesmė „Lietuviais esame mes gimę“¹²⁶.

Netrukus buvo iškilmingai pasirašytas vėliavos iškėlimo Gedimino kalne aktas. Pasirašė kariuomenės žygio vadovybė, Vilniaus lietuvių vadovai, žymių organizacijų atstovai, Seimo prezidiumo nariai, JAV nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Lietuvai ir kt.

Pasirašius aktą, Katedros aikštėje įvyko kariuomenės paradas. Žygiuojančius karius lydėjo triukšmingos ovacijos, kurių visa audra prasiveržė ties Gedimino kalnu, pasirodžius mūsų karo aviacijos lėktuvui. Iš čia kariuomenės daliniai ir organizacijos, tarp jų Vytauto Didžiojo universiteto studentų korporacijos, su vėliavomis nužygiavo į Rasų kapines, kur pagerbė dėl Vilniaus laisvės žuvusius partizanus, savanorius kūrėjus, karius ir mūsų tautos atgimimo veikėjus¹²⁷.

Pažymėtina, jog visai kitaip mūsų kariuomenės paradinį įėjimą į Vilnių 1939 m. spalio 28 d. vertino pirmasis besikuriančios Lietuvos kariuomenės 1918 m. savanoris, buvęs tuometinis Vilniaus miesto komendantas karininkas K. Škirpa, pirmą kartą su karių grupele iškėlęs Lietuvos vėliavą Gedimino kalne 1919 m. sausio 1 d., o kalbamuoju laikotarpiu – Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Vokietijai gen. št. plk. K. Škirpa. Jis teigė, jog tai buvo „ne herojinis žygis, o tik paprasta teatrališka Vilniaus atgavimo

¹²⁵ Vilniaus miesto užėmimo planas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1094, l. 84.

¹²⁶ Vėliavos pakėlimo Gedimino kalne Vilniuje iškilnių programa, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 450, l. 124.

¹²⁷ J. S., Istorinis žygis į Vilnių, *Kardas*, Kaunas, 1939, Nr. 21, p. 521–522.

manifestacija. Tokiomis aplinkybėmis Lietuvos valstybės vėliavos iškėlimas Gedimino kalne nė neturėjo ypatingos istorinės reikšmės, kurią to taikos žygio planuotojai buvo linkę jam suteikti. 1919 m. sausio 1 dienos vėliavos iškėlimo aktas ... visai nebūtų derinęsis su teatrališku vėliavos iškėlimu 1939 metais. Todėl atsakiau Vincui Steponavičiui (buvusiam kovos draugui, Vilniaus savanoriui, dalyvavusiam vėliavos iškėlimo ceremonijoje Gedimino kalne 1919 m. sausio 1 d. – V. L.), jog neketinu atvykti, nes tautinės moralės požiūriu man, kaip vienam pirmųjų Vilniaus savanorių – Lietuvos laisvės kovotojų – neįmanoma kelti Lietuvos trispalvės Gedimino kalne, žinant, kad jis iš visų pusių apsuptas rusų raudonarmiečių ir kad spalio 10 dienos prievartos sutartis su Maskva tėra įrankis Maskvai mūsų valstybinei nepriklausomybei nužudyti.

Nepaisant šių aplinkybių, ta karinė-politinė sostinės atgavimo manifestacija buvo sumanyta visai neblogai ir gražiai praėjo. Todėl ir aš, kad ir stebėjęs ją tik iš užsienio, čia ją prisimenu su malonumu, kaip išpūdingą lietuvių patriotizmo demonstraciją tiek vietiniams lenkams, tiek rusų įsibrovėliams į mūsų kraštą¹²⁸.

Reikia pridurti, jog toje didžiulėje Vilniaus atgavimo manifestacijoje nedalyvavo nei Respublikos prezidentas A. Smetona, nei kariuomenės vadas brg. gen. S. Raštikis. Pastarasis buvo nepatenkintas div. gen. V. Vitkausko paskyrimu vadovauti Vilniaus rinktinei ir teigė, jog Lietuvos kariuomenė turėjo būti vedama į Vilnių paties kariuomenės vado, ir tik po to visi pulkai ir atskiri kariuomenės daliniai, įvesti į Vilnių ir Vilniaus kraštą, turėjo būti pavesti vienam iš divizijų vadų. Jo nuomone, atskiro Vilniaus rinktinės vado visai nereikėjo¹²⁹.

Tačiau Vilniaus miesto ir krašto gyvenimas jau pirmomis mūsų kariuomenės dienomis pradėjo pastebimai grįžti į normalias vėžes. Sparčiai buvo organizuojama krašto civilinis gyvenimas. Jau 1939 m. spalio 28 d. Ministrų Taryba, pasiremdama vietos savivaldos įstatymu, suteikė Vilniui pirmaeilio miesto, o Trakams, Švenčionėliams ir Naujajai Vilniai – antraeilį miestų teises. Be to, vyriausybės nutarimu buvo sudarytos Vilniaus srityje 3 apskritys: Vilniaus apskritis – su Nemenčinės, Paberžės, Riešės, Maišiagalos, Naujosios Vilnios, Trakų, Rudaminos ir Medininkų valsčiais; Švenčionėlių apskritis – su Smalvų, Dūkšto, Ignalinos, Kaltanėnų, Švenčionėlių ir Pabradės valsčiais, ir Valkininkų apskritis – su Šalčininkėlių, Rūdiškių, Valkininkų, Varėnos II, Turgelių ir Eišiškių valsčiais¹³⁰.

Vykdamas 1939 m. spalio 10 d. pasirašytos Lietuvos ir Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutarties 1 straipsnį, kuriuo Vilniaus miestas ir Vilniaus

¹²⁸ Škirpa K., *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940)*, p. 272.

¹²⁹ Raštikis St., *Kovose dėl Lietuvos*, t. 1, p. 637.

¹³⁰ Ministrų Tarybos 1939 10 28 posėdžio nutarimai, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1294, l. 201–202.

sritis buvo perduoti Lietuvai, tų pačių metų spalio 27 d. Maskvoje tarp šių šalių buvo pasirašytas ir papildomas protokolai dėl valstybinės sienos linijos nustatymo. Juo remiantis, Lietuvos ir SSSR valstybinė sienos linija Vilniaus krašte ėjo tokiu būdu: nuo buvusios Latvijos–Lenkijos sienos punkto, esančio Liudvinavo kaimo vakarų pakraštyje, siena ėjo tiesia sutarta linija į pietus nuo Drūkšių (Drysviaty) ežero Sosnoveco salos vakarų galo, palikdama SSSR pusėje Nurvėnų (Nurviance) kaimą ir Sosnoveco salą, o Lietuvos Respublikos pusėje – Mištaučių (Mištovce) palivarką ir Sorbašinės palivarką.

Nuo pietvakarių Sosnoveco salos galo siena šiek tiek krypo į pietvakarius ir ėjo sutarta linija iki Drūkšių (Drysviata) upės žiočių.

Nuo čia siena ėjo Drūkšių (Drysviata) upe aukštyn iki Apvardėlės (Opiwardka) upės žiočių, o toliau Apvardėlės upe iki jos išteklėjimo iš Apvardų (Opiwarda) ežero.

Nuo čia siena ėjo tiesia linija per Apvardų ežerą iki pertako, jungiančio šitą ežerą su Žilmo ežeru, o paskui ėjo šituo pertaku iki Žilmo ežero.

Nuo Žilmo ežero šiaurės rytų kranto siena ėjo tiesia sutarta linija pietvakarių kryptimi iki Alksno (Olksna) ežero, perkirsdama Žilmo ežerą ir palikdama SSSR pusėje Vilnakių (Vilnoki) kaimą, o Lietuvos pusėje – Nagėnų kaimą.

Nuo Alksno ežero rytų kranto siena ėjo tiesia linija šiaurės vakarų kryptimi iki šio ežero šiaurės vakarų galo.

Nuo čia siena pasuko į pietvakarius ir ėjo sutarta tiesia linija iki Čižūnų kaimo pietrytinio pakraščio, palikdama šitą kaimą Lietuvos pusėje, o Alksno (Olksna) ir Alksnaitės (Olksnaitis) kaimus – SSSR pusėje.

Nuo Čižūnų kaimo pietrytinio pakraščio siena ėjo sutarta tiesia linija pietvakarių kryptimi iki Disnos (Dzisos) upės žiočių, kirsdama Disnos ežerą ir Disnelio (Dzisišče) ežerą ir palikdama Lietuvos pusėje Dailidų kaimą.

Nuo Disnos upės žiočių siena ėjo tąja upe aukštyn iki žiočių bevardžio upelio, įtekančio šiton upėn apytikriai 1500 metrų atstumu į pietryčius nuo Navikų kaimo, palikdama šį kaimą Lietuvos pusėje, o paskiau tuo upeliu aukštyn iki jo ištakos Jurgeliškių kaimo pietryčiuose.

Nuo čia siena ėjo sutarta linija iki Šaminio ežero pietvakarių galo iki įtekančio į tą ežerą bevardžio upelio žiočių, o toliau aukštyn tuo upeliu iki Degutiškių II kaimo šiaurės vakarų pakraščio, palikdama SSSR pusėje Šaminio ežerą, Plėniškės, Seniškio II ir Degutiškių II kaimus, o Lietuvos pusėje – Jurgeliškių, Paukštų, Seniškio I ir Kutnikų (Kutniki) kaimus.

Nuo Degutiškių II kaimo šiaurės vakarų pakraščio siena ėjo sutarta tiesia linija pietvakarių kryptimi iki Kuciškių kaimo šiaurės vakarų pakraščio, palikdama šį kaimą SSSR pusėje, o Beciškių kaimą – Lietuvos pusėje.

Nuo čia siena ėjo sutarta tiesia linija pietvakarių kryptimi iki Verekščio

ežero pietvakarių galo, palikdama Pakariškių kaimą SSSR pusėje.

Nuo čia siena ėjo sutarta tiesia linija pietvakarių kryptimi iki bevardžio ežero, esančio apytikriai 600 metrų į pietryčius nuo Becenų kaimo šiaurinio galo.

Nuo šio ežero siena ėjo pietų ir pietryčių kryptimi pertaku iki bevardžio ežero prie Velionių (Veliance) kaimo šiaurinio galo.

Nuo šio ežero šiaurinio galo siena ėjo pietvakarių kryptimi iki Kozičino kaimo rytų pakraščio, palikdama Zuikiškės, Soboliškės ir Kozičino kaimus Lietuvos pusėje, o Pomziškių kaimą ir dvarą, esantį vieno kilometro atstumu į pietvakarius nuo Pomziškių – SSSR pusėje.

Nuo Kozičino kaimo siena ėjo sutarta tiesia linija į pietus iki bevardžio upelio ištakos, esančios 1000 metrų atstumu į šiaurę nuo Velka Ves, palikdama Žydelių kaimą Lietuvos pusėje, o Rimonių kaimą – SSSR pusėje.

Paskiau siena ėjo bevardžiu upeliu, kuris yra tiesiai į vakarus nuo kaimo Velka Ves ir toliau sutarta tiesia linija į pietvakarius iki Novosiolkos kaimo, palikdama Šaminės ir Novosiolkos kaimus Lietuvos pusėje, o kaimus Velka Ves, Bojary ir Rusališki – SSSR pusėje.

Nuo čia siena ėjo pietvakarių kryptimi Novosiolkos kaimo rytų pakraščiu, Munkiškių kaimo rytų pakraščiu, Pliauškių kaimo šiaurės rytų pakraščiu, palikdama Kucių kaimą SSSR pusėje, o Munkiškių kaimą – Lietuvos pusėje.

Nuo Pliauškių kaimo siena ėjo sutarta tiesia linija pietvakarių kryptimi iki Paškanų kaimo šiaurės vakarų pakraščio, palikdama SSSR pusėje Verekolės, Bžezniakų ir Paškanų kaimus, o Lietuvos pusėje – Pliauškių kaimą ir Druscėnų (Drusniany) palivarką.

Nuo Paškanų kaimo siena ėjo tiesia sutarta linija pietvakarių kryptimi iki Romalduvkos kaimo, palikdama SSSR pusėje Ažuraisčio ir Mežonių kaimus, o Lietuvos pusėje – Senadvario ir Boguciškių kaimus.

Toliau siena ėjo sutarta linija į pietvakarius per Kisieliškių kaimo rytinį pakraštį, Voickūnų šiaurės pakraščiu, palikdama SSSR pusėje Matuzėnų (Matusiance), Šakalių, Masliškių ir Antesorų kaimus, o Lietuvos pusėje – Kisieliškių, Elkiškių ir Rudališkių kaimus.

Paskiau siena ėjo Voickūnų kaimo šiaurės pakraščiu, Parožės kaimo vakarų pakraščiu ir toliau į pietus Edunkos upe, palikdama Voickūnus ir Parožę SSSR pusėje.

Nuo čia siena ėjo aukštyn Edunkos upe iki jos susikirtimo su Pabradės–Švenčionių keliu.

Nuo to kelio siena ėjo sutarta tiesia linija pietvakarių kryptimi iki bevardžio ežero prie Perkių kaimo, palikdama SSSR pusėje Merancų kaimą ir bevardį ežerą, o Lietuvos pusėje – Perkių kaimą.

Nuo aukščiau minėto ežero siena ėjo sutarta linija pietvakarių kryptimi į

Bološankos upės ištaką, o paskiau tąja upe žemyn iki jos įtekėjimo į Neries (Vilijos) upę ir pastarąja žemyn iki Šukeliškių kaimo vakarų pakraščio.

Nuo čia siena ėjo bevardžiu upeliu pietvakarių kryptimi iki Išoriškių kaimo šiaurės pakraščio, palikdama šį SSSR pusėje.

Toliau siena ėjo sutarta tiesia linija į pietus iki Kotlūvkos kaimo ir toliau Novosiolkos kaimo link, palikdama Lietuvos pusėje Minduciškių ir Bolovinės kaimus, o SSSR pusėje – Kotlūvkos ir Novosiolkos kaimus.

Nuo Novosiolkos kaimo siena kiek pasuko į pietryčius ir sutarta tiesia linija išėjo į Vilnios (Vileikos) upę, į šiaurės vakarus nuo Krasnoborkos upės žiočių, palikdama Jazavo II ir Jazavo I kaimus Lietuvos pusėje.

Nuo čia siena ėjo Vilnios upe aukštyn iki jos perkirtimo Šumsko–Cudzeniškių keliu, o paskiau sutarta tiesia linija ėjo pietvakarių kryptimi iki Kurganų kaimo pietrytinio pakraščio, palikdama šitą kaimą Lietuvos pusėje, o Kimėnų kaimą – SSSR pusėje.

Nuo Kurganų kaimo siena ėjo pietvakarių kryptimi iki Dainavėlės (Dainuvka) kaimo šiaurės vakarų pakraščio, palikdama SSSR pusėje Bajorų ir Dainavėlės kaimus, o Lietuvos pusėje Dainavos kaimą.

Nuo Dainavos kaimo siena ėjo bevardžiu upeliu iki jo intako į Merkio pusę, palikdama SSSR pusėje Pabenių, Skujų ir Grigi-Dalne kaimus, o Lietuvos pusėje – Dvorcų palivarką ir kaimą Grigi Zabenske.

Nuo čia siena ėjo aukštyn Merkio upe iki Sailiukų kaimo šiaurės vakarų pakraščio, o paskiau sutarta tiesia linija pietvakarių kryptimi iki Jankūnų kaimo rytinio pakraščio, palikdama pastarąjį kaimą Lietuvos pusėje.

Nuo Jankūnų kaimo siena pasuko į pietvakarius ir ėjo sutarta tiesia linija iki Smagurių kaimo pietrytinio pakraščio, palikdama pastarąjį kaimą Lietuvos pusėje.

Nuo Smagurių kaimo siena ėjo bevardžiu upeliu žemyn iki dvaro šiaurės vakarų pakraščio, o paskiau sutarta tiesia linija pietvakarių kryptimi iki Paskuvsčiznos kaimo rytų pakraščio, palikdama SSSR pusėje dvarą ir Zalamankos kaimą, Lietuvos pusėje – Brušnicos ir Paskuvsčiznos kaimus.

Nuo čia siena ėjo bevardžiu upeliu žemyn iki jos įtekėjimo Bėžės upėn, o paskiau sutarta tiesia linija pietvakarių kryptimi iki Kaniūkų kaimo pietrytinio pakraščio, palikdama šį kaimą Lietuvos pusėje.

Nuo Kaniūkų kaimo siena ėjo grioviu pietvakarių kryptimi, o paskiau sutarta tiesia linija iki Malakužės kaimo pietrytinio pakraščio, palikdama šį kaimą Lietuvos pusėje.

Nuo šito kaimo siena ėjo Solčicos upe aukštyn iki jos ištekėjimo Mackiškių kolonijos pietų rytuose, palikdama SSSR pusėje Kužių palivarką, Jundziliškių kaimą ir Mackiškių palivarką, Lietuvos pusėje – Narkuškių palivar-

ką ir Mackiškių koloniją.

Nuo Mackiškių kolonijos siena ėjo pietvakarių kryptimi iki Dzitvos upės ištakos prie Bratomežo palivarko.

Nuo Bratomežo palivarko siena ėjo Dzitvos upe žemyn iki jos susikirtimo su Eišiškių–Sakaucių keliu.

Nuo čia siena ėjo sutarta tiesia linija į vakarus iki Versokos upės ištakos, esančios apytikriai 1300 metrų atstumu į pietų vakarus nuo Dumblių kaimo, o paskiau taja upe žemyn iki Kapkunkos upės žiočių ir šia pastarąja aukštyn iki jos ištakos, apytikriai 800 metrų atstumu į šiaurės vakarus nuo Stamerovščiznos kaimo.

Nuo čia siena ėjo sutarta linija pietvakarių kryptimi iki bevardžio upelio ištakos, apytikriai 400 metrų atstumu į šiaurės vakarus nuo Grišaniškių palivarko, palikdama SSSR pusėje Stamerovščiznos, Smilginės, Kaniaukos kaimus ir Grišaniškių palivarką, o Lietuvos pusėje Pašiškių, Milekancų kaimus ir Klencų palivarką.

Toliau siena ėjo bevardžiu upeliu žemyn iki Gutos kaimo pietrytinio pakraščio.

Nuo Gutos kaimo siena ėjo sutarta tiesia linija pietvakarių kryptimi į punktą, esantį prie Ūlos upės maždaug 1500 metrų atstumu į pietų rytus nuo Kašėtų kaimo.

Nuo čia siena ėjo Ūlos upe žemyn iki jos įtekėjimo Merkio (Merečanka) upėn, o paskiau ėjo bendraja kryptimi į vakarus buvusią Lietuvos–Lenkijos administracinę liniją iki punkto prie Igorkos upės, esančio prie bevardžio upelio, tekančio nuo Pšetoko kaimo ir įtekančio į Igorkos upę, žiočių, apytikriai 2300 metrų atstumu į šiaurės rytus nuo tos upės susikirtimo su Žondovų–Kapčiamiesčio plentu.

1 pastaba. Nelaivuojamose upėse ir upeliuose siena ėjo upių ir upelių svarbiausios šakos viduriu.

2 pastaba. Apibrėžti sutartomis linijomis sienos ruožai bus tiksliai nustatyti išvedant sieną.

3 pastaba. Šio protokolo nustatyta sienos linija buvo nužymėta juoda spalva pridedamame rusiškame žemėlapyje (mastelis 1:100000).

II

Nustatyta šio protokolo I dalyje, kad sienos liniją išves Lietuvos–Sovietų Sąjungos mišri komisija.

Komisija nustatys pasienio ženklus, sudarys šitos linijos smulkų aprašymą ir nužymės ją 1:25000 mastelio žemėlapyje.

Komisija pradės darbą 1939 m. lapkričio mėnesio 1 dieną.

Aukščiau minėtos komisijos sudarytas smulkus sienos linijos aprašymas

ir tos linijos žemėlapis turi būti abiejų vyriausybių patvirtintas.

III

Šis protokolas, pakeičias Lietuvos Respublikos ir RSFSR 1920 m. liepos 12 dienos Sutarties 2-ąjį straipsnį ir įsigaliojas nuo jo pasirašymo dienos, turi būti ratifikuotas.

Ratifikacijos raštų pasikeitimas įvyks Kaune kiek galima trumpiausiu laiku.

Šis protokolas sudarytas 4-iais egzemplioriais (2 rusų ir 2 lietuvių kalbomis) ir abudu jo tekstai turi vienodą galią.

Pasirašyta Maskvoje 1939 metų spalio 27 dieną.

L. Natkevičius
Lietuvos Respublikos
Vyriausybės įgaliojimu

V. Molotovas
SSR Sąjungos
Vyriausybės įgaliojimu¹³¹.

Tomis dienomis Vilniaus rinktinės vadovybei iškilo daug skubiai spresti-
nų klausimų. Vienas jų – perimamų iš sovietų kariuomenės karinių patalpų
paskirstymas. Tam tikslui buvo sudaryta gen. št. plk. A. Breimelio vadovauja-
ma komisija. Jos pirmininkas turėjo tiesiogiai tartis su sovietų kariuomenės
atstovais perimtas patalpas paskirstyti Vilniaus įgulos dalims, nustatyti, ku-
rias patalpas reikėtų papildomai gauti, kurios iš jų įgulai nėra reikalingos.

Tuo pačiu metu buvo sudaryta itin svarbi Vilniaus miesto reikalams tvarkyti
komisija. jos pirmininku tapo gen. št. plk. L. Gustaitis, o nariais – plk. ltn. P. Kau-
nas, plk. ltn. S. Viršila, mjr. E. Karanskis, kpt. P. Simonaitis ir Vilniaus miesto
policijos vadas. Šios komisijos uždavinys – nustatyti, ką mieste turėjo saugoti
civilinė valdžia ir ką – kariniai daliniai. Išsprendus šį klausimą, taip pat reikėjo
parinkti reikalingą sargybų skaičių, paskirstyti jas tarp įgulos dalių nustatant
saugomus rajonus, vadovybės struktūrą, priklausomybę, ryšių tarp sargybų pa-
laikymą, pavojaus atveju parengti įgulos plano projektą ir kt.¹³²

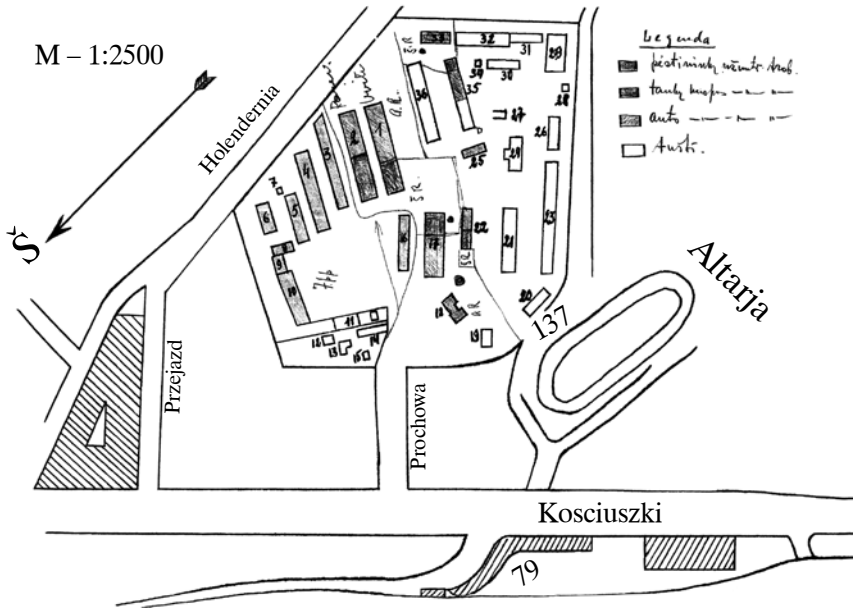
Pažymėtina, jog naktį iš spalio 29 į 30 d. ryšių kuopos sargyba, buvusi
prie Žvėryne statomos radijo stoties, buvo apšaudyta šautuvų bei kulkos-
vaidžių ugnimi. Konstatuota, jog tai buvo aplinkinių kaimų – Viršuliškių bei
Šeškinės – lenkų partizanų darbas. Vilniaus komendantui kartu su policijos
atstovais buvo įsakyta minėtuose kaimuose atlikti nuodugnius kratus ir šiuo

¹³¹ LCVA, f. 383, ap. 8, b. 1130, l. 1–6.

¹³² Vilniaus rinktinės vado div. gen. V. Vitkausko 1939 10 30 įsakymas miesto įgulai Nr. 3, LCVA, f. 1, ap. 1, b. 507, l. 21. .

reikalu pradėti tardymą. Saugumo dėlei jam buvo nurodyta neatidėliojant susitarti su civilinės valdžios atstovais dėl buvusių lenkų karių registracijos.

Ryšių bataliono kpt. Z. Šliavas buvo paskirtas Vilniaus rinktinės ryšių viršininku¹³³.

2 schema¹³⁴

Tomis dienomis mieste įvyko ir daugiau incidentų (neramumų). Lapkričio 2 d. Šv. Petro ir Povilo kapinėse susirinko daug įvairaus amžiaus žmonių. Jaunuoliai sudainavo dvi patriotines lenkų dainas: „Marš marš Dambrowski“ ir „Tegul svetimas arklis nevaikščioja po mano žemę“.

Tuo pačiu metu didelė įvairaus amžiaus žmonių minia, padainavusi keletą lenkų patriotinių dainų, iš kapinių pasuko Rasų gatve, bet prie Aušros Vartų sustojo lyg bijodama toliau eiti. Girdėjosi šūkavimų prieš naują valdžią. Miniai pajudėjus pirmyn Aušros Vartų link, raitoji policija buvo pasiūsta jos išsklaidyti. Žmonės bėgo kur pakliuvo, gatvėje liko daug kepurių ir

¹³³ Ten pat.

¹³⁴ LCV4, f. 828, ap. 1, b. 221, l. 120.

moteriškų batelių. Rasta viena lenkiškų šovinių apkaba¹³⁵.

Buvo incidentų ir iš sovietų karių pusės. Aukščiau minėtą lapkričio 2 d. keletas sovietų karių sunkvežimių atvyko į Bartkuškių dvarą (netoli Musninkų – V. L.) ir, papjovę veršiukus, nuvažiavo Maišiagalos link, neišdavę jokių kvitų, žadėdami kitą dieną atvykti išsivežti bulvių. Tarp karių buvo ir politrukas, anksčiau buvęs Bartkuškyje ir kartu su kitais kariais to dvaro karves išdalijęs aplinkiniams ūkininkams. Mūsų viešoji policija tas karves iš žmonių surinko ir grąžino dvarui. Sužinoję apie tai, bolševikai grasino, kad karvės būtų grąžintos ūkininkams, nes kitu atveju būsią blogai. Išsigandęs dvaro savininkas lenkas, pabėgęs į Lietuvą, prašė pagalbos¹³⁶.

Vilniaus rinktinės vadas div. gen. V. Vitkauskas lapkričio 2 d., sveikindamas rinktinės karius baigus Vilniaus žygį, pažymėjo, jog daug mačiusiam Vilniaus mieste ir krašte dar buvo gausu iš svetur atklydusių ir vietinių žmonių, dažnai gerai nesuvokiančių tų dienų įvykių prasmės. Tokie žmonės, priešišku mums agentų kurstomi, galėjo kartais mėginti daryti išsišokimus prieš Lietuvos valdžios organus ar bent stengtis sukurti mums nepalankią nuotaiką krašte. Tai uždėjo mums pareigą dar ilgesnį laiką nesumažinti budrumo. Įtempta tarnyba ir toliau galėjo neigiamai atsiliepti karių nuotaikai ir žvalumui. Rinktinės vadas pabrėžė, jog ir ateityje vilniečiai turi matyti Lietuvos karį žvalų ir besišypsantį, suprantantį vilniečių reikalus, bet kartu pasiryžusį prireikus griežtai sutramdyti kiekvieną netvarkos darytoją¹³⁷.

Rinktinės vadovybė atkreipė dėmesį į tai, kad žygio į Vilnių metu ir pirmomis dienomis būdami jame kariai elgėsi nepriekaištingai, o praėjus tam tikram laikui jau pastebėta organizuotumo, drausmės ir tvarkos trūkumų. Buvo konstatuota faktų, kai karininkai neblaivūs vaikščiojo Vilniaus gatvėmis, kai kurie puskarininkiai ir kareiviai lankėsi abejotinos reputacijos restoranuose, alinėse ir kitose vietose, viešai rodėsi mieste su abejotinos doros nepažįstamomis moterimis, kurios galėjo būti užverbuotos priešvalstybinei veiklai, be reikalo vartojo lenkų bei rusų kalbas, vaikščiojo po miestą netvarkingai atrodydami ir kt.

Rinktinės vadovybė, reaguodama į tokius neigiamus faktus, suvaržė išvykų į miestą tvarką, įpareigojo dalių vadus, karininkiją prižiūrėti karininkų ir kareivių tvarkingumą bei pastarųjų elgesį, dalį karininkų apgyvendinti su kareiviais jų priežiūrai, atkreipti ypatingą dėmesį į karių išvaizdą. Pareikalauta iš visų įtempti visas pastangas, kad Lietuvos kario vardas vilniečių akyse būtų

¹³⁵ Vilniaus rinktinės štabo viršininko gen. št. plk. K. Sprangausko 1939 11 02 pranešimas Nr. 5973 kariuomenės štabo II skyriaus viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1094, l. 162.

¹³⁶ Ten pat.

¹³⁷ Vilniaus rinktinės vado div. gen. V. Vitkausko 1939 11 02 įsakymas Nr. 4 rinktinei, *LCVA*, f. 1323, ap. 1, b. 631, l. 4.

nesuterštas, kaip pirmosiomis įžengimo į Vilnių dienomis, o nusižengusiems tvarkai bei drausmei kariams skirti griežčiausias baudas¹³⁸.

Kartu buvo sustiprinta rinktinės štabo, dalinių kareivinių ir jų rajonų apsauga. Sargybos buvo antros ir trečios rūšies. Jų buvo sudarytos trys pamainos: iš priešlėktuvinės kuopos, ryšių kuopos ir ryšių būrio. Poriniai patruliai buvo siunčiami iš to dalinio, iš kurio vyko sargybos. Sustiprinta tiltų apsauga. Buvo paskirti ginkluoti ryšininkai – pasiuntiniai susisiekti su štabu. Pačiame štabe nuolat turėjo būti 2 žmonės¹³⁹.

1939 m. lapkričio 7 d. rinktinės štabas savo įsakymu paskelbė pasienio apsaugos batalionams sienai saugoti nurodymus. Juose nurodytos pasienio apsaugos sargybų vadų, sargybinių ir patrulių, slapukų, pasienio apsaugos būrių vadų pareigos ir ginklo pavartojimo atvejai¹⁴⁰.

Aptariamuoju laikotarpiu tiek Vilniuje, tiek jo krašte buvo labai aktualūs ir sudėtingi finansiniai reikalai. Mažavertis auksu nepadengtas zlotas negalėjo likti apyvartoje. Norėdama šį reikalą sutvarkyti, vyriausybė nustatė, jog mokomąją priemonę tiek Vilniuje, tiek jo krašte būtų laikomas tik litas. Zlotas vietinių gyventojų galėjo būti vartojamas tol, kol į kraštą bus įlietas bent minimaliai apyvartai reikalingas litų kiekis.

Pereinamuoju laikotarpiu krašte ėmė plisti spekuliacija. Atsirado asmenų, kurie kur nors pusvelčiui prisipirkę zlotų stengėsi jais Vilniuje apmokėti įvairias sąskaitas aukštesniu kursu, tuo būdu ardydami ekonominį Vilniaus gyvenimą. Tokių atvejų buvo pastebėta ir tarp karių. Nors apkaltinti visų sąmoninga spekuliacija ir nebuvo galima, tačiau šis reikalas turėjo būti skubiai tvarkytinas.

Todėl kariams ir buvo įsakyta visais atvejais atsiskaityti tik litais, vengiant bet kokių kombinacijų. Ta pačia proga visi kariai turėjo būti įspėti, kad šiam įsakymui prieštaraujantys reiškiniai bus laikomi spekuliacija, su kuria bus kovojama taip, kaip reikalauja dabartinis visai Lietuvai svarbus metas¹⁴¹.

Dėl įtemptos padėties Vilniaus, Švenčionėlių ir Valkininkų apskrityse 1939 m. lapkričio 15 d. Respublikos prezidento A. Smetonos aktu buvo paskelbtas valstybės gynimo metas. Pagal ypatingų valstybės apsaugos įstatų 2 str. į vietas, kur paskelbiamas valstybės gynimo metas (karo padėtis), krašto apsaugos ministro įsaky-

¹³⁸ Rinktinės vado div. gen. V. Vitkausko 1939 11 06 slaptas įsakymas Vilniaus rinktinei Nr. 9, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 450, l. 103.

¹³⁹ L. e. Vilniaus rinktinės štabo viršininko pareigas gen. št. plk. ltn. A. Špokevičiaus 1939 11 07 įsakymas štabui Nr. 4, *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 121, l. 226.

¹⁴⁰ Vilniaus rinktinės vado div. gen. V. Vitkausko 1939 11 07 pasienio apsaugos batalionams sienai saugoti nurodymai Nr. 4070, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1094, l. 191–193.

¹⁴¹ Rinktinės vado div. gen. V. Vitkausko 1939 11 07 įsakymas Nr. 10 Vilniaus įgulai, *LCVA*, f. 1323, ap. 1, b. 579, l. 89.

mu turėjo būti skiriami karo komendantai. Vadovaujantis šiuo aktu, Švenčionėlių apskrities karo komendantu buvo paskirtas 3 pėstininkų pulko plk. ltn. A. Raudonikis, o Valkininkų apskrities – 5 pėstininkų pulko plk. ltn. I. Žulys¹⁴².

Nors pagal 1939 m. spalio 26 d. su SSSR karine delegacija sudarytą Vilniaus krašto perdavimo Lietuvai planą Vilniaus sritis mūsų kariuomenei turėjo būti galutinai perduota spalio 30 d., o į šiaurę nuo Neries upės – spalio 28 d., SSSR kariuomenės daliniai Švenčionėlių bare ir plote tarp Drūkšių ežero ir Latvijos sienos iš mūsų teritorijos nesitraukė, užimdami ribą 1,5–2 km Lietuvos pusėje. Vietinių gyventojų žiniomis, jie žadėjo iš tos teritorijos pasitraukti, tik išvežę didelį kiekį miško medžiagos, kuri be pertraukos buvo gabenama į SSSR teritoriją. Be to, SSSR kariuomenės daliniai dar laikė užėmę Kairėnų dvarą (4 km į šiaurę nuo Naujosios Vilnios). Pagal susitarimą su sovietų valdžia ši gyvenvietė SSSR kariuomenės įgulai irgi nebuvo paskirta.

Atsižvelgdami į tokią nenormalią padėtį, krašto apsaugos ministras brg. gen. K. Musteikis su kariuomenės vadu brg. gen. S. Raštikiu 1939 m. lapkričio 9 d. kreipėsi į užsienio reikalų ministrą, prašydami imtis priemonių, kad sovietų kariuomenė kiek galint greičiau įvykdytų ankstesnį susitarimą¹⁴³.

Pastarajai į šį reikalą įsikišus Švenčionėlių bare, rusų kariai lapkričio 21 d. atsitraukė prie sutartyje numatytos sienos, o Ignalinos bare dar neįvykdė savo pažadų. Švenčionėlių bare sienos smulkmenoms nustatyti Vilniaus rinktinės vadas paskyrė plk. ltn. A. Raudonikį su dar vienu karininku¹⁴⁴.

Dėl įvykusių pasikeitimų Lietuvos pietryčių pasienyje kariuomenės vadas brg. gen. S. Raštikis 1939 m. lapkričio 18 d. įsakė VIII, IX, X, XI ir XII pasienio apsaugos batalionus iš pasienio apsaugos dalių sąrašo išbraukti. Pasienio apsaugos policijos pareigūnus, kurie buvo skirti į tuos batalionus, nurodyta palikti be mobilizacinių paskyrimų. Kadrinius ir atsargos karininkus pėstininkų divizijų vadams įsakyta paskirstyti kitoms dalims. Atsargos kareivius tuo tarpu nurodyta palikti be mobilizacinių paskyrimų, kol bus išleista naujos mobilizacijos direktyva¹⁴⁵.

Lietuvos valstybinės sienos su SSSR rytinę dalį tuo metu laikinai tebe-saugojo kariuomenės daliniai (daugiau kaip 3 batalionai). Atsižvelgiant į

¹⁴² Kariuomenės vado brg. gen. St. Raštikio 1939 11 15 raportas Krašto apsaugos ministrui Nr. 40605, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 563, l. 188.

¹⁴³ Krašto apsaugos ministro brg. gen. K. Musteikio 1939 11 09 slaptas-asmeniškasis raštas Nr. 39111 Užsienio reikalų ministrui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1084, l. 194.

¹⁴⁴ Vilniaus rinktinės štabo viršininko gen. št. plk. K. Sprangausko 1939 11 21 telegrama kariuomenės štabo I skyriaus viršininkui plk. L. Rupšiu Nr. 67, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1094, l. 220.

¹⁴⁵ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 11 18 slaptas-asmeniškasis raštas Nr. 33165 I ir II pėst. divizijų vadams, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 460, l. 274.

tai, jog artimiausiu metu buvo numatyta iš kariuomenės paleisti karo pratinams pašauktuosius atsarginius ir atlikti kariuomenės dislokacinius pertvarkymus, reikėjo kariuomenę kiek galint greičiau nuo sienos apsaugos uždavinio atlaisvinti, pakeičiant ją pasienio policija. Krašto apsaugos ministras brg. gen. K. Musteikis lapkričio 27 d. kreipėsi į vidaus reikalų ministrą prašydamas imtis priemonių, kad pasienio policija iki gruodžio 11 d. perimtų bent pusę saugomos sienos, o likusią dalį – iki gruodžio 26 d.¹⁴⁶

Atsakydamas į aukščiau minėtą krašto apsaugos ministro raštą, vidaus reikalų ministras K. Skučas pranešė, jog gruodžio 11 d. pasienio policija perimti iš kariuomenės dalinių saugoti naująją valstybinę sieną su SSSR įstengianti tik Švenčionėlių apskrities ribose. Tačiau pasienio policiją nuo buvusios administracinės linijos perkelti prie naujosios sienos Vilniaus ir Valkininkų apskrityse, kartu atpalaiduojant kariuomenės dalinius nuo sienos saugojimo prašomu terminu – iki gruodžio 26 d. – Vidaus reikalų ministerija negalėjo dėl šių motyvų: pasienio policijos perkėlimas nuo buvusios administracinės linijos prie naujosios sienos buvo susijęs su Vilniaus srities gyventojų aprūpinimu pilietybės dokumentais. Vidaus reikalų ministerijos apskaičiavimu, Vilniuje gyventojams (kol kas tik vyrams) reikėjo išduoti apie 70000 pasų, tad su 150-ia tarnautojų 20-iai pasų išdavimo įstaigų reikėjo dirbti apie 2 mėnesius. Vėliau tuos tarnautojus numatyta siųsti tam pačiam darbui atlikti į Vilniaus ir Valkininkų apskritis. Greitesniu tempu atlikti šį darbą nebuvo galimybių, nes gyventojai nespėdavo gauti pilietybės įrodymo dokumentų bei pasirūpinti fotografijų. Be to, sunku buvo tam darbui pasiųsti daugiau valdininkų, nes tiesiog nebuvo iš kur jų paimti. Apskritai tuo metu Vilniaus srities gyventojų pilietybė nenustatyta, gyventojai nepatikimi. Atšaukus pasienio policiją nuo buvusios administracinės linijos, nebūtų galimybių sukontroliuoti gyventojus bei patikrinti jų pilietybę. Tai galėjo įnešti didelę painiavą į Vilniaus administravimą ir sudaryti pavojų viešajam saugumui.

Atsižvelgdamas į tai, vidaus reikalų ministras prašė kariuomenės vadovybę ir toliau palikti kariuomenės dalinius mūsų valstybinės sienos apsaugoje. Vidaus reikalų ministerija pasižadėjo dėti visas pastangas, kad Vilniaus srities gyventojai kuo greičiau būtų aprūpinti pilietybės dokumentais. O tai įvykdžius, pasienio policija perimtų iš kariuomenės likusios rytų sienos dalies saugojimą¹⁴⁷.

Lietuvos vyriausybė dar 1939 m. lapkričio 30 d. posėdyje Lietuvos–Sovie-

¹⁴⁶ Krašto apsaugos ministro brg. gen. K. Musteikio 1939 11 27 skubus-slaptas raštas Nr. 39237 Vidaus reikalų ministrui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1100, l. 56.

¹⁴⁷ Vidaus reikalų ministro K. Skučo 1939 12 09 skubus-slaptas raštas Nr. 1142 Krašto apsaugos ministrui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1100, l. 701.

tų Sąjungos sienai nustatyti patvirtino sąmata – 158 524 litus¹⁴⁸.

Tų metų gruodžio 6 d. Karo taryba, pirmininkaujant krašto apsaugos ministrui brg. gen. K. Musteikiui ir dalyvaujant kariuomenės vadui brg. gen. S. Raštikiui bei kitiems aukštiesiems kariuomenės pareigūnams, ryšium su Vilniaus ir jo srities atgavimu, tarptautine politine ir krašto ekonomine padėtimi, kitomis aplinkybėmis, svarstė kariuomenės organizavimo, dislokavimo ir kt. klausimus. Buvo nutarta Vilniuje dislokuoti I pėstininkų divizijos būstinę, 1 pėstininkų pulką, Vilniaus komendantūrą, 7 pėstininkų pulko I batalioną (laikiniai, praėjus reikalui išformuoti – V. L.), karo mokyklą, 1 artilerijos pulko pusę I artilerijos grupės, 3 kavalerijos pulką su 3 raitąja baterija¹⁴⁹. Dėl aukščiau išvardytų dalinių pergrupavimų, organizuoti Vilniaus krašte buvusių kareivinių apsaugą ir toliau buvo pavesta Vilniaus rinktinės vadui¹⁵⁰.

Kalbamuoji laikotarpiu Vilniuje ir jo srityje padėtis buvo įtempta. Dalis vietinių gyventojų, buvusių Lenkijos karių, karinių organizacijų narių, policijos tarnautojų ir kitų asmenų savo priešiška veikla kėlė pavojų krašto saugumui. Atsižvelgdamas į tai, Vilniaus rinktinės vadas dar 1939 m. lapkričio 29 d. įsakė tokiems asmenims, turintiems ar paslėpusiems ginklus, šaudmenis ir sprogstamąją medžiagą, iki 1939 m. gruodžio 5 d. 12 val. atiduoti visa tai karo komendantūroms, artimiausioms kariuomenės dalims arba policijai. Už minėtų ginklų nešiojimą ir laikymą minėti asmenys, neturintys tam tikslui Lietuvos valstybės įstaigų leidimo, turėjo būti atiduodami karo lauko teismui ir pagal Ypatinguosius valstybės apsaugos įstatus galėjo būti nubausiami mirties bausme. Tokia pat bausme galėjo būti baudžiami gyventojai, priėmę gyventi ar slėpę ginkluotus asmenis, neturėjusius reikalingų leidimų.

Karo lauko teismui turėjo būti atiduodami asmenys ir už kitus nusikaltimus, už kuriuos grėsė mirties bausmė, būtent:

- 1) už rengimąsi ir kėsimąsi ginkluotai sukilti,
- 2) už priešvalstybinį kurstymą,
- 3) už susisiekimo ir ryšių priemonių gadinimą,
- 4) už karinės medžiagos naikinimą (ir viso to, kas buvo parengta ar rengiama kariuomenei),
- 5) už šnipinėjimą,
- 6) už nusikaltimus prieš žmogaus gyvybę bei turto plėšimą,
- 7) už sužalojimą valstybės valdininko ar bet kurio kito valstybės tarnau-

¹⁴⁸ Ministrų Tarybos 1939 11 30 posėdžio nutarimas dėl Lietuvos–Sovietų Sąjungos sąmatos sienai nustatyti, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1294, l. 232.

¹⁴⁹ Karo Tarybos 1939 12 06 nutarimo ištrauka, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 607, l. 42.

¹⁵⁰ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 12 06 slaptas-asmeniškasis raštas Nr. 39298 Vilniaus rinktinės vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1100, l. 69.

tojo arba šiaip žmogaus, kuriam valdžios buvo pavesta ar įsakyta ką atlikti, taip pat už smurtą, grasinimą ar pasipriešinimą jiems¹⁵¹.

Visi buvę Vilniaus krašte Lenkijos kariuomenės kariai, karinių organizacijų nariai, policijos tarnautojai (valdininkai ir policininkai), kurių nuolatinė gyvenamoji vieta neįėjo į Lietuvos teritoriją, privalėjo ne vėliau kaip gruodžio 31 d. užsiregistruoti artimiausioje policijos nuovadoje. O aukščiau minėti asmenys, kurių nuolatinė gyvenamoji vieta buvo Lietuvos teritorijoje, privalėjo užsiregistruoti iki 1940 m. sausio 20 d.

Asmenys, nusizengę šiam įsakymui, turėjo būti baudžiami pinigine bauda iki 500 litų arba kalėjimu iki 3 mėnesių arba abiejomis bandomis kartu¹⁵².

1939 m. gruodžio 11 d. už pasipriešinimą kriminalinės policijos valdininkams veiksniu karo lauko teismo mirties bausme buvo nubaustas vienas Vilniaus krašto gyventojas¹⁵³, tų pačių metų gruodžio 28 d. – 8 gyventojai už ginkluotą plėšikavimą, smurtą ir žudynes¹⁵⁴ ir t. t.

1940 m. kovo 19 d. krašto apsaugos ministras brg. gen. K. Musteikis rašė vidaus reikalų ministrui priminė, jog valstybės gynimo metu komendantai valstybės saugumui ar viešajai tvarkai pavojingus asmenis galėjo siųsti į koncentracijos stovyklas. Buvusiam Vilniaus krašte valstybės gynimo metas, kaip jau minėjome, buvo paskelbtas veik nuo pat šio krašto sugražinimo Lietuvai. Turint omenyje vietos sąlygas, jis artimiausiu laiku vargu ar galėjo būti panaikintas ar pakeistas kitokio meto režimu.

Tačiau tuo metu Lietuvoje nebuvo nei vienos Ypatingųjų valstybės apsaugos įstatų Nr. 8 numatytos koncentracijos stovyklos. Tai trukdė komendantams vykdyti savo galias ir pareigas, nors valstybės saugumui ir viešajai tvarkai pavojingų asmenų, kuriuos reikėjo sutalpinti koncentracijos stovykloje, buvo nemažai. Daugiausia tai buvo asmenys, kuriuos politiniais sumetimais reikėjo laikyti izoliuotus, nesant reikalo ar pagrindo sodinti į kalėjimą ar siųsti į priverčiamojo darbo įstaigas (nepadarę nusikaltimo, už kurį būtų galima sodinti į kalėjimą, arba netinkami fiziniam darbui – V. L.). Kadangi koncentracijos stovyklos steigimas ir tvarkymas daugiau pritiko Vidaus reikalų negu Krašto apsaugos ministerijai, pastaroji prašė imtis priemonių kiek galint greičiau įsteigti bent vieną koncentracijos stovyklą ir informuoti apie tai¹⁵⁵.

¹⁵¹ Vilniaus rinktinės vado div. gen. V. Vitkausko 1939 11 29 įsakymas Nr. 2, *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 221, l. 55.

¹⁵² *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 221, l. 91^a.

¹⁵³ Ten pat, l. 76.

¹⁵⁴ Ten pat, l. 134.

¹⁵⁵ Krašto apsaugos ministro brg. gen. K. Musteikio 1940 03 19 slaptas raštas Nr. 12620 Vidaus reikalų ministrui, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 654, l. 43.

Reaguojant į šį Krašto apsaugos ministerijos pasiūlymą, tokia priverčiamojo darbo stovykla buvo įkurta Pabradėje. Tačiau po kurio laiko buvo pastebėta, jog į šią stovyklą daugiausia buvo siunčiami Rytų Lietuvos gyventojai ir, be to, nelietuviai. Toks vienalytis atiduotųjų elementas įstaigos sargybai labai apsunkino saugojamųjų apsaugą ir jų panaudojimą fiziniams darbams. Atsižvelgiant į tai, Vidaus reikalų departamento direktorius K. Svilas kreipėsi į kariuomenės štabą, prašydamas nurodyti komendantams, jog jie pusę siunčiamųjų paskirtų į Dimitravos priverčiamojo darbo įstaigą, o kitą pusę – į Pabradės priverčiamojo darbo įstaigą¹⁵⁶.

1940 m. pradžioje valstybinės sienos Vilniaus krašte apsaugoje ir karinių dalinių dislokacijoje įvyko kai kurių pokyčių. Sienos barą tarp Merkio ir Neries upių saugojusius 5 pėstininkų pulko II batalioną ir 9 pėstininkų pulko II batalioną pakeitė pasienio policija. Aukščiau minėti kariniai daliniai buvo surinkti ir pasiūsti į jų nuolatinės stovyklas. Plk. lt. I. Žulys ir toliau buvo paliktas laikinai eiti Valkininkų apskrities komendanto pareigas. Jo pageidavimu į Varėną II turėjo būti paskirtas reikalingas personalas¹⁵⁷.

Kariuomenės vadą brg. gen. S. Raštikį Respublikos prezidento sutikimu išleidus 3 mėnesiams atostogų sveikatai taisyti, o kariuomenės štabo viršininkui div. gen. S. Pundzevičiui dėl didelio darbo krūvio negalint ilgą laiką pavaduoti vado, prezidento įsaku 1940 m. sausio 22 d. I pėstininkų divizijos vadas div. gen. V. Vitkauskas buvo komandiruotas į Kauną kariuomenės vado pareigoms laikinai eiti. Brg. gen. J. Černius buvo komandiruotas į Vilnių laikinai eiti I pėstininkų divizijos vado pareigas¹⁵⁸. Kartu tapęs ir Vilniaus įgulos viršininku, brg. gen. J. Černius 1 pėstininkų pulkui įsakė perimti iš 4 pėstininkų pulko II bataliono ir 7 pėstininkų pulko I bataliono Vilniaus įgulos sargybas bei tarnybą ir Kairėnų dvaro sargybas. Vilniaus krašte tebegaliojant Valstybės gynimo metui, Vilniaus įguloje buvo paskelbta ši parengties dalių sudėtis:

- 1) iš 1 pėstininkų pulko – viena kuopa ir vienas sunkiųjų kulkosvaidžių skyrius,
- 2) iš 3 kavalerijos pulko – du kardų būriai,
- 3) iš artilerijos grupės – vienas skyrius (vieno pabūklo tarnyba),
- 4) iš Vilniaus komendantūros – du pėstininkų skyriai ir vienas sunkiųjų kulkosvaidžių skyrius,
- 5) iš tankų kuopos – trys tankai,

¹⁵⁶ VRM policijos departamento direktoriaus K. Svilo 1940 05 04 slaptas raštas Nr. 53687/828 kariuomenės štabui, *LCV*, f. 929, ap. 5, b. 651, l. 57.

¹⁵⁷ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1940 01 05 slaptas-asmeniškasis įsakymas Nr. 10 Vilniaus rinktinės vadui, *LCV*, f. 929, ap. 3, b. 1142, l. 1.

¹⁵⁸ Krašto apsaugos ministro 1940 01 22 įsakymas Nr. 6, §§ 1–3, *LCV*, f. 384, ap. 1, b. 138, l. 11.

6) iš I pėstininkų divizijos būstinės – vienas pėstininkų skyrius.

Visos aukščiau minėtos karinės dalys turėjo būti gerai pasirėngusios¹⁵⁹.

Pagal Vilniaus kraštui užimti direktyvą (kariuomenės štabo I skyriaus 1939 10 14 raštas Nr. 38906) sudaryta Vilniaus rinktinė, atlikusi jai iškelta istorinį uždavinį, pasikeitus politinėms ir karinėms aplinkybėms, 1940 m. vasario 1 d. buvo išformuota¹⁶⁰. Nuo to laiko Vilniaus įgulą sudarė: I pėstininkų divizijos štabas, 1 pėstininkų pulkas (štabas ir 3 batalionai), 1 artilerijos pulko I artilerijos grupės štabas su puse artilerijos grupės, 3 kavalerijos pulkas (Vilniuje – pulko būstinė, technikos ir IV eskadronai, šarvuotų automobilių būrys; Pabradėje – I eskadronas, III kulkosvaizdžių eskadronas, mokomasis eskadronas; Nemenčinėje – II eskadronas; Verkių dvare – III eskadronas), 2-a tankų kuopa ir Vilniaus komendantūra¹⁶¹.

Atsižvelgiant į tuometines sudėtingas sąlygas, I pėstininkų divizijos štabo nuomone, Vilniaus miestui bei jo kariuomenės įgulai kiekvienu momentu galėjo iškilti pavojus. Labiausiai galima to pavojaus forma – nepalankaus lietuvių valdžiai organizuoto vietos gaivalo ginkluotas sukilimas, paremtas ginkluotais būriais iš anapus miesto ribų. Tokių galimybių akivaizdoje 1940 m. vasario 7 d. buvo parengtas detalus Vilniaus įgulos veikimo planas pavojui ištikus (sutrumpintai – PAI). Pagrindinis šio plano tikslas buvo:

1. Neleisti Vilniaus mieste dislokuotoms kariuomenės dalims bei įstaigoms būti staiga ir netikėtai užkluptoms.

2. Besireiškiantį ar pasireiškusį sukilimą užgniaužti.

Bendras Vilniaus įgulos uždavinys:

1. Būti nuolat tokio parengties laipsnio, kad, gavus I pėstininkų divizijos vado įsakymą ar veikiant pagal susiklosčiusias aplinkybes, sukilimo židiniai būtų užgniaužti pačioje užuomazgoje.

2. Atkurti tvarką ir rimtį bei užtikrinti normalų Vilniaus miesto gyvenimą ir svarbiausių įstaigų bei įmonių veiklą.

Šiam planui vykdyti Vilniaus įgula buvo suskirstyta į du rajonus. Pirmojo rajono viršininku buvo paskirtas 3 kavalerijos pulko vadas, o pavaduotojais: pirmuoju – 1 pėstininkų pulko vadas, antruoju – plk. ltn. S. Viršila, ir trečiuoju – plk. ltn. P. Keliotis.

Šį rajoną sudarė Vilniaus miestas į šiaurę nuo Neries upės ir į rytus nuo

¹⁵⁹ Įgulos viršininko brg. gen. J. Černiaus 1940 01 31 slaptašakis Nr. 1 Vilniaus įgula, *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 247, l. 121.

¹⁶⁰ L. e. kariuomenės vado p. div. gen. V. Vitkausko 1940 01 31 slaptašakis Nr. 1, *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 646, l. 1.

¹⁶¹ Kariuomenės štabo I skyriaus viršininko gen. št. plk. L. Rupšio 1940 02 12 slaptašakis Nr. 1, *LCVA*, f. 929-s, ap. 3, b. 1134, l. 182–183.

Vilnelės upės.

Antrojo rajono viršininku buvo paskirtas Vilniaus komendantas, o jo paduotojais: pirmuoju – plk. lt. P. Vertelis, antruoju ir trečiuoju – komendanto nuožiūra.

Šį rajoną sudarė Vilniaus miesto dalis į pietus nuo Neries upės ir į vakarus nuo Vilnelės upės.

Pirmąjį rajoną saugojo 1 pėstininkų pulkas, 3 kavalerijos pulkas, artilerijos daliniai ir Vilniaus komendanto nurodymu tame rajone buvusi miesto policija ir šauliai. Šios pajėgos turėjo:

1. patikimai užimti ir saugoti tiltus ir perėjimus per Neries ir Vilnelės upes,
2. sustiprinti tuo metu buvusias Vilniaus mieste sargybas (elektros stotį, vandentiekį, intendantūros sandėlį, karininkų gyvenamas patalpas Vilniaus g-vėje Nr. 42 ir šaudmenų sandėlį Ukmergės gatvėje), aprūpinant jas automatiniais ginklais su tabeline šaudmenų norma ir paskiriant sargybų vadais puskarininkius, o svarbesnių sargybų – ir karininkus saugoti kitus svarbios karinės reikšmės objektus įgulos rajone.

3. Užtikrinti savo rajono pajėgoms laisvą ir nekludomą judėjimą tiek talais per Nerį ir Vilnelę, tiek išėjimą iš miesto Žvėryno ir geležinkelio stoties kryptimis. Pastarąją kryptimi garantuoti bent vieną magistralę.

4. Stebėti savo įgulos rajone svarbesnes iš užmiesčio į miestą vedančias kryptis, neleidžiant jokiai užmiesčio ginkluotai jėgai padėti miesto sukilėliams.

5. Išskirti ir neatidėliojant atsiųsti:

- 1 kardų eskadroną divizijos vado valdžionį į I pėstininkų divizijos štabo kiemą,

- 1 šaulių būrį į Ožėškienės aikštę (prie įgulos karininkų ramovės) užtikrinti Vilniaus gatvėje Nr. 42 gyvenusių karininkų saugumą bei laisvą susisiekimą. Būrio vado valdžionį turėjo atvykti 3 tankai. Vienas šaulių būrys turėjo būti prie I pėstininkų divizijos štabo (tarp jo ir Katedros). Minėtas šaulių būrys su 3 tankais turėjo užtikrinti divizijos štabo saugumą.

Likusias jėgas numatyta laikyti parengtyje ir panaudoti sukilimui mieste malšinti I pėstininkų divizijos vadui įsakius.

6. Surinkti 1-ame rajone turinčius privačius automobilius, kad kartu su gautomis iš Vilniaus komendanto ar autokuopos priemonėmis (atsižvelgiant į tai, jog iš kitur autopriemonių galėjo būti negauta) išsiųsti reikalingas pajėgas skubiai pagalbai pagal divizijos vado įsakymą.

7. Sudarant planą turėta galvoje, jog 1 pėstininkų pulko I batalionui kurį laiką galėjo tekti veikti savarankiškai savo stovėjimo rajone.

Antrąjį rajoną saugojo Vilniaus įgulos komendantūra, Vilniaus geležinkelio stoties komendantūra bei policija, miesto policija (ją tarp atskirų rajo-

nų suskirstė Vilniaus komendantas), suorganizuoti iki to laiko šaulių daliniai su patikimais vietos gyventojais ir visos kitos, buvusios tiesioginėje Vilniaus komendanto valdžioje, jėgos bei priemonės. Joms teko patikimai užimti ir saugoti šiuos objektus: paštą (telefono-telegrafo įstaiga), Lietuvos banką, Vyriausybės įgaliotinio rūmus, Lukiškių kalėjimą, Aušros Vartus, dujų stotį bei kitus svarbesnės reikšmės objektus.

Pagal iš anksto sudarytą sąrašą šiame rajone turėjo būti paimamos ir laikomos savo valdžioje privačios lengvosios mašinos, sunkvežimiai, autobusai su vairuotojais ir degamų-tepamų medžiagų ištekliai. Šios priemonės divizijos vado atskirais įsakymais turėjo būti siunčiamos pagal paskirtį.

Antrojo rajono vadovybei nurodyta savo nuožiūra imtis reikalingų priemonių tikrinti nekliudomą judėjimą mieste svarbiausiomis kryptimis, pirmiausia:

- a) katedros rajonas, Vingis (Zakretas),
- b) geležinkelio stotis, Žalioji tiltas.

Be to, buvo įsakyta patikrinti svarbesnių įstaigų bei įmonių saugumą ir veikimą. Reikalingus tam tikslui papildymus žmonėmis, jei komendantūrai jų trūktų, turėjo paskirti pirmojo rajono viršininkas. Tuo reikalu jis turėjo susitarti su 3 kavalerijos pulko vadu. Reaguojant į galimus mieste įvairius netikėtumus, nurodyta sunkvežimiuose pasilikti savo valdžioje žmonių rezervą. Be to, įsakyta stebėti savo rajone svarbesnes iš užmiesčio į miestą vedančias kryptis, neleidžiant bet kuriai užmiesčio ginkluotai jėgai padėti miesto sukilėliams, taip pat imtis ir kitokių plane neišvardytų priemonių ir būdų, reikalingų šiam planui vykdyti.

I pėstininkų divizijos būstinėje taip pat buvo dislokuoti kai kurie daliniai, kurių uždavinys buvo užtikrinti jos, pirmiausia divizijos štabo, saugumą.

Nuo šios direktyvos gavimo dienos Vilniuje buvo įvestas normali kovinės parengties būklė. Kasdien buvo skiriami šie parengties daliniai:

- a) pirmame rajone – šaulių kuopa su sunkiųjų kulkosvaidžių būriu, kavalerijos du būriai, vienas artilerijos skyrius,
- b) antrame rajone – vienas šaulių būrys ir du sunkieji kulkosvaidžiai,
- c) I pėstininkų divizijos štabe – štabo viršininko nurodymu,
- d) tankų kuopoje – trys tankai ir vienas sunkvežimis,
- e) autokuopoje – du sunkvežimiai ir vienas motociklas.

Parengties daliniai buvo skelbiami įsakymuose tų dalių, kurioms jie priklausė. Nuo minėtos direktyvos gavimo parengties dalinių įguloje bei divizijos štabe buvo įvestas nuolatinis budėjimas. Visų štabų vidaus bei išorės saugojimas (spintų, kambarių antspaudavimas, rakinimas, įėjimų rakinimas, valymo-kūrenimo laiko nustatymas, priežiūra ir t. t.) buvo pavestas atitinkamų dalių bei įstaigų viršininkų priežiūrai ir atsakomybei.

Į šio nuostato vykdymą buvo atkreiptas ypatingas dėmesys.

1. Paskelbus pavojų:

a) visi pareigūnai turėjo neatidėliodami rinktis į savo paskyrimo vietas. Numatyti ginkluotus palydovus, kurie, reikalui esant, turėjo atlydėti karininkus bei puskarininkius ten, kur reikėjo. Karininkų adresai turėjo būti kariuomenės dalių budėtojų buveinėse.

b) tankų kuopos vadas neatidėliodamas turėjo pasiūsti:

– į I pėstininkų divizijos būstinės kiemą jos vado valdžion – tankų kuopą (be 6 tankų);

– į parką tarp I pėstininkų divizijos štabo ir Katedros 1 pėstininkų pulko šaulių būrio vado valdžion – 3 tankus.

Jų uždavinys buvo užtikrinti I pėstininkų divizijos štabo saugumą.

– į Ožėškienės aikštę (prie karininkų ramovės įgulos) 1 pėstininkų pulko šaulių būrio vado valdžion – 3 tankus.

Jų uždavinys buvo užtikrinti Vilniaus g. Nr. 42 name gyvenusių karininkų saugumą.

c) tankų kuopos ir autokuopos visos susisiekimo priemonės turėjo būti parengtos su apsauga siūsti ten, kur divizijos vado būtų nurodyta.

d) visose tose įstaigose bei įmonėse, kurios turėjo palaikyti normalų miesto gyvenimą (paštas, radijas, elektros stotis, vandentiekis ir kt.), buvo įvestas nuolatinis tarnautojų budėjimas. Šį reikalą tvarkė Vilniaus komendantas.

2. Rajonų viršininkams, rengiantiems savo planus, buvo įsakyta galvoti ir apie tokį atvejį, jei tektų išvesti visus dalinius iš miesto, numatant kareivinių rajonų bei paliekamam turtui pakankamą apsaugą. Be to, nurodyta numatyti ir tai, kad netikėtai ir staiga užklupus svetimos ar vietos ginkluotoms pajėgoms mūsų daliniams tektų gintis savo kareivinėse ar tiesiogiai jų apylinkėse.

Pavojus turėjo būti skelbiamas formule „Vykdyti PAI“. Jį galėjo skelbti divizijos štabo viršininkas, pirmojo rajono viršininkas, antrojo štabo viršininkas (Vilniaus komendantas). Šie išvardyti viršininkai galėjo skelbti pavojų gavę I pėstininkų divizijos vado įsakymą. Ypač svarbiomis aplinkybėmis jie galėjo skelbti pavojų ir savarankiškai.

Pavojaus skelbimo tvarka turėjo būti rūpestingai parengta ir kaip sudedamoji dalis pridėta prie atitinkamo „PAI“ plano. Numatęs pavojų, I pėstininkų divizijos vadas iš anksto turėjo leisti vykdyti šiuos parengiamuosius darbus:

a) įgulos dalyse ir štabuose įvesti budrumo padėtį,

b) parengties dalinius dalių vadų nuožiūra padidinti,

c) turėjo būti žinoma karininkų ir liktinių puskarininkų buvimo vieta ne tarnybos metu, kad kiekvienu momentu būtų galima juos surasti,

d) parūpinamos susisiekimo priemonės, siunčiami ryšių atstovai su ryši-

niais, sustiprinamos sargybos, steigiamos naujos, siunčiami patruliai, pareigūnai atšaukiami į savo vietas ir t. t.

Šio plano pagrindu rajonų viršininkai ir I pėstininkų divizijos štabo viršininkas turėjo parengti savo planus ir juos pristatyti tvirtinti divizijos vadui iki tų metų vasario 20 d. Iki to laiko turėjo vadovautis ir prireikus vykdyti laikinuosius planus, kurie turėjo būti neatidėliojant parengti.

Bendrojo mokymo metu turėjo būti skiriamas ypatingas dėmesys miesto kautynėms.

Šie nurodymai buvo visiškai slapto pobūdžio, todėl, išskyrus adresatus, jie buvo žinotini tik reikalingiems vykdytojams.

Kiekvieno mėnesio 1-ai dienos rajonų viršininkai turėjo pristatyti I pėstininkų divizijos vadui jam žinotinų savo dalinių (kurie bus panaudoti sukiliui malšinti) sudėties, ginklavimo ir aprūpinimo žinias¹⁶².

Aukščiau aptartas Vilniaus įgulos vadovybės veikimo planas ištikus pavojui buvo ne tik detalus, bet ir konkretus, gerai apgalvotas. Jo turinys padeda geriau suprasti sudėtingą ir pavojingą padėtį, kuri tuo metu buvo susiklosčiusi Vilniuje bei jo krašte. Tuometiniu sunkiu laikotarpiu, kai karo smūgis teko pajusti net pačioms neutraliausioms valstybėms, įvairiose, ypač dvasiškai silpnesnėse valstybėse, buvo pastebimas didelis gyventojų nervingumas ir pusiausvyros stoka. Nors aplinkybės reikalavo kuo didesnio visų susikauptimo, kuo didesnio savo krašto reikalų supratimo, tačiau daug kur neapgalvotai buvo jaudinamasi ir kenksmingai politikuojama prieš savo krašto interesus, ypač ten, kur gudriau dirigavo slapto priešo ranka.

Panašių reiškinių netruko tuometinės Lietuvos ir ypač Vilniaus krašto gyvenime. Plepumas, polinkis skleisti gandus ir piktai kritikuoti visa, ką šiek tiek suprato ar ko visai nesuprato – tai reiškiniai, kurie tuo metu darė daug žalos mūsų kraštui ir tarnavo svetimųjų interesams.

Panašių atvejų pasitaikė ir tarp karių, nors tai nesiderino nei su drausmės reikalavimais, nei su kario pašaukimu.

Toliau didėjant įtampai Lietuvoje, o ypač Vilniaus krašte, kariuomenės vadas 1940 m. balandžio 27 d. įsakė I, II ir III pėstininkų divizijų ir 3 bei 4 pėstininkų pulkų vadams iki to pat mėnesio 30 d. patikrinti įgulų pasirenimą vykdyti pavojaus planus¹⁶³.

Vilniaus įgulos vadovybė galimų priešvalstybinių išsišokimų, kuriems malšinti galėjo prireikti kariuomenės pagalbos, tikėjosi 1940 m. gegužės 1 ir

¹⁶² L. e. I pėst. divizijos vado p. brg. gen. J. Černiaus 1940 02 07 slaptas-asmenišką Vilniaus įgulos veikimo planą pavojui ištikus (sutrumpintai – PAI) Nr. 3138, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1129, l. 1–4.

¹⁶³ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1940 04 27 slaptas-asmenišką raštą Nr. 479, *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 449, l. 25.

3 dienomis. 3 kavalerijos pulko vadas gegužės 1 d. 8 val. Vilniaus komendanto valdžion pasiuntė 2 šarvuotus automobilius. Gegužės 1 ir 3 d. vienas eskadronas turėjo būti kovinės parengties, kad tučtuojau galėtų vykdyti Vilniaus komendanto įsakymą. Minėtomis dienomis dragūnų patruliai turėjo jodinėti po visą Vilniaus miestą. Parengties būklės buvo 1 pėstininkų pulko dviratininkų kuopa, tankų būrys ir kiti daliniai. Dalių vadams ir įstaigoms buvo uždrausta tomis dienomis išduoti leidimus. Kariai turėjo vengti minios susigrūdimų. Iki gegužės 5 d. buvo nurodyta sustiprinti patruliavimą naktimis¹⁶⁴.

Kartu buvo susirūpinta ir Vilniaus miesto priešlėktuvine apsauga. Dar 1940 m. kovo 29 d. kariuomenės štabo III skyriaus viršininkas gen. št. plk. A. Šova, kariuomenės štabo viršininkui nurodžius, kreipėsi į priešlėktuvinės apsaugos viršininką, prašydamas pranešti, kiek ir kokių priemonių reikėtų sostinės priešlėktuvinei apsaugai, kaip turėtų atrodyti pati jos struktūra – kiek šiam uždaviniui reikėtų dalinių ir kaip reikėtų juos sukurti, nurodant svarbumo eilę¹⁶⁵.

Priešlėktuvinės apsaugos viršininkas plk. P. Alanta, reaguodamas į kariuomenės štabo minėtą raštą, 1940 m. balandžio 16 d. pasiūlė kariuomenės vadui neatidėliojant organizuoti Vilniaus miesto veikianąją priešlėktuvinę apsaugą, motyvuodamas tuo, kad:

1) Vilnius – didžiausias Lietuvos miestas ir, būdamas geras puolimo objektas lėktuvams, pirmiausia atkreips pasirengusios pulti mūsų kraštą svetim valstybės dėmesį,

2) jau ir tuo metu Vilnius buvo gyvybinis mūsų valstybės centras: jame buvo susitelkusios mūsų krašto prekyba bei pramonė, pagrindinės Švietimo ir Susisiekimo ministerijų įstaigos,

3) netrukus iš Kauno į Vilnių persikėlus daugiau valdžios įstaigų, šis miestas turėjo tapti ne tik mūsų kultūros centru, bet ir krašto sostine tikraja to žodžio prasme,

4) prie Vilniaus buvo svetim valstybės kariuomenės įgula, tad, kilus konfliktui su mūsų vakarų kaimynu, Vilnius, kaip ir kiekvienas turįs karinę reikšmę miestas, vilios prieš lėktuvus jį pulti¹⁶⁶.

Tuo metu kai kas nurodinėjo, jog Vilniaus miesto priešlėktuvinė apsauga turėjo antraeilę reikšmę, nes šis miestas buvo mūsų teritorijos pakrastyje.

¹⁶⁴ Vilniaus įgulos vado brg. gen. J. Černiaus 1940 04 16 slaptaš įsakymas įgulai Nr. 5, *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 247, l. 85.

¹⁶⁵ Kariuomenės štabo III skyriaus viršininko plk. A. Šovos 1940 03 29 slaptaš-asmeniškasis raštas Nr. 13696 priešlėktuvinės apsaugos viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 615, l. 3.

¹⁶⁶ Priešlėktuvinės apsaugos viršininko plk. P. Alantos 1940 04 16 slaptaš-asmeniškasis raportas kariuomenės vadui Nr. 19, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 613, l. 5.

Priešui puolant, prie Vilniaus mes neva neturėsią organizuoto gynimo ir šis miestas būsiąs pirmiausia evakuotas. Net mūsų veikiančios priešlėktuvinės apsaugos priemonės galį atitekti priešui.

Tačiau plk. P. Alantos manymu, tai negalėjo atpalaiduoti mūsų nuo priešlėktuvinės rinktinės organizavimo Vilniui ginti. Tinkamai aprūpinus geromis susisiekimo ir transporto priemonėmis, ji atliksianti jai skirtą uždavinį ir suspėsianti laiku atsitraukti.

Vilniaus miesto plotas tuo metu buvo beveik 3 kartus didesnis už Kauno, tad ir ginklų Vilniaus miesto priešlėktuvinei apsaugai siūlyta skirti daug daugiau, negu buvo skirta Kauno apsaugai. Tačiau turint galvoje tai, jog svarbesnės įstaigos ir įmonės Vilniuje buvo labiau sukoncentruotos prie miesto centro, jo nuomone, būtų galima sėkmingai atremti priešo lėktuvų užpuolimus, sudarius veikiančiųjų priešlėktuvinės apsaugos priemonių rinktinę iš:

1) dviejų vidutinio kalibro (75 mm) zenitinės artilerijos grupių po 3 baterijas iš 3 pabūklų;

2) dviejų mažojo kalibro (40 mm) zenitinės artilerijos grupių po 3 baterijas iš 6 pabūklų arba vieno sunkiųjų priemonių (20 mm LAP) bataliono iš 5 kuopų po 12 pabūklų;

3) vieno kulkosvaidžių bataliono iš 4 kuopų po 12 kulkosvaidžių (čia nėskaityti kulkosvaidžiai, skiriami zenitinės artilerijos ir šviesosvaidžių individualiai apsaugai);

4) trijų šviesosvaidžių kuopų po 12 šviesosvaidžių ir 8 klausytuvų kiekvienoje.

Šiame Vilniaus priešlėktuvinės apsaugos rinktinės sudėties projekte lengvųjų priemonių skaičius buvo smarkiai padidintas, nes Vilniaus miesto apylinkės išraižytos, kalvotos. Todėl priešo lėktuvai turėtų palankesnes sąlygas prisirtinti prie miesto skutamuoju skridimu, prisidengę aukštumomis, ir iš nedidelio aukščio pulti taikinius. Antra vertus, Vilniaus miestas buvo daugiau susigrupavęs, susispaudęs prie centro: išskyrus radijo stotį, nedaug galėjo būti atskirų taikinių miesto apylinkėse. Vadinasi, priešo lėktuvai būtų turėję gana palankias sąlygas pulti miesto plotą iš didelių aukščių. Todėl be didesnio kalibro zenitinės artilerijos Vilniaus miesto priešlėktuvinė apsauga negalėjo būti sėkminga.

Turint galvoje, jog tuo metu visų reikalingų ginklų bei priemonių neturėta ir greitai laiku jų įsigyti buvo neįmanoma, iš pradžių buvo siūlyta sukurti Vilniaus priešlėktuvinės apsaugos rinktinės užuomazgą, skiriant jai tuos ginklus, be kurių kitur lyg ir galima buvo apsieiti. Jo manymu, tuo metu Vilniaus priešlėktuvinės apsaugos rinktinę galėjo sudaryti:

1) vienas sunkiųjų priemonių (20 mm LAP) batalionas iš 3 kuopų po 12 pabūklų;

- 2) viena mažojo kalibro (40 mm) zenitinės artilerijos baterija iš 6 pabūklų;
- 3) viena kulkosvaidžių kuopa iš 18 kulkosvaidžių.

Turėtomis žiniomis iš užsakytų užsienyje įsigyti 150 BSW (20 mm LAP) pabūklų tuo metu kariuomenės dalims buvo paskirti 109 pabūklai. Iš likusių 41 pabūklo 36 buvo galima atiduoti Vilniaus priešlėktuvinės apsaugos rinktinei. Prie Kauno priešlėktuvinės apsaugos rinktinės buvo priskirti gauti iš lenkų 6 pabūklai „Bators“, 40 mm. Juos siūlyta atiduoti Vilniaus priešlėktuvinės apsaugos rinktinei. Pagaliau centriniuose artilerijos sandėliuose buvo daugiau kaip 20 senų nenaudojamų kulkosvaidžių „Hotchkis“. Suremontavus ir sutvarkius, 18 iš jų buvo galima atiduoti Vilniaus priešlėktuvinės apsaugos rinktinei.

Turint galvoje aviacijos, kaip kautynių priemonės, didelį faktinį judrumą ir strateginį lankstumą, veikiančioms priešlėktuvinės apsaugos priemonėms valdyti geriau tiko decentralizuota sistema. Todėl, plk. P. Alantos nuomone, Vilniaus priešlėktuvinės apsaugos rinktinė turėjo būti atskira dalis, nepriklausanti Kauno priešlėktuvinės apsaugos rinktinei. Prie šios rinktinės prisišliėjusios Vilniaus įgulos veikiančios priešlėktuvinės apsaugos priemonės iš pradžių būtų šiek tiek sustiprinusios jos pajėgumą.

Atsižvelgiant į išdėstytus samprotavimus, priešlėktuvinės apsaugos viršininkas plk. P. Alanta siūlė kariuomenės vadui jiems pritarti ir įsakyti parengti Vilniaus priešlėktuvinės apsaugos rinktinės etatų projektą¹⁶⁷.

Atgavus Vilnių, jo įgulos vadovybei teko susirūpinti tiek geležinkelio stoties vadovybės, tiek visos stoties veiklos reikalais. Tuo metu geležinkelio stoties komendantu buvo paskirtas kpt. J. Valys. Tačiau ši komendantūra buvo neetatinė ir karininkai bei dalinys buvo priskiriami iš II inžinerijos bataliono. Prikomandiruoti karininkai buvo dažnai keičiami ir, padirbėję trumpą laiką, iškeliami į kitus dalinius. 1940 m. pradžioje, vykdant Vilniaus įgulos viršininko įsakymą parengti „PAI“ ir „R“ planus, dažnai priskiriamų karininkų keitimas komendantūrai buvo labai žalingas, kadangi jie, gavę komendantūroje vienokius ar kitokius įpareigojimus, nebaigę jų vykdyti būdavo perkeliami į kitas įgulas. Už šių planų paruošimą ir vykdymą komendantūroje atsakingas kpt. J. Valys kreipėsi į įgulos viršininką tarpininkauti aukštesnei vadovybei, kad komendantūrai minėtu laiku priskirti 4 II inžinerijos bataliono karininkai joje dirbtų visą laiką¹⁶⁸.

Pažymėtina, jog Vilniaus geležinkelio stoties komendantūra miestui buvo labai reikalinga dėl šių aplinkybių:

- 1) iki minėto laikotarpio Vilniaus stoties geležinkeliuose dar buvo daug nepa-

¹⁶⁷ Priešlėktuvinės apsaugos viršininko plk. P. Alantos 1940 04 16 slaptas-asmeniškasis raportas Nr. 19 kariuomenės vadui, *LČVA*, f. 929, ap. 5, b. 613, l. 5.

¹⁶⁸ Vilniaus geležinkelio stoties komendanto kpt. J. Valio 1940 05 08 slaptas-asmeniškasis raportas Nr. 127 Vilniaus įgulos viršininkui, *LČVA*, f. 534, ap. 1, b. 237, l. 3.

tikimų elementų, ypač tarp darbininkų, kurių dauguma dirbo pačiame Vilniuje,

2) tuo metu komendantūra vykdė itin svarbius uždavinius pagal „R“ planą,

3) komendantūros pareigūnai sekė svetimos kariuomenės (sovietų – V. L.) ir jos transporto judėjimą Lietuvos geležinkeliais ir aiškinosi bei šalino šioje srityje pasitaikiusius nesusipratimus ar nesklandumus,

4) komendantūra saugojo svarbesnius geležinkelių įrenginius¹⁶⁹.

Atsižvelgdamas į tai, Vilniaus įgulos viršininkas brg. gen. J. Černius 1940 m. gegužės 9 d. kreipėsi į kariuomenės štabo viršininką, prašydamas imtis priemonių, kad nebūtų nuolat kaitaliojami komendantūros karininkai, kuriems Vilniuje skiriami svarbūs operatyviniai uždaviniai¹⁷⁰.

1940 m. rudenį kariuomenės vadovybė buvo numaciusi pašaukti karo prievolės atlikti vyrus, gimusius 1919 metais, ir iš išlaisvinto buvusio Vilniaus krašto. Todėl jau tų metų pavasarį ir vasarą atitinkami komendantai, viršaičiai ir burmistrai turėjo sudaryti šių šaukiamųjų naujokų sąrašus. Šie sąrašai turėjo būti sudaryti remiantis Karo prievolės įstatymu, Naujokų ėmimo taisyklėmis ir šiais papildomais nurodymais:

1. Į šaukiamųjų naujokų sąrašus tais metais buvo įrašomi tik tie vyrai, kurie gyveno Lietuvoje ir buvo gavę arba iki tų metų naujokų ėmimo pabaigos (spalio 14 d.) būtų turėję gauti Lietuvos pilietybę.

2. Vyrai, gimę 1919 m. ir į buvusį Vilniaus kraštą atsikėlę iš kitų Lietuvos vietų po krašto sugražinimo Lietuvai, galėjo įsirašyti į šaukiamųjų sąrašus ir stoti apskrities karo prievolės komisijos žinion pagal dabartinę gyvenamąją vietą buvusiam Vilniaus krašte. Vyresnio amžiaus vyrai, atsikėlę į buvusį Vilniaus kraštą iš kitų Lietuvos vietų, į šaukiamųjų naujokų sąrašus buvo įrašomi ir į apskričių karines komisijas galėjo stoti tose vietose, kuriose gyveno iki atsikeldami į buvusį Vilniaus kraštą arba kur anksčiau buvo įrašyti į šaukiamųjų naujokų sąrašus.

3. Nuolatiniams buvusio Vilniaus krašto gyventojams, tame krašte įrašytiems į šaukiamųjų naujokų sąrašus ir po to persikėlusiems gyventi į kitas Lietuvos vietas, neleista persirašyti ir stoti į apskričių karo prievolės komisijas pagal naująsias gyvenamąsias vietas, t. y. naujokų ėmimo taisyklių 37–39 str. jie negalėjo pasinaudoti.

4. Šiuo raštu duodami nurodymai buvo taikomi tik buvusio okupuoto Vilniaus krašto teritorijai. Todėl komendantai, kurie administravo šiuo atžvilgiu mišrias apskritis, t. y. susidedančias iš buvusios nepriklausomos ir okupuotos Lietuvos

¹⁶⁹ Ten pat.

¹⁷⁰ I pėst. divizijos vado brg. gen. J. Černiaus 1940 05 27 slaptas-asmenišką raštą Nr. 7445 kariuomenės štabo viršininkui, *LČVA*, f. 929, ap. 5, b. 596, l. 62.

teritorijų (Trakų, Švenčionėlių) – buvusioje nepriklausomoje teritorijoje šaukiamųjų naujokų sąrašus sudarė ir naujokų šaukimus bei ėmimus turėjo vykdyti bendraja tvarka (pagal karo prievolės įstatymą ir naujokų ėmimo taisykles), o buvusioje okupuotoje teritorijoje – pagal šiuos nurodymus. Ta pačia tvarka komendantai sudarė ir Naujokų ėmimo taisyklių 36 str. ir šio rašto 9 p. nurodytas žinias, t. y. atskirai buvusiai nepriklausomai ir buvusiai okupuotai teritorijoms. Zarasų ir Alytaus apskrityse, kurioms buvo priskirti tik maži buvusios okupuotos teritorijos plotai, šaukiamųjų naujokų sąrašai buvo sudaromi visai apskrįčiai bendra tvarka. Tačiau buvusių okupuotų vietų gyventojai 1940 m. į sąrašus buvo įrašomi ir karo prievolei atlikti būtų buvę šaukiami tik gimę 1919 metais.

5. Visiems šaukiamiesiems buvo sudaromi bendri pagrindiniai šaukiamųjų naujokų sąrašai, neskirstant jų pusmečiais. Taip buvo sudaromi ir padedamieji sąrašai.

6. Šaukiamiesiems vyrams įsirašyti laikas (Naujokų ėmimo taisyklių 17 str.) buvo pratęstas iki 1940 m. birželio pabaigos.

7. Naujokų registracijos laiką ir tvarką komendantai buvo paskelbę visuose buvusio Vilniaus krašto laikraščiuose.

Vilniaus komendantas dar pasirūpino ir tuo, kad bent po porą kartų per Vilniaus radiją lietuvių ir lenkų kalbomis būtų tinkamai paaiškinta įsirašymo į šaukiamųjų naujokų sąrašus prievolė ir tvarka.

8. Viršaičiai seniūnams, o pastarieji – savo seniūnijų gyventojams taip pat aiškino apie prievolę įsirašyti į šaukiamųjų naujokų sąrašus, tvarką ir prižiūrėjo, kad gyventojai šią prievolę laiku ir tinkamai atliktų.

9. Komendantai Naujokų ėmimo taisyklių 36 str. nurodytas žinias apie įrašytuosius į sąrašus turėjo pateikti kariuomenės štabo III skyriui iki tų metų rugpjūčio 1 d.

10. Kadangi tam tikras skaičius vyrų, gimusių 1919 m., jau buvo atitarnavę buvusioje lenkų kariuomenėje, todėl šaukiamųjų naujokų sąrašus sudarantys pareigūnai (viršaičiai, burmistrai, komendantai), pasirėmę jiems pateiktais dokumentais ar žiniomis, sąrašų pastaboje (21 skiltyje) turėjo įrašyti, kurį laiką šaukiamasis minėtoje kariuomenėje buvo tarnavęs ir kokį laipsnį įgijęs.

11. Tarp šaukiamųjų buvo ir tokių asmenų, kurie dėl priešiškų politinių nusiteikimų prieš Lietuvą (ypač jai nelojalūs tautinių mažumų asmenys) mūsų kariuomenei buvo mažai arba visiškai netinkami. Norint juos išskirti, visi surašomi vyrai buvo suskirstomi į šias tris klases:

I klasė – lietuviai, mokantys ir praktikuojantys lietuvių kalbą, Lietuvai visiškai lojalūs ir visais atžvilgiais patikimi.

II klasė – asmenys, laikantys save lietuviais, bet lietuvių kalbos nemokantys ir nepraktikuojantys, taip pat tautinių mažumų asmenys, kurie tačiau

Lietuvai lojalūs ar bent neprieiški.

III klasė – visi kiti asmenys, kurie politiniu atžvilgiu Lietuvai buvo aktyviai ar pasyviai nelojalūs, priešiški ir todėl kariuomenės visiškai nepageidautini.

Viršaičiai ir burmistrai, remdamiesi turėtomis žiniomis, sudarinėjo tokių šaukiamųjų naujokų sąrašus (siunčiamus komendantams) ir jų pastabose pažymėdavo, kuriai klasei šaukiamasis (įrašomasis) priklausė. Šie pažymėjimai buvo trumpai motyvuojami (patikimas, nepatikimas, II klasė, lenkas, lietuviškai nemoka, politiniu atžvilgiu pasyvus ir kt.).

Šiame punkte nurodyti šaukiamųjų naujokų sąrašuose užrašai buvo slapti ir nerodomi nei patiems šaukiamiesiems, nei kitiems asmenims, neturėjusiems tarnybinio reikalo tomis žiniomis disponuoti. Šios žinios buvo renkamos slapta. Jas suteikę pareigūnai kitiems asmenims jų išduoti negalėjo.

12. Buvusio okupuoto Vilniaus krašto viršaičiams, burmistrams ir metrikacijos skyriaus įstaigoms buvo labai svarbu gerai išaiškinti mūsų įstatymus, taisykles ir atskiras instrukcijas dėl jų pareigų ir tvarkos sudarant šaukiamųjų naujokų sąrašus. Tai turėjo atlikti komendantai.

13. Vyrų, gimusių 1918 m. ir anksčiau, taip pat atsargos ir apsaugos karių – buvusių Vilniaus krašto gyventojų, karo prievolę numatyta sutvarkyti vėliau. Tam reikalui turėjo būti atskiri nurodymai.

14. Savanoriais buvusio okupuoto Vilniaus krašto gyventojai 1940 m. į kariuomenę buvo imami bendra tvarka. Lietuvai nelojalūs ir šiaip nepatikimi ar kariuomenei nepageidaujami asmenys savanoriais nebuvo imami¹⁷¹.

Kaip matyti, spręsti karo prievolės atlikimo problemas buvusiam Vilniaus krašte buvo itin sudėtinga. Nepaisant to, šioje srityje spėta nemažai nuveikti. Tačiau šio valstybinės svarbos klausimo sprendimą, kaip ir daugelio kitų valstybei itin svarbių priemonių vykdymą, sutrukdė prasidėjusi sovietinė okupacija.

4. SOVIETINĖS KARINĖS ĮGULOS LIETUVOJE

Kaip jau minėjome, 1939 m. spalio 10 d. Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Urbšio ir Sovietų Sąjungos Liaudies komisarų tarybos pirmininko ir užsienio reikalų liaudies komisaro V. Molotovo Kremliuje pasirašytos Lietuvos–Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutarties ketvirtuoju straipsniu abi šalys įsipareigojo drauge ginti Lietuvos sienas ir šiam reikalui Sovietų Sąjungai suteikė teisę savo lėšomis laikyti nustatytose Lietuvos vietose griež-

¹⁷¹ Kariuomenės štabo III skyriaus viršininko gen. št. plk. A. Šovos 1940 06 13 slaptas raštas Nr. 12701 apskričių komendantams, divizijų štabų viršininkams, savivaldybių ir valstybės saugumo departamentų direktoriams ir Vilniaus, Trakų, Švenčionėlių, Zarasų bei Alytaus apskričių viršininkams, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 652, l. 21–22.

tai apribotą sovietinių sausumos ir oro ginkluotųjų pajėgų kiekį. Tiksliai šios kariuomenės buvimo vieta ir ribos, kuriose ji galės būti, taip pat visi kiti ūkinio, administracinio, juridikcinio pobūdžio klausimai, iškiliantys ryšium su sovietinių ginkluotųjų pajėgų buvimu Lietuvos teritorijoje pagal šią sutartį, turėjo būti tvarkomi atskirais susitarimais.

Pasibaigus deryboms Maskvoje, sovietai paskubėjo atsiųsti į Kauną savo karinę delegaciją deryboms dėl jų karinių įgulų išdėstymo Lietuvoje. Sovietų delegacijai vadovavo Minsko karo apygardos viršininkas komandarmas M. Kovaliovas. Jo padėjėju buvo divizijos vadas D. Pavlovas. Į delegaciją dar įėjo divizijos vadas N. Aleksejevas, divizijos vadas A. Korobkovas ir brigados komisaras Nikolajevas.

Lietuvos vyriausybei atstovavo: III pėstininkų divizijos vadas div. gen. M. Rėklaitis (pirmininkas), brg. gen. V. Karvelis, brg. gen. A. Gustaitis, gen. št. plk. V. Kiršinas, gen. št. plk. L. Rupšys ir gen. št. plk. I. Kraunaitis. Prie šios delegacijos dar buvo priskirtas Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Administracijos departamento direktorius ir kt.

Svarbiausias derybų klausimas buvo sovietinių karinių įgulų dislokacija ir įkurdinimas. Lietuvos delegacijos išankstinė nuomonė buvo neleisti, kad kai kurios mūsų įgulos būtų apsuptos sovietinių įgulų ir kad Lietuvos kariuomenė turėtų kiek įmanoma didesnę veikimo laisvę.

Derybų metu sovietų karinė delegacija ultimatyviai reikalavo labai daug – geriausių Lietuvos kareivinių ir patogiausių karinių strateginių centrų, kai kurias mūsų įgulas apsupant savo karinėmis įgulomis. Nors derybos buvo ir labai sunkios, tačiau sovietai negavo viso to, ko jie norėjo.

Prisilaikydami Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Sovietų Sąjungos–Lietuvos savitarpio pagalbos sutarties, sudarytos 1939 m. spalio 10 d. tarp SSSR ir Lietuvos Respublikos, SSSR darbininkų ir valstiečių Raudonosios armijos vadovybė ir Lietuvos vyriausybė susitarė:

1. SSSR kariuomenės dalis, iki bendro 20 000 (dvidešimties tūkstančių) žmonių skaičiaus, išdėstyti šiose Lietuvos Respublikos vietose:

Žemyno kariuomenė

a) Naujojoje Vilnioje – jau buvusios Lietuvoje sovietų kariuomenės štabas, pėstininkai ir artilerija – iki bendro 4500 žmonių skaičiaus,

b) Alytuje – pėstininkai, artilerija, motomechanizuotosios dalys, pionierių ir ryšių dalys – iki bendro 8000 žmonių skaičiaus,

c) Gaižiūnų poligone – motorizuotosios dalys – iki bendro 3500 žmonių skaičiaus,

d) Prienuose – pėstininkai ir artilerija – iki bendro 2500 žmonių skaičiaus.

Aviacija

a) Gaižiūnų poligono aerodrome – bombonešių aviacija – iki bendro 900 žmonių skaičiaus,

b) Alytuje – naikintuvų aviacija – iki bendro 600 žmonių skaičiaus.

Kol bus pastatyti pastatai ir aerodromai nurodytose vietose, naikintuvų ir bombonešių aviacija kartu su bazėmis stovės Kirtimų (Porubanek) aerodrome.

2. Siekiant aviaciją aprūpinti nutūpimo aikštelėmis (operaciniais aerodromais), Lietuvos kariuomenės štabo ir sovietų kariuomenės Lietuvoje vadovybės sutarimu paskirti žemės sklypai Skuodo–Jurbarko–Alytaus ir Šiaulių–Jonavos–Vilniaus linijose, po keturis sklypus kiekvienoje iš paminėtų dviejų linijų.

Nutūpimo aikštelės žvalgomos ir skiriamos neatidėliojant. Sovietų lėktuvai naudosis nutūpimo aikštelėmis, susitarus su Lietuvos kariuomenės štabu.

3. Sovietų karo aviacija, jau buvusi Lietuvos teritorijoje, turėjo teisę, laikydama karo aviacijos taisyklių, skraidyti rajone, kuris buvo pažymėtas pridamame žemėlapyje.

4. Sovietų lėktuvai galėjo skraidyti per valstybinę Lietuvos sieną į SSSR ir atgal, kiekvieną kartą atskirai susitarus su Lietuvos kariuomenės štabu.

5. Pastatus ir žemės sklypus mokomiesiems laukams, aerodromams, nutūpimo aikštelėms ir tankodromams, nustatant jų ribas, turėjo paskirti Lietuvos Respublikos vyriausybė, susitarusi su sovietų kariuomenės Lietuvoje vadovybe. Tai turėjo būti vykdoma neatidėliojant.

6. Pagrindiniai aerodromai turėjo būti rengiami, paskirti pastatai remontuojami ir nauji statomi SSSR vyriausybės lėšomis. Lietuvos vyriausybė kiek galėdama visomis priemonėmis turėjo padėti apsirūpinti statybinėmis medžiagomis, technika ir darbo jėga. Statybos darbų vykdymą, nuomos sąlygas ir atsilyginimo tvarką turėjo nustatyti atskiras Lietuvos Respublikos ir SSSR vyriausybių susitarimas.

7. Lietuvos Respublikai priklausiusių ryšių ir susisiekimo priemonių, susisiekimo kelių, įvairių rūšių transporto naudojimo klausimus, pirkimų tvarką Lietuvos teritorijoje ir atsilyginimą už juos, taip pat sovietų kariuomenės Lietuvoje dalių įvežimo ir išvežimo tvarką nustatė atskiri Lietuvos Respublikos ir SSSR vyriausybių susitarimai.

8. Esančios Lietuvoje sovietų kariuomenės vadovybė palaikė santykius su Lietuvos kariuomenės štabu tiesiogiai arba per ryšių karininką. Sovietų kariuomenės dalių stovyklų viršininkai turėjo palaikyti santykius tiesiogiai arba per ryšių karininką tik su tais Lietuvos kariuomenės divizijų vadais,

kurių teritorijoje stovėjo jų dalys.

Sovietų kariai prirėkus galėjo palaikyti santykius ir su civiline administracija, neišskiriant ir savivaldybių, per Lietuvos kariuomenės ryšių karininką.

9. Atskiri sovietų kariai bei karinės komandos galėjo atvykti į SSSR stovyklas Lietuvoje tik iš anksto apie tai pranešus Lietuvos kariuomenės štabui. Pranešti turėjo sovietų kariuomenės vadovybė. Pranešime turėjo būti nurodyta karių vardai ir pavardės, į kurią stovyklą ir per kuriuos pasienio punktus jie atvyksta. Atvykstantys į Lietuvą sovietų kariai turėjo turėti savųjų dalių komandiruojamus liudijimus, kuriuose būtų nurodyta į kurią stovyklą Lietuvoje jie vyksta. Atskiri sovietų kariai arba jų komandos, vykstančios į SSSR, turėjo turėti atitinkamus jų stovyklų viršininkų liudijimus su Lietuvos tos pačios stovyklos ryšių karininko viza. Komandos sąrašą jos viršininkas turėjo turėti su savimi.

10. Prieš tris dienas iki įžengimo į Lietuvos teritoriją sutartyje numatytų sovietų kariuomenės dalių sovietų kariuomenės Lietuvoje vadas turėjo pateikti Lietuvos kariuomenės vadui žinias apie sudėtį kariuomenės dalių, vykstančių į savo stovyklas. Šių sovietų kariuomenės dalių vykimo tvarką ir kelius į jų stovyklas bendrai nustatė Lietuvos kariuomenės štabas ir sovietų kariuomenės Lietuvoje vadovybė.

11. Sovietų kariuomenės įžengimą į Lietuvos teritoriją numatyta pradėti 1939 m. lapkričio 3 d., o į Naujosios Vilnios miestą ir į Kirtimus (Porubanek) – tuojau.

12. Laikiniai Vilniuje stovinti sovietų kariuomenė turėjo būti išgabenama ne vėliau kaip 1939 m. gruodžio 15 d.

13. Visi šiame susitarime neaptarti klausimai, susiję su sovietų kariuomenės buvimu Lietuvoje, turėjo būti tvarkomi atskirais susitarimais.

14. Šis susitarimas turėjo pradėti veikti 1939 m. spalio 30 d. Minėto susitarimo buvo surašyti du originalai lietuvių ir rusų kalbomis Kaune 1939 m. spalio 28 d.

Iš Lietuvos vyriausybės pusės juos pasirašė atstovai: div. gen. M. Rėklaitis, brg. gen. V. Karvelis, brg. gen. A. Gustaitis, gen. št. plk. V. Kiršinas, gen. št. plk. L. Rupšys, gen. št. plk. I. Kraunaitis, gen. št. plk. P. Grėbliauskas, V. Čarneckis, D. Krivickas, J. Kurkauskas, P. Mikšionis, inž. L. Šniukšta, A. Survila ir inž. J. Gražulis, o iš sovietų pusės – II rango komandarmas N. Kovaliovas, korpuso vadas D. Pavlovas, diviziono vadas N. Aleksejevas, diviziono vadas A. Korobkovas ir brigados komisaras Nikolajevas¹⁷².

Šis susitarimas dėl Sovietų Sąjungos kariuomenės išdėstymo Lietuvos

¹⁷² Lietuvos Respublikos vyriausybės komisijos ir SSSR karinės komisijos 1939 m. spalio mėn. 28 d. susitarimas, *LČVA*, f. 929, ap. 3, b. 1136, l. 14–17. Pagal užsienio reikalų ministro ir SSSR nepaprastojo pasiuntinio 1940 01 05 susitarimą laikinai Vilniuje stovinti SSSR kariuomenė iš Vilniaus miesto turėjo būti iškelta ne vėliau kaip 1940 06 01 – V. L.

Respublikos teritorijoje 1939 m. spalio 30 d. buvo svarstomas Ministrų Taryboje. Išklausiusi komisijos pirmininko div. gen. M. Rėklaičio pranešimą apie Sovietų Sąjungos kariuomenės išdėstymą Lietuvos Respublikos teritorijoje, vyriausybė nutarė:

1. Patvirtinti SSSR darbininkų Raudonosios armijos vadovybės ir Lietuvos vyriausybės atstovų susitarimą dėl SSSR kariuomenės išdėstymo Lietuvos Respublikos teritorijoje su papildomu protokolu,

2. Pavesti Krašto apsaugos ministerijai rūpintis susijusiais su 1 p. nurodyto susitarimo vykdymo reikalais; šiems klausimams apsvarstyti Krašto apsaugos ministerijai, susitarus su suinteresuotais ministrais, prireikus pavedama sudaryti tarpžinybinę komisiją¹⁷³.

Toliau įvykiai šia kryptimi vystėsi gana sparčiai. Kariuomenės vadas brg. gen. S. Raštikis jau spalio 28 d. įsakė II pėstininkų divizijos vadui Prienų ir Alytaus kareivines perleisti SSSR kariuomenės įguloms. Prienų įgulos sudėtis, karininkų ir puskarininkų šeimos, arkliai, turtas ir priemonės turėjo būti perkeltos prie 5 pėstininkų ir 3 artilerijos pulkų. Alytaus komendantūra, visas jos personalas ir turtas – iškelti į Alytaus miestą. Iš Alytaus kareivinių buvo iškelti ir ten buvę arešto namai, žemės ūkio mokykla, miškininkystės ir amatų mokyklos. Evakuacijos ir perkėlimo darbai turėjo būti pradėti neatidėliojant ir kareivinės atlaisvintos ne vėliau kaip tų metų lapkričio 1 d., t. y. per 2 dienas¹⁷⁴.

Spalio 31 d. pėstininkų inspektoriui įsakyta SSSR kariuomenės įgulai perduoti Gaižiūnų poligoną, jo komendantūrą su visu valdišku judamuoju turtu iškeliant į Jonavos kareivines. Tai turėjo būti padaryta per vieną dieną¹⁷⁵. Poligono turtas turėjo būti išvežtas savo jėgomis. Pionierių bataliono poligone vykdyti statybos darbai turėjo būti užbaigti¹⁷⁶.

Žygiuojantiems per Lietuvos teritoriją lapkričio 5–6 d. SSSR kariuomenės daliniams palydėti II pėstininkų divizijos vado įsakymu buvo skirti šie karininkai:

prie pėstininkų – plk. P. Dočkus (iš 3 artilerijos pulko), plk. ltn. L. Šimonėlis ir mjr. M. Repšys (iš 2 pėstininkų pulko), mjr. I. Mikučionis (iš 5 pėstininkų pulko), mjr. E. Berentas (iš Kauno miesto komendantūros),

¹⁷³ Ministrų Tarybos 1939 10 30 posėdis, div. gen. M. Rėklaičio pranešimas, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1294, l. 203.

¹⁷⁴ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 10 28 slapti-skubūs raštai Nr. Nr. 39045 ir 39046 II pėst. divizijos vadui, Teisingumo, Žemės ūkio ir Švietimo ministrams, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1089, l. 59–61; f. 510, ap. 1, b. 381, l. 6.

¹⁷⁵ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 10 31 slaptas-skubus raštas Nr. 39061 pėstininkų inspektoriui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1089, l. 65.

¹⁷⁶ *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 508, l. 31.

gen. št. kpt. E. Krištaponis (iš II pėstininkų divizijos štabo), kpt. B. Matulevičius (iš 5 pėstininkų pulko);

prie artilerijos – gen. št. plk. P. Daukšys, mjr. J. Naras, kpt. K. Paliliūnas ir kpt. A. Aleksiejūnas – iš 3 artilerijos pulko.

Atstovais prie butininkų lapkričio 3–4 d. buvo numatyti šie karininkai: gen. št. mjr. J. Juknevičius (iš karo mokyklos, komandiruotas prie 2 pėstininkų pulko), kpt. J. Tamulevičius ir ltn. Br. Valiulis (iš 5 pėstininkų pulko), ltn. V. Lunia (iš 2 pėstininkų pulko)¹⁷⁷.

Pagal susitarimą su sovietų karine komisija Alytuje ir Gaižiūnuose turėjo būti įrengtos sovietų aviacijos bazės sovietų lėšomis. Kol šios bazės nebuvo įrengtos, sovietų aviacija neperleido Lietuvai Kirtimų (Porubanek) aerodromo, kuris turėjo užtektinai angarų ir kt. patalpų, kurios buvo labai reikalingos Lietuvos aviacijai. Aviacijos viršininkas brg. gen. inž. A. Gustaitis prašė kariuomenės štabą, kad šis paragintų sovietų armijos vadovybę greičiau atsiųsti įgaliotus asmenis, su kuriais būtų galima galutinai susitarti dėl nurodytų Lietuvoje sovietinių aerodromų dydžio, jų ribų bei įrengimo tvarkos, o susitarus – greičiau vykdyti atitinkamus darbus, kol jų dar neapsunkino artėjančios žiemos sąlygos¹⁷⁸.

SSSR karinei vadovybei reikalaujant, jų aviacijai, laikantis Lietuvos karo aviacijos taisyklių, buvo leista skraidyti II pėstininkų divizijos plote¹⁷⁹. Apie tai buvo informuoti Trakų, Marijampolės, Alytaus, Kauno ir Seinų apskričių komendantai¹⁸⁰.

Greitai prasidėjo sovietų karių provokacijos ir savavaliavimas. Antai Kirtimų (Porubanek) aerodromo, priklausiusio Vilniaus kelių ruožui, dalis personalo savo pareigas vykdė SSSR kariuomenės žinioje. 1939 m. lapkričio 9 d. aerodromo statybos technikas su sargu pranešė Vilniaus geležinkelio stoties komendantui, jog tą dieną rusų karininkai, atvykę į aerodromo goniometrinę (matavimų – V. L.) stotį, pašalino sargus ir ruošėsi pradėti stoties montavimo darbus. Technikui ir sargui delsiant pasitraukti, rusų karininkai juos nuvijo ir įsakė daugiau niekad ten nepasirodyti. Po to, atvykus sunkvežimiui, jie susikrovė į jį visus stoties įrengimus ir išsivežė. Tuo metu pagal susitarimą ši

¹⁷⁷ II pėst. divizijos štabo viršininko gen. št. plk. M. Stankaičio 1939 11 02 skubus-slaptas raštas Nr. 3663, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1094, l. 161.

¹⁷⁸ Karo aviacijos viršininko brg. gen. inž. A. Gustaičio 1939 11 09 slaptas-asmeniškasis raštas Nr. 1504 kariuomenės štabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1091, l. 107.

¹⁷⁹ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 11 04 slaptas-asmeniškasis raštas Nr. 39090 II pėst. divizijos vadui, *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 381, l. 1.

¹⁸⁰ II pėst. divizijos štabo viršininko gen. št. plk. M. Stankaičio 1939 11 09 slaptas-asmeniškasis pranešimas Nr. 3670 Trakų, Marijampolės, Alytaus, Kauno ir Seinų apskričių komendantams, *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 381, l. 7–12.

aerodromą turėjo perimti mūsų oro susisiekiimo inspekcija. Tuo tikslu į Kirtimus atvykus inspektoriui A. Špokevičiui, norėjusiam aerodromą apžiūrėti, rusų kariuomenė ne tik jo neįsileido, bet ir nerado reikalo su juo tartis¹⁸¹.

Tų metų lapkričio 3 d. būrys raudonarmiečių, su sunkvežimiais atvykę į Vilniaus rajono Glinkiškių apylinkę, rekvizavo 80 centnerių bulvių. Vietinė policija neįstengė jų sulaikyti¹⁸².

Panašių raudonarmiečių savavaliavimo atvejų buvo daug. Apie tai įvairių karinių įstaigų vadovai daug kartų informavo Užsienio reikalų ministeriją, prašydami paveikti Sovietų Sąjungos vadovybę, kad būtų nutrauktas jos karinių dalių ir atskirų pareigūnų Vilniaus mieste ir srityje vykdomas įvairaus turto bei maisto produktų išgabenimas¹⁸³.

Siekdama mažinti įtampą tuo klausimu Vilniuje ir jo srityje, Lietuvos vyriausybė savo 1939 m. lapkričio 9 d. posėdyje svarstė Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų Lietuvoje aprūpinimo klausimą ir nutarė iš Finansų ir Krašto apsaugos ministerijų atstovų sudaryti komitetą Sovietų Sąjungos ginkluotosioms pajėgoms, numatytoms pagal Vilniaus ir Vilniaus srities perdavimo Lietuvos Respublikai pagal Lietuvos–Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutarties 4 straipsnį, aprūpinti maistu ir pašaru¹⁸⁴.

Sovietų Sąjungos kariuomenės dalių dislokacijos Lietuvoje išvakarėse Vilniaus rinktinės štabo II skyrius visų pavaldžių dalinių vadams ir viršininkams išsiuntinėjo slaptus detalius žinių rinkimo apie SSSR pasienio apsaugą nurodymus. Juos sudarė trys skyriai.

Pirmajame skyriuje buvo nurodytos šios žinių rinkimo pasienyje kryptys:

1. SSSR pasienio apsaugos postų ir patrulių skaičius, jų pajėgumas ir ginkluotė, stovėjimo vietos ar patruliavimo kelias.
2. Užnugaryje buvusių pasienio apsaugos dalinių (sargybų, užtvarų) skaičius, pajėgumas ir ginkluotė, stovėjimo vieta (pagal galimumą).
3. Pasienio apsaugos tarnybos eiga:
 - a) budėjimo trukmė ir rūšis: nuolatinis, laikinas, periodinis, neperiodinis;
 - b) parengties laipsnis: budį visi ar dalis;
 - c) pasikeitimų laikas (pradžią, pabaigą);

¹⁸¹ Vilniaus kelių ir statybos ruožo viršininko 1939 11 09 raštai Geležinkelio komendantui, kariuomenės štabo viršininkui ir Vilniaus rinktinės vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1094, l. 195.

¹⁸² L. e. Vilniaus rinktinės štabo viršininko gen. št. plk. lt. A. Špokevičiaus 1939 11 03 telefonograma Nr. 26/5966 kariuomenės štabo II skyriaus viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1094, l. 174.

¹⁸³ Iš Užsienio reikalų ministro J. Urbšio slaptos telefonogramos Nr. 189 Krašto apsaugos ministrui, kariuomenės vadui ir Lietuvos vyriausybės įgaliotiniui Vilniuje, *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 221, l. 2.

¹⁸⁴ Ministrų Tarybos 1939 11 09 posėdis, p. 1, „Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų Lietuvoje aprūpinimo klausimu“, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1294, l. 210.

d) ginklų laikymas: sargybinėse, postuose, ugniavietėse;
e) tarnybos budėjimo uolumas: budrumas, tvarkingumas, sienos perėjimo galimūmai.

4. Ryšys tarp sargybų ir užtvary: radijas, telefonas, šunys, sutartiniai ženklai. Būdai ir priemonės iškviesti pareigūnus oficialiai pasikalbėti.

5. Sargybų ar užtvary sudėties pasikeitimai, pasikeitimų tikslas.

6. Naujų ginklų rūšių pasirodymas, ypač motomechanizuotų ar motorizuotų, šarvuotų ginklų ar automašinių skaičius, rūšis, judesio kryptis (iš kur ir į kur).

7. Rengiami įtvirtinimai: vieta, kokie vykdomi darbai.

8. SSSR karių apranga: ginklų rūšį žyminti spalva, maitinimas.

9. SSSR karių tarpusavio santykiai ir elgesys su vietos gyventojais. Kalbos ir elgesys su mūsų kariais.

10. Vietos gyventojų nuotaikos, jų palankumas Lietuvai ar Rusijai (abiejose pusėse). Gandai ir kas juos skleidžia.

11. Sienos perėjimo tvarka civiliams gyventojams:

a) leidžiami visus ar tik turintys specialius leidimus, ar atsižvelgiama į socialinę padėtį ar tautybę;

b) kratoma ar ne;

c) praleidžiama visą dieną ar nustatytu laiku.

II. Lietuvos teritorijoje

Apie SSSR kariuomenę:

12. SSSR kariuomenės judėjimas, pastebėtų vienetų sudėtis ir judėjimo kryptis (iš kur, į kur), kada ir kur pastebėta.

13. Ginklavimasis: tiksliai nustatyti artilerijos pabūklų, šarvuotų ginklų, automašinių skaičių ir rūši.

14. Ginklo rūšis, vienetas: batalionas, pulkas, divizija, korpusas.

15. SSSR karių nuotaika, karių tarpusavio santykiai. Priemonės drausmei palaikyti.

16. SSSR karių, ypač karininkų, požiūris į komisarų reikalingumą.

17. SSSR karių požiūris į savo šalies vidaus santvarką.

18. Maitinimas ir apranga.

19. Nustatytų jiems ribų peržengimas. Peržengimo laikas, vieta, karių laipsnis ir skaičius, apsiginklavimas, peržengimo tikslas.

20. Aviacijos skridimai: iš kur ir į kur nuskrido, lėktuvų rūšis, skaičius, aukštis.

Apie vietos gyventojus:

21. Gyventojų nuotaikos ir palankumas Lietuvai ar Rusijai.

22. Lenkų kalbos, elgesys su mūsų kariais. Jų slaptos organizacijos ir joms keliami uždaviniai.

23. Ar vietos gyventojai turi ginklų ir šaudmenų, jei turi, tai kur?

24. Vietos gyventojų manifestacijos ir jų tikslas. Manifestacijose dalyvaujančių tautybė, amžius ir apytikris skaičius.

25. Ekonominė padėtis: valiutos keitimo įtaka, maisto išteklių, darbo jėgos perteklius.

III. Bendrieji nurodymai

26. Kiekvienas pranešimas turėjo atsakyti į šiuos klausimus:

a) kada (minučių tikslumu),

b) kur (tiksliai nurodyti vietą),

c) kas (nurodyti ginklo rūšį),

d) kiek (vienetas, ginklų ir žmonių skaičius),

e) ką veikia (stovi, juda, iš kur į kur).

Pranešimuose negalėjo būti neaiškių pasakymų.

27. Pastebėtos jėgos neturėjo dingti be žinios. Jų sekimas turėjo būti ne-nutraukiamas ir kiekvienas sudėties pasikeitimas ar jėgų perėjimas kiton vieton turėjo būti nustatytas.

28. Visada reikėjo žymėti įvykių pradžią, eigą, pabaigą ir iš to kilusias pasekmes. Kartu nurodyti žinių tikrumą ir gavimo šaltinį (neminint pavardžių).

29. Pranešimus apie dalinių išdėstymą, ugniavietes ginklams ir rengiamus įtvirtinimus siųsti skaidrėje, su plačiomis pastabomis.

30. Pasienio apsaugos daliniai surinktas žinias turėjo siųsti pasienio apsaugos batalionų štabams, o pasienio apsaugos batalionų vadai, žinias surinkę ir jas papildę gautomis iš kitų šaltinių, – persiųsti I pėstininkų divizijos štabo II skyriui. 5 pėstininkų pulko II bataliono vadas lygiagrečiai žinias turėjo perduoti ir 2 kavalerijos pulko vadui.

31. Žinios turėjo būti siunčiamos kasdien 8–9 val. ir 18–19 val. Apie esminius padėties pasikeitimus, kaip SSSR karių pasitraukimas ar naujų jėgų prie sienos pasirodymas, ypač judrių, turėjo būti pranešta kuo skubiausiai.

32. Žinios turėjo būti renkamos tomis priemonėmis, kurios buvo tinkamos susidariusiomis aplinkybėmis¹⁸⁵.

Kaip matyti, Vilniaus rinktinės (įgulos) štabo II skyriaus parengti nurodymai pavaldžių dalinių vadams ir viršininkams žinioms apie sovietų karines dalis rinkti apėmė visas jų veiklos sritis ir buvo gerai apgalvoti. Ši informacija to meto aplinkybėmis buvo labai reikalinga ne tik Vilniaus rinktinei, bet ir visos kariuomenės vadovybei. Deja, apie rinktinės štabo II skyriaus nuveikto darbo minėtoje srityje rezultatus nedaug ką galima pasakyti, kadangi sovietiniu lai-

¹⁸⁵ Vilniaus rinktinės štabo II skyriaus viršininko gen. št. plk. lt. A. Špokevičiaus 1939 11 10 nurodymai žinioms rinkti Nr. 15502, *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 180, l. 137–138.

kotarpriu tokia medžiaga archyvuose buvo sunaikinta. Išliko tik jos nuotrupos.

Lietuvos kariuomenės vadovybė numatytai dislokuoti krašte SSSR kariuomenei sutikti labai įtemptai ruošėsi. Apytikriai buvo žinoma, jog tas žygis prasidės apie lapkričio vidurį. Siekiant išvengti iš vietos gyventojų pusės nepageidautinų išsišokimų prieš žygiuojančią SSSR kariuomenę, buvo nurodyta organizuoti tos kariuomenės žygio kelių apsaugą.

Vilniaus rinktinės vadui 1939 m. lapkričio 11 d. buvo iškeltas uždavinys:

1. Neleisti vietiniams gyventojams negeistinių išsišokimų prieš žygiuojančią sovietų kariuomenę.

2. Uždrausti vietos gyventojams telktis gyvenvietėse pagal žygio kelius SSSR kariuomenės žygio metu.

3. Uždrausti bet kurį civilių gyventojų judėjimą žygio keliais, nukreipiant pravažiuojančius ar praeivius kitais keliais.

4. Saugoti svarbesnius tiltus.

5. Bet kuriems asmenims uždrausti fotografuoti pražygiuojančius dalinius.

Vilniaus krašte buvusių žygio kelių apsaugą buvo pavesta organizuoti pačiam rinktinės vadui. Šių kelių apsaugos dalinius ir jų vadą turėjo paskirti iš Vilniaus rinktinės. Kelių apsauga turėjo būti išstatyta iki SSSR kariuomenės žygio pradžios, o nuimama – SSSR kariuomenės daliniams pražygiavus.

Vilniaus krašte buvusių žygio kelių apsaugai įsakyta paskirti ne mažiau kaip vieną kavalerijos eskadroną su kavalerijos pulko turėtais šarvuočių ir dviratinių daliniais ir vieną dviratinių kuopą su būriu. Pačią kelių apsaugą nurodyta taip organizuoti: išilgai žygio kelių buvusiose gyvenvietėse ir prie didesniųjų tiltų išstatyti 4–5 žmonių (o kur reikėjo – ir daugiau) patrulius. Didesniajai patrulių daliai sudaryti pastovų postą, o likusiai daliai, iki žygiuojanti kariuomenės vora nepriartės, – patruliuoti žygio kelyje tarp gretimų postų. Šarvuočių būriui patruliuoti Vilniaus, Eišiškių plente, Rūdininkų miškuose. Pridėtuose žemėlapiuose buvo nurodytos patrulių postų vietos ir jų sudėtis. Prireikus rinktinės vado nuožiūra postų vietos, patrulių pajėgumas, apsaugos dalinių nugabenimas į jiems paskirtų kelių atkarpas ir apsaugos postų išstatymas galėjo būti keičiami. Skiriamų kelių apsaugai skirti daliniai turėjo būti aprūpinti sausu maisto daavinu.

Žygiuojančios sovietų kariuomenės žygio ir postovių metu padarytiems nuostoliams apskaičiuoti visuose žygio keliuose turėjo būti sudarytos komisijos, į kurias turėjo įeiti: apskrities komendantūros karininkas, SSSR kariuomenės atstovas ir vietos savivaldybių atstovas. Iš apskričių komendantūrų paskirti karininkai privalėjo žygiuojančių kariuomenių voras sutikti prie savo apskričių sienos ribų, iš kur, su SSSR kariuomenės skirtais pareigūnais, vykti pražygiuojančios voros užpakalyje ir pas vietos seniūnus sužinoti ir su-

rašyti toje apylinkėje padarytų nuostolių dydį.

Savivaldybių departamentas buvo įspėtas, kad pagal žygio kelius visuose didesniuose kaimuose ir miesteliuose vietos seniūnai būtų pasirenę dalyvauti komisijoje ir nurodyti, kokius nuostolius pražygiavusi kariuomenė yra padariusi¹⁸⁶.

Panašius uždavinius savo divizijos daliniams tą pačią lapkričio 11 d. iškėlė ir III pėstininkų divizijos vadas. Kelių apsaugą organizuoti įsakyta tokiu būdu: išilgai žygio kelių buvusiose gyvenvietėse ir prie stambesnių tiltų statyti po 4–5 (o kur reikėjo ir daugiau) patrulius. Didesniajai patrulio daliai sudaryti pastovų postą, o likusiai daliai, iki žygiuojanti kariuomenės vora nepriartės, patruliuoti žygio kelyje tarp gretimų postų.

Kelių apsaugai buvo išskirta: kelyje Nr. 1 – 1 husarų pulko I eskadronas (140 žmonių), kelyje Nr. 2 – 2 pėstininkų pulko 1 kuopa (130 žmonių) ir kelyje Nr. 3 – 9 pėstininkų pulko 1 kuopa (190 dviratininkų). Šis žmonių skaičius buvo be karininkų ir liktinių puskarininkų. Pastarųjų skaičius turėjo būti nurodytas atskirai. Paskirtųjų kuopų bei eskadronų vadai kartu buvo ir kelių viršininkai.

2 ir 9 pėstininkų pulkų kariai į paskirtas vietas turėjo būti suvežti sunkvežimiais, 1 husarų pulko eskadronas – žygio tvarka. Kelių viršininkams numatyta išskirti po vieną lengvąjį automobilį ir po 2–3 motociklus su priekabomis. Sargybų uniforma: su šalmais, išduodant geresnius rūbus¹⁸⁷.

1939 m. lapkričio 13 d. Vilniaus rinktinei buvo paskelbti patikslinti ir galutiniai, SSSR kariuomenės dalims žygiuojant į nuolatines stovyklas Lietuvoje, žygio kelių apsaugos ir iškilnių reikalų nurodymai. Juose buvo pranešta, jog SSSR kariuomenė, kurią numatyta dislokuoti Lietuvoje, pradės savo žygį iš Vilniaus rajono į jai paskirtas stovyklas Lietuvoje 1939 m. lapkričio 15 d. šiais keliais:

Žygikelis Nr. 1: Vilnius (nuo kryžkelės prie Vilkpėdės), Rykantai, Vievis, Žebertonys, Žasliai, Gegužinė, Ruklos dvaras. Žygis atliekamas lapkričio 17 d.

Žygikelis Nr. 2: Vilnius (nuo kryžkelės prie Vilkpėdės), Trakai, Rūdiškės, Onuškis, Dusmenys, Pivašiūnai, Lelionys, Alytus. Žygis atliekamas lapkričio 15–16 d., be nakvynės, su trimis didžiaisiais poilsiais.

Žygikelis Nr. 3: keturių kelių kryžkelė prie Novosiolkų, Leipūnai, Bobriškės, Alytus. Žygis atliekamas lapkričio 15–16 d.

Žygikelis Nr. 4: Ropėja (3 km į šiaurę nuo Paluknės), Paluknė, Eišiškės, Kalesninkai, Varėna, Daugai, Alytus, Prienai.

Šios rinktinės dalims teko organizuoti apsaugą žygio kelių, buvusių Vilniaus srityje nuo Vilniaus iki buvusios administracinės linijos (žr. 5 lentelę).

¹⁸⁶ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 11 11 slapta raštas Nr. 39122 Vilniaus rinktinės vadui, *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 381, l. 16.

¹⁸⁷ II pėst. divizijos štabo viršininko gen. št. plk. M. Stankaičio 1939 11 11 slapta raštas Nr. 3683, *ten pat*, l. 14.

Žygio kelių apsaugos daliniais uždaviniais buvo tie patys, kaip ir ankstesniuose vadovybės įsakymuose. Tačiau lapkričio 13 d. nurodymuose rinktinės dalys buvo įpareigos imtis ypatingų apsaugos priemonių pačiame Vilniaus mieste.

Siekiant išvengti neatsakingų elementų provokacinių veiksmų, Vilniaus mieste nuo lapkričio 14 d. 23 val. iki lapkričio 15 d. vakaro ir nuo lapkričio 16 d. 24 val. iki lapkričio 17 d. vakaro, kol pražygiuos SSSR kariuomenės daliniai, pažymėtose plane gatvėse ir prie tų gatvių buvusiuose artimiausiuose skersgatviuose bet koks judėjimas (važiuotų ir pėsčių) turėjo būti sustabdytas. Tos gatvės, kuriomis numatyta žygiuoti SSSR kariuomenei, turėjo būti absoliučiai tuščios. Net vietos gyventojams iš namų išeiti į gatvę turėjo būti uždrausta.

Prie kiekvieno skersgatvio iš abiejų gatvės pusių turėjo būti postai. Jų dydis – 2–3 žmonės, o šalutinėse gatvėse prie skersgatvių – postai iš 2 žmonių. Svarbesniuose gatvių susikirtimuose postus galėjo sudaryti 4–5 žmonės, ginkluoti lengvuju kulkosvaidžiu. Tose gatvėse, kuriomis turėjo žygiuoti SSSR kariuomenė, tarp postų abiejose gatvės pusėse šaligatviais turėjo vaikščioti patruliai. Gatvėse saugą išstatyti nurodyta iki lapkričio 14 d. 23 val. ir lapkričio 16 d. – iki 24 val.

5 lentelė. Žygio kelių apsauga Vilniaus srityje¹⁸⁸

Kurios dalies apsauga	Kiek skiriama jėgų	Kuris žygikelis pavestas saugoti	Iki kada išstatyti apsaugą	Kada apsaugą atšaukti	Pastaba
7 pėstininkų pulkas	Ne daugiau kaip kuopa	Žygikelis Nr. 1	XI. 16 d. 24 val.	SSSR kariuomenės dalims pražygiavus	1 ir 7 pėstininkų pulkuose pirmiausia skirti dviratinių kelių dalinius
1 pėstininkų pulkas	Ne daugiau kaip kuopa	Žygikelis Nr. 2	XI. 15 d. 6 val. nuo Vilkpėdės iki Panerių	SSSR kariuomenės dalims pražygiavus	
3 kavalerijos pulkas	Ne daugiau kaip 2 eskadronai su šarvuočiais	Žygikelis Nr. 3	XI. 15 d. 6 val.	SSSR kariuomenės dalims pražygiavus	
2 kavalerijos pulkas	Ne mažiau kaip 2 eskadronai su šarvuočiais	Žygikelis Nr. 4	XI. 15 d. 7 val.	SSSR kariuomenės dalims pražygiavus	

¹⁸⁸ Lentelė sudaryta remiantis *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 180, l. 144.

Tankų kuopos vadui įsakyta 2 tankus pasiūsti į Maršalo Pilsudskio aikštę – 1 pėstininkų pulko vado, 2 tankus – prie cerkvės Nr. 34 – 7 pėstininkų pulko vado valdžion. Likusieji tankai turėjo būti parengti kareivinėse vietose lenkiško elemento galimiems provokaciniams veiksams likviduoti.

Saugos postams bei patruliams buvo nurodyta: 1) uždrausti tomis gatvėmis (ir tų gatvių šaligatviuose), kuriomis žygiuos SSSR kariuomenės daliniai, bet kokią piliečių judėjimą, 2) uždrausti piliečiams rinktis ir sekti paskui SSSR kariuomenę, 3) uždrausti fotografuoti SSSR kariuomenę, 4) žiūrėti, kad nepasirodytų SSSR kariuomenei nepalankių šūkių bei kitokių provokacinių išsišokimų. Jei tokie reiškiniai būtų, kaltininkus tuojau suimti ir perduoti karo komendantui ir 5) uždrausti gyventojams žiūrėti pro langus.

Leista gatvėmis, kuriomis žygiuos SSSR kariuomenė, važinėti tik Lietuvos kariuomenės automobiliams ir vaikščioti kariškiams bei policijos pareigūnams.

Už SSSR kariuomenės dalinių saugumą žygio keliuose ir Vilniaus miesto gatvėse buvo atsakingi dalių vadai. Daliniams grįžus iš apsaugos, dalių vadai apie visus įvykius turėjo raštu pranešti rinktinės vadui.

Kaip jau minėjome, pražygiuojančios kariuomenės žygio ir postovių metu padarytiems nuostoliams apskaičiuoti visuose žygio keliuose buvo sudarytos komisijos, į kurių sudėtį buvo paskirti šie karininkai: žygikeliui Nr. 1 – Trakų apskr. komendantūros kpt. P. Ciunis, Nr. 2 – 5 pėstininkų pulko kpt. B. Matulevičius, Nr. 3 – 7 pėstininkų pulko kpt. S. Paulavičius ir Nr. 4 – 5 pėstininkų pulko kpt. J. Tamulevičius. Minėti karininkai, atvykę į Vilniaus rinktinės štabą voros žygio pradžios išvakarėse ir, gavę atitinkamas instrukcijas, su SSSR kariuomenės skirtais pareigūnais turėjo vykti užpakalyje žygiuojančių vorų ir iš vietos seniūnų sužinoti ir surašyti apylinkėse padarytų nuostolių dydį.

SSSR kariuomenei vorų palydovais buvo paskirti šie karininkai:

prie voros, žygiuojančios keliu Nr. 1: gen. št. plk. ltn. P. Grėbliauskas, gen. št. mjr. J. Ivašauskas;

prie voros, žygiuojančios keliu Nr. 2: gen. št. plk. ltn. P. Daukšys, gen. št. mjr. J. Juknevičius, mjr. J. Naras, kpt. J. Stravinskas ir ltn. V. Pečiūra;

prie voros, žygiuojančios keliu Nr. 3: mjr. E. Berentas ir gen. št. mjr. A. Malijonis;

prie voros, žygiuojančios keliu Nr. 4: plk. ltn. L. Šimonėlis, plk. ltn. S. Viršila, mjr. J. Levandauskas ir gen. št. kpt. E. Krištaponis¹⁸⁹.

Dar lapkričio 11 d. buvo numatyta SSSR kariuomenei į Lietuvos Respublikos teritoriją įvesti ceremonialo vykdymo tvarką. Jo pradžia – 1939 m. lapkričio 15 d.

¹⁸⁹ SSSR kariuomenės dalimis žygiuojant į nuolatines stovyklas Lietuvoje, žygio kelių apsaugos ir iškilnių reikalu 1939 11 13 slapti nurodymai Nr. 4115 Vilniaus rinktinei, *LČVA*, f. 828, ap. 1, b. 180, l. 142–144.

ant plento, prie Panerių (3 km į pietvakarius nuo Vilniaus). Ceremonialo vykdymo komendantu nuo SSSR kariuomenės buvo paskirtas mjr. Belovas, o nuo Lietuvos kariuomenės – mjr. V. Kundrotas. Vilniaus rinktinės vadas div. gen. V. Vitkauskas ceremonialui skyrė 1 pėstininkų pulko orkestrą ir vieną šaulių kuopą, o „Tautų saliučiai“ atlikti – 1 artilerijos pulko I bateriją. Ceremonialui skirti daliniai numatytoje vietoje turėjo būti išsirikiavę lapkričio 15 d. 7 val. 30 min.

Tos pat dienos 8 val. buvo duodamas signalas – galingų raketų serija iš dešinės kelio pusės (raketas leido SSSR kariuomenės skirti pareigūnai). Pagal tą signalą duodama komanda „Ramiai!“ ir Lietuvos kariuomenės orkestras pradėjo griežti SSSR himną. Jį baigus, SSSR kariuomenės orkestras griežė Lietuvos himną. Šį baigus, SSSR ir Lietuvos kariuomenių vadovybių atstovai (Lietuvos – div. gen. E. Adamkevičius) pasisuko dešinėn ir, eidami vienas priešais kitą, susitiko po arka (vartuose), kur SSSR ir Lietuvos kariuomenių atstovai vienas kitam prisistatė.

Po to Lietuvos kariuomenės vadovybės atstovas, lydimas SSSR kariuomenės vadovybės atstovo, atėjo prie išrikiuoto SSSR kariuomenės dalinio ir sveikino jį įvykdžius susitarimą dėl SSSR kariuomenės įžygiavimo į Lietuvos teritoriją. Į sveikinimą dalinys atsakė šūkiu „Ura!“, o SSSR baterija šovė „Tautų saliučio“ 21 šūvį.

Baigus saliučią, SSSR kariuomenės vadovybės atstovas, lydimas Lietuvos kariuomenės vadovybės atstovo, atėjo prie išrikiuoto Lietuvos kariuomenės dalinio ir sveikino jį įvykdžius susitarimą dėl SSSR kariuomenės įžengimo į Lietuvos teritoriją. Į sveikinimą dalys atsakė šūkiu „Valio!“, o Lietuvos kariuomenės baterija iššovė „Tautų saliučio“ 21 šūvį. Pasibaigus saliučiui, SSSR kariuomenės dalinys sėdo į automobilius, o Lietuvos kariuomenės – buvo nuvestas nuo kelio į šalį. Orkestrai nuėjo nuo kelio ir pasirengė lydėti vorų žygiavimą maršu vietoje. SSSR voroms pasirengus pradėti žygį, SSSR pareigūnų duotas signalas – galingų raketų serija iš abiejų kelio pusių, pagal kurią kariuomenės vienetai pradėjo žygį (žr. 3 schemą¹⁹⁰).

Lietuvos kariuomenės daliniai, SSSR kariuomenės priekiniam pulkui pražygiavus, perrikiuoti į voras ir nuvesti į savo nuolatinės stovyklas¹⁹¹.

Sovietų kariuomenei peržengus buvusią administracinę liniją, tolesnę žygio kelių apsaugą turėjo tęsti II pėstininkų divizijos vadovybės skirti daliniai. Žygio kelių viršininkai, kurių uždavinys buvo išstatyti apsaugą ir prižiūrėti jos užduočių vykdymą, buvo: žygikelyje Nr. 1 – ltn. V. Židžiūnas (1 husarų pulkas), žygikelyje Nr. 2 – kpt. A. Borchertas (2 pėstininkų pulkas), Nr. 3 ir 4 – gen. št. mjr. M. Naujokas (9 pėstininkų pulkas). Bendrą žygikelio apsau-

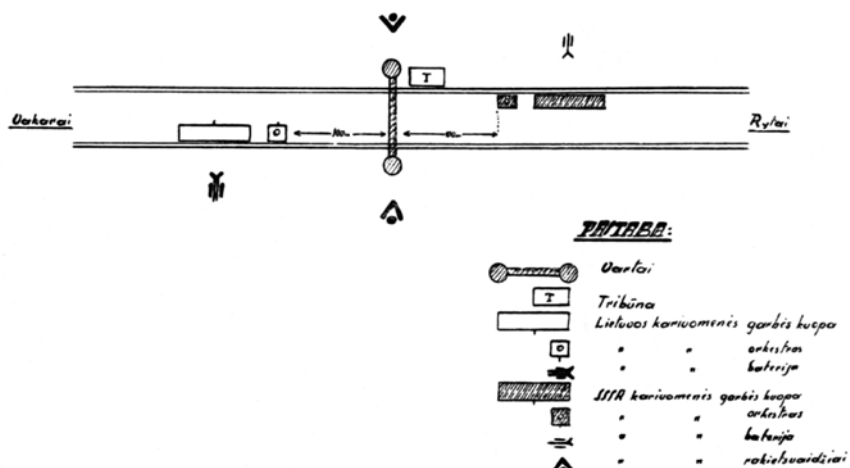
¹⁹⁰ *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 180, l. 141.

¹⁹¹ *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 381, l. 17; f. 828, ap. 1, b. 180, l. 142.

gos priežiūrą turėjo vykdyti II pėstininkų divizijos štabas. Apsauga turėjo būti išstatyta: žygikelyje Nr. 1 – iki lapkričio 17 d. 6 val., žygikeliuose Nr. 2 ir Nr. 3 – iki lapkričio 15 d. 11 val., ir žygikelyje Nr. 4 – iki lapkričio 15 d. 8 val. Apsaugą atsaukti nurodyta SSSR kariuomenės dalims pražygiavus¹⁹².

Aukščiau minėtomis dienomis į Alytų turėjo atvykti apie 10 000, į Prienus – apie 1000 ir į Gaižiūnų poligoną – taip pat apie 1000 SSSR kariuomenės vyrų. Kariuomenės tiekimų viršininkas buvo įpareigotas atvykusią SSSR kariuo-

Įvedant SSSR kariuomenę; Lietuvos teritorija ceremonijai organizuoti
SCHEMA

3 schema

menę aprūpinti kuru, šiaudais, daržovėmis ir medžiagomis guoliui įrengti¹⁹³.

Sovietų kariuomenei atžygiavus į jai skirtas vietas, pats gyvenimas neišvengiamai turėjo iškelti ryšių tarp tų vietų palaikymo reikalingumą. Atsižvelgdami į tai, krašto apsaugos ministras susitarė su susisiekimo ministru, kad sovietų kariuomenė laikinai (kol dar nesusitarta ryšių ir tarifo reikalu) naudosis bendra tvarka

¹⁹² II pėst. divizijos štabo viršininko gen. št. plk. M. Stankaičio 1939 11 skubus-slaptas raštas Nr. 3688, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1091, l. 98.

¹⁹³ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 11 13 skubus-slaptas raštas Nr. 24905 kariuomenės tiekimų viršininkui, *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 508, l. 45.

ir tarifais nuolatinėmis Pašto valdybos telefonų linijomis tarpusavio ryšiams tarp sovietų kariuomenės stovėjimo vietų ir ryšiui kiekvienos jų su mūsų kariuomenės štabu. Tam reikalui sutarta kiekvienoje sovietų kariuomenės stovėjimo vietoje pastatyti po vieną telefono aparatą. Pašto valdybos telefono centrinėse įsakyta paskirti rusų kalbą mokėjusius tarnautojus. Pageidauta, kad ryšių nustatymo ir tvarkymo reikalais Pašto valdybos pareigūnai kreiptųsi į sovietų kariuomenės pareigūnus ne tiesiogiai, bet per mūsų kariuomenės ryšių karininkus.

Ryšių karininkais prie sovietų kariuomenės Lietuvoje štabų buvo paskirti: Naujojoje Vilnioje – kpt. J. Kovas (darbo vieta Vilniaus rajono štabe – Vilniuje), Alytuje – plk. ltn. B. Svilas (darbo vieta Alytaus komendantūroje), Prienuose – plk. ltn. J. Kartanas, Gaižiūnų poligone – plk. ltn. P. Traškevičius (darbo vieta – Jonavoje).

Ryšių karininkams, kurių darbovietėse nebuvo telefono aparatų, pareikalauta juos nedelsiant pastatyti, sujungiant su vietos Pašto valdybos telefonų centrinėmis.

Visi aukščiau minėti nurodymai turėjo būti įvykdyti lapkričio 15 d.¹⁹⁴

Prie sovietų kariuomenės Lietuvoje štabų priskirtų ryšių karininkų pareigos buvo itin atsakingos. Lietuvoje buvusi sovietų kariuomenė su vietos civiline administracija ir gyventojais tiesiogiai bendrauti negalėjo. Visais reikalais ji turėjo kreiptis į ryšių karininkus. Per juos sovietų atstovai galėjo palaikyti ryšį su mūsų kariuomenės vadovybe, o pastaroji tik per juos – su sovietų kariuomene. Pavyzdžiui, dėl didelio darbo krūvio ryšių karininko Prienuose plk. ltn. J. Kartano valdžion buvo paskirtas dar Karo butų valdybos kpt. K. Jasėnas.

Lapkričio 15 d. vakare sovietų kariuomenei įžygiuojant į Prienus, plk. ltn. J. Kartanas turėjo sutikti ją, prisistatyti kaip mūsų kariuomenės vadovybės ryšių karininkas, padėti tos kariuomenės vadovybei susiorientuoti vietovėje ir išikurti Prienuų kareivinėse ir visus klausimus, išskyrus aprūpinimą (šioje srityje jis turėjo vadovautis tiekimų viršininko nurodymais), kuriuos sovietų kariuomenės Prienuose štabas iškeltų, pranešti II pėstininkų divizijos vadui ir kariuomenės štabo II skyriui¹⁹⁵.

Analogiški nurodymai tą patį lapkričio 14 d. buvo pateikti ryšių karininkui Alytuje intendantūros plk. ltn. B. Svilui bei ryšių karininkui Gaižiūnų poligone plk. ltn. P. Traškevičiui¹⁹⁶.

Sovietų kariuomenės žygis į Lietuvą prasidėjo nustatytu laiku – lapkri-

¹⁹⁴ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 11 14 slaptas-asmeniškias nurodymas Nr. 39148 Pašto valdybos direktoriui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1091, l. 97.

¹⁹⁵ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1939 11 14 slaptas raštas Nr. 39143 plk. ltn. J. Kartanui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1091, l. 94.

¹⁹⁶ Ten pat, l. 95–96.

čio 15 d. 8 val. visos voros nužygiavo minėtomis keturiomis kryptimis. Žygis praėjo sklandžiai¹⁹⁷.

Savo karinėse įgulose sovietai netrukus pradėjo įvairius statybos darbus. Per trumpą laiką buvo pastatyta ar suremontuota gana daug įvairios paskirties pastatų. Sovietinių įgulų aprūpinimas ir tiekimas buvo vykdomas iš Sovietų Sąjungos geležinkeliais.

Kalbamuojų laikotarpiu mūsų pasienio apsaugos daliniai beveik visur pasiekė rytinę valstybės sieną. Į sutartyje numatytą sieną vietomis iki vieno kilometro jie neišėjo tik Valkininkų–Varėnos ir Vilniaus baruose. Švenčionėlių bare sieną žymėjo mišri Lietuvos–SSSR komisija. Kai kur sienos vingiai buvo išlyginti ir todėl vietomis ji nežymiai buvo perkelta į Lietuvos ar SSSR teritoriją.

Pati siena buvo uždaryta. Didesnių incidentų nebuvo. SSSR pasienio apsauga kartais pagrobdamo mūsų sargybinius, tačiau, palaikę kelias valandas ar dienas, juos gražindavo. SSSR pasienio apsaugos pareigūnai visada tvirtindavo, jog mūsų pareigūnai peržengdavo sieną. Sulaikę mūsų pareigūnus, stengdavosi išgauti iš jų žinių apie Lietuvos kariuomenę.

SSSR kariuomenės dalims išvykus į nuolatines įgulų vietas, Vilniuje pasiliko maži jų daliniai, kurie palengva kraustėsi. Numatyta ilgiau pasilikti Kirtimų aerodrome ir Šnipiškių kareivinėse (buv. lenkų 1 ir 5 legionų pėstininkų pulkų kareivinės).

Vilniaus krašte SSSR kariai stengėsi įvairiais būdais išnaudoti buvusią dar ne visai tiksliai sutvarkytą padėtį savavaliavimui ir net grobimams. Aiškindami nusižengimus, griežtai reikalavė žmonių pavardžių ar susisiekimo priemonių numerių, teigdami, jog kitaip jie negalį nusižengusiųjų surasti. Tačiau jų autopriemonės buvo be numerių, nors ir žadėta juos užsidėti.

SSSR kariai pasirodydavo Vilniuje, mūsų karius sveikino. Tačiau viešų užėigų vengė, kartais užeidavo pas privačius asmenis. Jų užėjimo vietos ir tikslai buvo aiškinami.

Vilniaus lenkiškoji visuomenė buvo nusistačiusi kalbėti tik lenkiškai, tuo norėdama parodyti savo nepalaužiamumą ir Vilniaus miesto lenkiškumą. Šios linijos ypač stengėsi laikytis bendraudami su valdžios pareigūnais ir būdami valdiškose įstaigose.

Vilniuje veikusios organizacijos OPW (Organizacja Polski Walczącej) moterys aktyviai veikė šelpdamos buvusius Lenkijos karius ir siuntė jiems pašalpas į Vakarų Europą. Dalis jų stengėsi užmezgti kuo daugiau pažinčių su lietuviais, nuomodamos jiems kambarius, kad galėtų iš jų išgauti sau nau-

¹⁹⁷ Kariuomenės štabo II skyriaus mjr. K. Raibikio pranešimas 1939 11 15, *LČVA*, f. 929, ap. 3, b. 1094, l. 207.

dingų žinių ir susidarytų protekciją tarnyboms. Ypač jas domino žinios apie Lietuvos kariuomenę ir kariškus reikmenis.

Atsižvelgiant į visa tai, rinktinės kariai buvo įspėti, kad, kalbėdami su moterimis lenkėmis, jie būtų atsargūs, ypač užsiminus apie kariškus reikalus, neleistų pašaliečiams lankytis kareivinių rajonuose ir, neturėdami tikslių duomenų, nepatikėtų jų palankumu Lietuvai¹⁹⁸.

Tuo metu sovietų valdžios ir jų karinės vadovybės grobikiški apetitai Lietuvoje toliau augo. 1939 m. gruodžio 13 d. pas užsienio reikalų ministrą J. Urbšį apsilankęs Sovietų Sąjungos pasiuntinys Lietuvoje patarėjas Semionovas, iškėlęs kai kuriuos pageidavimus dėl sovietų kariuomenės dalinių ir atskirų karių važinėjimo Lietuvoje sutvarkymo, pareiškė Sovietų Sąjungos vyriausybės nuomonę, jog įvairios siuntos, kurios buvo skirtos sovietų kariuomenės daliniams, buvusiems Lietuvoje, turi būti praleidžiamos be muito ir kitų mokesčių, taip pat atleistos nuo bet kurių muitinės formalumų. J. Urbšys atsakęs, jog asmeniškai nematęs kliūčių atleisti siuntas nuo išvardytų mokesčių mokėjimo, išskyrus, žinoma, transporto priemonių apmokėjimą (pavyzdžiui, geležinkelių – pagal paprastą tarifą), tačiau nematęs galimu visiškai tas siuntas atleisti nuo bet kurių muitinės formalumų, nes tada Lietuvos vyriausybė ir jos įstaigos nebegalėtų kontroliuoti to, kas per Lietuvos sieną patektų į šalį. Net siuntos, skirtos diplomatiniam korpusui, kuris gaudavo iš užsienio viską, kas jam reikalinga, be muito nėra atleidžiamos nuo muitinės formalumų atlikimo. Kiekvieną sykį pasiuntiniai, gavę ką nors iš užsienio, kreipiasi į Užsienio reikalų ministeriją, prašydami tas jiems skirtas siuntas išleisti iš muitinės be muito, bet nurodydami, kas tose siuntose yra. Todėl galėtų būti kas nors panašaus abipusiškai sutarta ir dėl siuntų, skirtų sovietų kariuomenės daliniams Lietuvoje. J. Urbšys pareiškė, jog mes turime žinoti, kas per mūsų sieną eina ir sukontroliuoti, kur paskui tie dalykai patenka, vadinasi, norime žinoti, ar kuriais nors būdais tie dalykai nepatenka į mūsų piliečių apyvartą. Jei dalykai, skirti sovietų kariuomenės daliniams, patektų į Lietuvos rinką, tai būtų ne kas kita kaip kontrabanda, nes šiaip jau skirti vartojimui dalykai, įvežant juos iš užsienio, apmokestinami pas mus muito mokesčiais. J. Urbšys pridūrė, jog formalumai galėjo būti ir ne tokie, kokie paprastai naudojami pasieniuose. Tam reikalui jie galėjo būti abipusiškai aptarti. Pavyzdžiui, oficialios Sovietų Sąjungos įstaigos galėjo pasienyje pateikti deklaracijas raštu su atsakingų asmenų parašais ir antspaudais, kuriose būtų išdėstyta, kiek vagonų ir kas kuriame vagonė sudėta ir skiriama sovietų

¹⁹⁸ Vilniaus rinktinės štabo II skyriaus viršininko gen. št. mjr. V. Miliaus 1939 12 02 slapta-asmeniška žinių santrauka Nr. 15647, *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 180, l. 162.

kariuomenei Lietuvoje, taip pat į kokią stotį, kuriai kariuomenės stovyklai tie dalykai buvo skiriami. Tuo būdu Lietuvos įstaigoms būtų suteikta šiek tiek tokios kontrolės galimybė. J. Urbšys tuos savo samprotavimus, kaip preliminarius, paprašė pranešti Maskvai. Semionovas pažadėjo tai padaryti¹⁹⁹.

J. Urbšys atsakė ir į 1939 m. gruodžio 12 d. turėtą pokalbį su SSSR pasiuntiniu Lietuvai N. Pozdniakovu dėl sovietų prašymo perleisti jiems laikinai Ukmergę ir jos kareivines tol, kol bus pakankamai pastatų Gaižiūnuose, pareikšdamas, jog nėra galimybių tą sovietų prašymą patenkinti, nes: Ukmergė buvo vienas iš mūsų mobilizacinių centrų ir, perleidžiant ją sovietų kariuomenei, dar labiau būtų suardyti Lietuvos kariuomenės mobilizaciniai planai. Be to, Ukmergės kareivinės stovėjo miesto viduryje, neturėjo joms priklausiusių didesnių plotų ir tuo būdu sovietų kariuomenės motorizuotosioms dalims nebūtų vietos pratimams atlikti ir šiaip važinėti. Paašškinta ir tai, jog Ukmergės gatvių grindinys buvo padarytas iš paprastų akmenų, lengvai ardomas ir kiekvienas sunkiųjų tankų pravažiavimas Ukmergės gatvėmis jas suardytų. Todėl Lietuvos vadovybė negalėjo sutikti, nors ir laikinai, padidinti skaičių punktų, kuriuose stovėjo sovietų kariuomenės daliniai, tačiau kitais klausimais nebuvo priešingai nusistačiusi. Lietuvos vadovybė sutiko, kad tie sovietų kariuomenės daliniai, kurie tuo metu stovėjo Vilniuje ir kurie gruodžio mėn. turėjo iš ten išeiti, pasiliktų ir toliau jame iki kitų metų gegužės 15 d., tikintis, jog iki to termino Gaižiūnuose bus pakankamai pastatų sutalpinti numatyta ten laikyti sovietų kariuomenei ir kad tada paliekamos laikinai Vilniuje tos kariuomenės dalys galės vykti į savo paskyrimo vietą – Gaižiūnus²⁰⁰.

1939 m. gruodžio 17 d. įvyko naujas užsienio reikalų ministro J. Urbšio pokalbis su Sovietų Sąjungos pasiuntiniu N. Pozdniakovu dėl sovietų kariuomenės dalinių buvimo Lietuvos teritorijoje. N. Pozdniakovas painformavo, jog SSSR vadovybė sutinkanti su Lietuvos pasiūlymu, kad sovietų motorizuotos dalys, buvusios Vilniuje ir pagal abipusį susitarimą iki tų metų gruodžio 15 d. turėjusios iš ten išsikraustyti, pasiliktų ten pat ir toliau – iki 1940 m. gegužės 15 d. Kartu su tuo N. Pozdniakovas dar pridūrė, jog sovietų kariuomenės vadovybė Lietuvoje pageidauja, jog tas terminas būtų prailgintas iki tų metų birželio 1 d., nes tuo metu jau būtų galima sovietų kariams tiesiog išeiti į vasaros stovyklas. J. Urbšys jam atsakęs, jog dėl 15 dienų skir-

¹⁹⁹ Užsienio reikalų ministro J. Urbšio 1939 12 15 Pro Memoria pasikalbėjimas su Sovietų Sąjungos pasiuntinybės patarėju Semionovu 1939 12 13 apie sovietų kariuomenės dalinių buvimą Lietuvos teritorijoje (išsiųstas Krašto apsaugos ir Finansų ministrams, Maskvai, Rygai, Talinui, Berlynui, Romai, Paryžiui ir Londonui), *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 508, l. 114–115.

²⁰⁰ Ten pat, l. 113.

tumo ginčytis nėra jokio pagrindo²⁰¹.

Vadovaudamiesi aukščiau minėtu 1939 m. spalio 28 d. susitarimu, Lietuvos vyriausybės atstovas brg. gen. J. Barzda bei gen. št. plk. L. Rupšys ir sovietų atstovai brigados vadas Semionovas bei mjr. Korotkich susitarė dėl paskyrimo rajonų Lietuvos teritorijoje išdėstytos sovietų kariuomenės mokymams ir išvažiavimui į laukus. Kiekvienai sovietų kariuomenės stovyklai taktiniams pratimams vykdyti buvo skirtas atskiras rajonas. Minėti pratimai su kautynių šaudymais ir sprogstamosiomis medžiagomis buvo atliekami tik specialiai išnuomotose vietose ir atskiru susitarimu nustatytais sąlygomis. Atliekamos pratimus už karavinių ribų, sovietų kariuomenės dalys buvo įpareigojamos negadinti pasėlių, kelių, tiltų ir t. t. Taktiniai pratimai vasarą turėjo būti atliekami tik neužsėtuose plotuose ir laukuose nuėmus derlių. Apkasus tiems pratimams neužsėtuose laukuose buvo galima kasti tik šaudymui gulomis. Nenaudojamuose plotuose apkasai galėjo būti ir visiškai įrengti. Abiem atvejais po pratimų jie tuojau buvo užkasami ir užlyginami. Miškuose ir pievose apkasai išvis nebuvo kasami. Žiemos metu pratimai galėjo būti atliekami ir užsėtuose laukuose, tačiau siekiant nesugadinti pasėlių tai buvo daroma tik įšalusiose ir apsnigtose žemėse. Atliekant pratimus, neturėjo būti trukdomi lauko ir kiti darbai bei apsunkinamas judėjimas keliuose. Sovietų kariuomenė ir jos variklinės priemonės turėjo prisilaikyti Lietuvos valstybės nustatytų judėjimo sauskeliais įstatymų ir taisyklių. Už pratimų metu sugadintus pasėlius, tiltus ir kelius ar padarytus kitokius nuostolius bei žalą, taip pat už nelaimingus atsitikimus sovietų kariuomenės vadovybė prisiėmė sau visą atsakomybę ir privalėjo atlyginti.

Privačiam, visuomeniniam ir valstybiniam turtui padaryti nuostoliai buvo tikrinami vietoje šios sudėties komisijos: Lietuvos kariuomenės karininko, sovietų kariuomenės Lietuvoje viršininko ir vietinės valdžios atstovo. Prireikus galėjo būti kviečiami ekspertai. Nustatyti nuostoliai turėjo būti atlyginti ne vėliau kaip per 2 mėnesius, apmokant čekiais per Lietuvos banką.

SSSR kariuomenė pratimams į paskirtus rajonus galėjo vykti tik komandomis. Apie lauko pratimų laiką, vietą ir juose dalyvaujančių dalių skaičių sovietų karinė vadovybė turėjo pranešti ne vėliau kaip per 3 dienas prieš pratimus pradant Lietuvos kariuomenės ryšių karininkui.

Vengiant plentų gadinimo, tankų bei traktorių važiavimas jais buvo leidžiamas tik išimtiniais atvejais. Greitis galėjo būti ne didesnis kaip 30 km per valandą ratais ir ne didesnis kaip 15 km/val. vikšrais²⁰².

²⁰¹ Užsienio reikalų ministro J. Urbšio 1939 12 18 slapta Pro Memoria Krašto apsaugos ir Finansų ministrams, ten pat, l. 118.

²⁰² 1939 12 28 susitarimas tarp Lietuvos ir SSSR kariuomenės vadovybės, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1136, l. 8–9.

Nuo 1940 m. sausio 15 d. buvo sudarytas Ypatingasis skyrius santykiams su SSSR kariuomene. Darbo srityje šiam skyriui teko susidurti su tokiais klausimais, kuriems spręsti buvo reikalingi vyriausybės įgaliojimai. Todėl šiam skyriui vadovauti turėjo asmuo, turįs tokius įgaliojimus. Krašto apsaugos ministerijos vadovybė 1940 m. sausio 23 d. kreipėsi į Ministrą Pirmininką, kad tokiu vyriausybės įgaliotiniu būtų paskirtas III pėstininkų divizijos vadas div. gen. M. Rėklaitis, kuris šias pareigas galėtų eiti ir vykdydamas savo tiesiogines divizijos vado pareigas²⁰³.

Tų pačių metų sausio 27 d. III pėstininkų divizijos vadas div. gen. M. Rėklaitis ir buvo paskirtas Krašto apsaugos ministerijos atstovu minėtiems santykiams su SSSR kariuomene palaikyti. Plk. V. Giriūnas buvo komandiruotas į Ypatingąjį skyrių santykiams su SSSR kariuomene Lietuvoje eiti to skyriaus viršininko pareigų. Jo padėjėju buvo paskirtas plk. ltn. L. Rajeckas. Minėtas Ypatingasis skyrius buvo pavaldus Krašto apsaugos ministerijos atstovui santykiams su SSSR kariuomene Lietuvoje palaikyti. Plk. ltn. J. Skorulis buvo paskirtas Ypatingojo skyriaus atstovu Vilniuje, plk. ltn. K. Raibikis – Alytuje, plk. ltn. A. Baniulis – Gaižiūnuose, mjr. J. Jurkūnas – Prienuose. Šiuos atstovus reikiamu personalu ir raštinės reikmenimis Vilniuje turėjo aprūpinti I pėstininkų divizijos štabas, Alytuje – Alytaus apskr. komendantūra, Gaižiūnuose ir Prienuose – kariuomenės Tiekimo valdybos ūkio skyrius²⁰⁴.

Ypatingajam skyriui teko spręsti daug iškylančių klausimų tarp sovietų ir Lietuvos kariuomenės dalinių. 1940 m. vasario mėn. sovietų kariuomenės vadovybė Lietuvoje pareiškė dėl naudojimosi Kairėnų poligonu, kuris pagal 1939 m. gruodžio 28 d. susitarimą laikinai buvo paliktas sovietų ir lietuvių naudojimuisi. Sovietai motyvavo tuo, jog pagal tą nutarimą nepavykdavo suderinti lietuvių ir rusų kariuomenių naudojimosi poligonu laiko, nes jų ir lietuvių šaudymo ciklai buvo skirtingi ir todėl kiekvienam partneriui buvo reikalingi kitokie įrengimai. Sovietai teigė, jog poligonas buvęs arčiau prie jų įgulos, todėl lietuviai, esą, galį susirasti šaudyklų artimesnėse prie Vilniaus apylinkėse.

Atsižvelgiant į tai, kariuomenės vadovybė 1940 m. vasario 27 d. įsakė I pėstininkų divizijos vadui sudaryti komisiją, kuri vietoje išžvalgytų ir ištirtų galimumą pasidalyti Kairėnų poligoną lietuvių ir sovietų kariuomenėms, surastų vietas naujoms šaudykloms įrengti, kurios tiktų sovietų kariuomenei, jei Kairėnų poligonas liktų Lietuvai, ir galėtų visi minėtus klausimus kuo greičiau ir išsamiau nušviesti, pateikiant vadovybei savąją nuomonę. Į komisi-

²⁰³ Krašto apsaugos ministro brg. gen. K. Musteikio 1940 01 23 slapta raštas Nr. 13550 Ministrui Pirmininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 596, l. 5.

²⁰⁴ Krašto apsaugos ministro 1940 01 27 įsakymas Nr. 9 kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 138, l. 34.

jos sudėtį nurodyta paskirti ryšių karininką, pėstininkų inspektoriaus ir karo butų viršininko atstovus. Komisija savo aktą su I pėstininkų divizijos vado nuomone turėjo pristatyti krašto apsaugos ministrui iki 1940 m. kovo 18 d.²⁰⁵

Pažymėtina, jog 1940 m. pradžioje daugelis sovietinių įgulų, vykdydamos karinius pratimus, ėmė savavaliauti, apie tai per savo ryšių karininkus nepranešdamos Lietuvos kariuomenės vadovybei. Tokie veiksmai kėlė tiek mūsų vadovybės, tiek vietos gyventojų nepasitenkinimą ir pasipiktinimą. Mūsų kariuomenės vadovybei protestuojant, sovietų kariuomenės Lietuvoje vadovybė įsakė visų Lietuvoje buvusių sovietinių įgulų viršininkams ateityje, likus ne mažiau kaip 12 valandų iki mokymo pratybų pradžios, per savo ryšių karininkus apie tai painformuoti Lietuvos kariuomenės vadovybę²⁰⁶.

Po ilgai užsitęsusių Lietuvos užsienio reikalų ministerijos pasitarimų su Sovietų Sąjungos nepaprastuoju ir įgaliotuoju ministru Lietuvoje N. Pozdniakovu 1940 m. kovo 9 d. buvo nustatyta Sovietų Sąjungos kariuomenės junginių, dalių, padalinių, komandų, karo vadovybės, aptarnaujančio personalo ir karininkų šeimų narių, vykstančių į Lietuvos Respublikos teritoriją bei grįžtančių iš jos į Sovietų Sąjungą, valstybės sienos perėjimo tvarka.

Nuo minėtos dienos Raudonosios armijos kariniai junginiai, padaliniai ir komandos išvažiuodavo iš Sovietų Sąjungos pagal atitinkamų karo apygardų štabų patvirtintus sąrašus, o grįždavo atgal – pagal buvusių Lietuvos Respublikoje atitinkamų junginių patvirtintus sąrašus. Atsakingiems pareigūnams, lydintiems junginius (dalis, komandas ir t. t.), buvo išduodami specialūs liudijimai, kurie Sovietų Sąjungos teritorijoje buvo pasirašomi pasienio apygardos kariuomenės štabo viršininko ir karo komisaro, o Lietuvos Respublikos teritorijoje – junginio vado ir komisaro.

Apie Sovietų Sąjungos karinių junginių ir dalinių vykimą atitinkami štabai iš anksto perspėdavo Lietuvos kariuomenės štabą, kuriam tuo metu buvo pranešami važiuojančiųjų sudėties duomenys, įrašyti į aukščiau minėtus liudijimus. Lietuvos Respublikos siena buvo pereinama ar pervažiuojama paprastai tik tuose punktuose, kur buvo pasienio muitinės.

Minėta sienos perėjimo tvarka įsigaliojo tik nuo 1940 m. balandžio 1 d.²⁰⁷ O žmonių judėjimą SSSR karinėse įgulose (iš SSSR arba į SSSR) iki 1940 m. balandžio 1 d. parodo 6 lentelės duomenys²⁰⁸ (žr. 6 lentelę).

²⁰⁵ Krašto apsaugos ministro 1940 02 27 skubus-slaptas-asmeniškasis raštas I pėst. divizijos vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1135, l. 2.

²⁰⁶ Sovietų kariuomenės Lietuvoje viršininko komdiv'o A. Korobkovo 1940 03 08 įsakymas Nr. 45 visiems sovietų kariuomenės Lietuvoje įgulų viršininkams, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1135, l. 3.

²⁰⁷ Lietuvos Užsienio reikalų ministro J. Urbšio 1940 03 09 raštas Nr. 301 SSSR Nepaprastajam pasiuntiniui ir Įgaliotam ministrui Lietuvoje N. Pozdniakovui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1136, l. 18–20.

²⁰⁸ Lentelė sudaryta remiantis *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 508, l. 159.

6 lentelė. Žmonių judėjimas SSSR įgulosse 1940 m. (iš SSSR arba į SSSR)

N. Vilnia	Vilnius (Kirtimai)	Alytus	Prienai	Gaižūnai
Sausio mėn. 1 d. iš viso Lietuvoje buvo 17 000 (oficialiai 17 412)				
1940.I.1 buvo 3500	1940.I.1 buvo 2200	1940.I.1 buvo 8200	1940.I.1 buvo 1600	1940.I.1 buvo 1400
1940.I atvyko 28	1940.I atvyko 35	1940.I atvyko 20	1940.I atvyko –	1940.I atvyko –
1940.I išvyko 19	1940.I išvyko 17	1940.I išvyko 12	1940.I išvyko –	1940.I išvyko –
Padidėjo 9	Padidėjo 18	Padidėjo 8	–	–
1940.II.1 liko 3509	1940.II.1 liko 2218	1940.II.1 liko 8208	1940.II.1 liko 1600	1940.II.1 liko 1400
Iš viso Lietuvoje padaugėjo 35 žm.				
Vasario mėn. 1 d. iš viso Lietuvoje buvo 17 035 (17 447)				
1940.II.1 buvo 3509	1940.II.1 buvo 2218	1940.II.1 buvo 8208	1940.II.1 buvo 1600	1940.II.1 buvo 1400
1940.II atvyko 193	1940.II atvyko 92	1940.II atvyko 174	1940.II atvyko –	1940.II atvyko 2
1940.II išvyko 305	1940.II išvyko 103	1940.II išvyko 13	1940.II išvyko –	1940.II išvyko 5
Sumažėjo 112	Sumažėjo 11	Padidėjo 161	–	Sumažėjo 3
1940.III.1 liko 3397	1940.III.1 liko 2207	1940.III.1 liko 8369	1940.III.1 liko 1600	1940.III.1 liko 1397
Iš viso Lietuvoje padaugėjo 36 žm.				
Kovo mėn. 1 d. iš viso Lietuvoje buvo 17 071 (17 483)				
1940.III.1 buvo 3397	1940.III.1 buvo 2207	1940.III.1 buvo 8369	1940.III.1 buvo 1600	1940.III.1 buvo 1397
1940.III atvyko 624	1940.III atvyko 73	1940.III atvyko 1336	1940.III atvyko –	1940.III atvyko 2
1940.III išvyko 229	1940.III išvyko 117	1940.III išvyko 13	1940.III išvyko –	1940.III išvyko –
Padidėjo 395	Sumažėjo 44	Padidėjo 1325	–	Padidėjo 2
1940.IV.1 liko 3792	1940.IV.1 liko 2163	1940.IV.1 liko 9692	1940.IV.1 liko 1600	1940.IV.1 liko 1399
1940.IV.1 iš viso Lietuvoje buvo 18 747 (19 159)				

Iš jos matyti, jog minėtu laikotarpiu sovietų kariuomenės kontingentas Lietuvoje kiekybiškai mažai kito.

1940 m. balandžio pabaigoje Ypatingasis skyrius santykiams su SSSR kariuomene Lietuvoje parengė nuolatinio susisiekiimo tarp atskirų SSSR kariuomenės stovyklų Lietuvoje kelių projektą. Jame nuolatiniam susisiekimui tarp stovyklų Naujojoje Vilnioje, Jonavoje, Alytuje, Prienuose ir Gaižiūnų poligone buvo nustatyti šie maršrutai:

a) tarp Naujosios Vilnios–Alytaus: Naujoji Vilnia–Eišiškės–Varėna–Alytus;
b) tarp Naujosios Vilnios–Prienuų: Naujoji Vilnia–Eišiškės–Varėna–Alytus–Prienuai;

c) tarp Naujosios Vilnios–Gaižiūnų poligono: Naujoji Vilnia–Vievis–Žiezmariai–Kaišiadorys–Palomenė. Kol sniego danga šiuo keliu neleido susisiekti, automobilių eismas galėjo vykti keliu Vilnius–Maišiagala–Širvintos–Ukmergė–Jonava;

d) tarp Alytaus (Prienuų) ir Gaižiūnų poligono: Alytus (atsižakojimas Prienuai–Vėžionys)–Kruonis–Kaišiadorys–Palomenė. Kol sniego danga šiuo keliu neleido susisiekti, automobilių eismas galėjo vykti keliu: Alytus–Prienuai–Kaunas–Jonava–Gaižiūnai. Apie važiavimą per Kauną Lietuvos kariuomenės vadovybė turėjo būti įspėjama prieš dvi dienas;

e) sovietų kariuomenės Lietuvoje vadovybė, divizijų, brigadų ir pulkų vadai, taip pat ir atskiri vadai, susiję su sprendžiamais Kaune tarnybos reikalais, turėjo vykti į jį tais pačiais maršrutais ir keliu Naujoji Vilnia–Kaunas.

Laikiniai per Vilniaus miestą pravažiuoti buvo išskirtos šios tranzitinės gatvės:

a) važiuojant Alytaus arba Gaižiūnų kryptimi: Stepono Batoro plentas, Zarasų, Subačiaus, Šv. Dvasios, Bazilijonų, Sodų, Panerių, Vilkpėdės gatvės ir Savanorių alėja;

b) važiuojant priešinga kryptimi: Savanorių alėja, Vilkpėdės, Panerių, Sodų, Bazilijonų, M. Daukšos, Rasų, Subačiaus, Zarasų gatvės ir Stepono Batoro plentas.

Esant būtinam reikalui nukrypti nuo nurodytų maršrutų, pavieniui vykstančių automobilių vairuotojai arba autovorų viršininkai privalėjo turėti sovietų kariuomenės dalių vadų išduotus liudijimus su Lietuvos ryšių karininko žyma kam, kur ir kuriuo maršrutu leista vykti. Iki bus įvykdyta sovietų kariuomenės automašinių 1940 m. sausio 1 d. susitarimu numatyta registracija, visos paskirai vykstančios nurodytais sauskeliais automašinos privalėjo turėti sovietų kariuomenės Lietuvoje vadovybės nustatytus numerius.

Nukrypę nuo nustatytų maršrutų ir paskirai važiuojančios be numerių automašinos Lietuvos administracijos organų turėjo būti stabdomos vairuoto-

jo asmenybei ir automobilio kilmei išaiškinti. Neturinčios reikalingo leidimo vykti tuo keliu, turėjo būti nukreipiamos į nustatytus artimiausius maršrutus.

Tiek pagrindiniais maršrutais, tiek kitais keliais automobilių judėjimas turėjo būti vykdomas prisilaikant Lietuvoje taikomų eismo viešaisiais keliais ir gatvėmis taisyklių, neapsunkinant viešojo tų kelių bei gatvių naudojimo. Bendroms eismo taisyklėms prasižengus, Lietuvos administracijos organai turėjo teisę su laikyti važiuojančius vairuotojo asmenybei ir automobilio numeriui nustatyti²⁰⁹.

Sis nuolatinio susisiekimo tarp atskirų SSSR kariuomenės Lietuvoje stovyklų kelių projektas balandžio 23 d. buvo pasiūstas SSSR kariuomenės Lietuvoje vadovybei, prašant juo vadovautis. Kartu jis balandžio 30 d. buvo pasiūstas ir I, II ir III pėstininkų divizijų štabų viršininkams susipažinti. Savo ruožtu su jo turiniu buvo supažindinti ir apskričių komendantai²¹⁰.

Reikalaujant kad šio susitarimo projekto nuostatai būtų tikrai vykdomi, aiškumo dėlei buvo paskelbti ir kai kurie papildomi paaiškinimai, būtent:

1. Kadangi tuo metu Vilniuje dar tebestovėjo SSSR kariuomenės dalinys, be to, ten dar buvo jo sandėliai ir kepykla, nukreipti susisiekimą vien aukščiau nurodytomis gatvėmis buvo neįmanoma, todėl minėto punkto tuo tarpu griežtai laikytis nereikėjo.

2. Atskirų stovyklų taktikos pratimams skirtuose plotuose nebuvo įmanoma atskirti, ar važiuojama į pratimus, ar važiuojama į igulą.

3. Kol negalima buvo naudotis projekte nurodytais pagrindiniais maršrutais, negalima buvo ir trukdyti normalaus susisiekimo šalutiniais tuose punktuose nurodytais keliais ir visais atvejais – susisiekimo plentu Vilnius–Eišiškės–Alytus, nors to kelio atkarpa Miežiūnai–Eišiškės–Varėna ir išėjo iš SSSR kariuomenei štabų pratimams skirto ploto ribų, nes tas kelias buvo numatytas susisiekimui pagal susitarimo projekto 1 punktą.

4. Be numerių paskiros SSSR automašinos turėjo būti stabdomos bet kur ir stengiamasi išaiškinti vairuotojų asmenybes. Apie kiekvieną pastebėtą važiuojant be numerio faktą reikėjo pranešti Ypatingajam skyriui, nurodant kada, kur, kuria kryptimi koks automobilis pravažiavo, o išaiškinus – tai ir kas važiuavo²¹¹.

Tačiau nepaisant Lietuvos civilinių organų ir karinės vadovybės varžymų, 1940 m. pavasarį sovietų daliniai įvairiais reikalais ėmė važinėti toli už jiems leisto užsėmimų ploto. Daugeliu atveju jie vietinės karinės ir civilinės

²⁰⁹ Ypatingojo skyriaus 1940 04 29 raštas Nr. 41198 Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento direktoriui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1135, l. 9–10.

²¹⁰ Ypatingojo skyriaus 1940 04 30 slaptas raštas Nr. 4333 I, II ir III pėst. divizijų štabų viršininkams, *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 381, l. 97.

²¹¹ Ypatingojo skyriaus 1940 04 29 raštas Nr. 41198 Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento direktoriui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1135, l. 8.

valdžios apie tai iš anksto net neinformuodavo. Netikėtas didėjančio sovietų karių skaičiaus pasirodymas krašto gilumoje galėjo būti palaikytas užpuolimu ir dėl to galėjo kilti net ginkluotų susirėmimų. Sunerimusi kariuomenės vadovybė reikalavo šį klausimą kuo greičiau tinkamai sutvarkyti, suteikiant teisę įgulų viršininkams tikrinti atvažiavusiųjų į vieną ar kitą vietovę rusų karių tapatybę, o tuos, apie kuriuos nebuvo pranešta, sulaikyti²¹².

Tačiau tokios priemonės praktiškai padėties jau nebegalėjo pakeisti. Svetimos šalies karinių įgulų buvimas ir jų veiksmai vis aiškiau rodė krašto nepriklausomybės praradimo pradžią.

Dar 1940 m. vasario mėn. Maskvoje buvo priimtas Baltijos valstybių okupavimo planas. Kartu buvo nutarta suaktyvinti sovietų pasiuntinių Baltijos šalyse (žinoma, ir Lietuvoje) veiklą įvairiomis kryptimis, didinti tarp jų ir pačios sovietų vyriausybės keitimosi informacija tempus, kartu vis daugiau savo „specialistų“ komandiruojančią į šias šalis²¹³.

Lietuvos politinė ir karinė vadovybė vis labiau ėmė suprasti artėjančią grėsmę. Buvo imtasi kai kurių organizacinių priemonių santykiams su sovietų vadovybe švelninti. Krašto apsaugos ministras 1940 m. gegužės 27 d. karo atstovą prie SSSR vyriausybės Maskvoje gen. št. plk. S. Zaskevičių atleido iš minėtų pareigų ir paskyrė Ypatingojo skyriaus santykiams su SSSR kariuomene Lietuvoje viršininku. Iki tol minėtam skyriui vadovavęs tsm. plk. V. Giriūnas buvo atsiųstas į kariuomenės teisimą. Iki tol buvęs karo atstovu Baltijos valstybėms gen. št. plk. Pov. Meškauskas, atleidus iš šių pareigų, nuo tos pat dienos buvo paskirtas karo atstovu prie SSSR vyriausybės Maskvoje²¹⁴.

Dar 1940 m. gegužės 25 d. SSSR užsienio reikalų liaudies komisaras V. Molotovas pasikvietė Lietuvos pasiuntinį Maskvoje dr. L. Natkevičių ir pateikė pareiškimą, kuriame Lietuvos vyriausybė buvo kaltinama sovietų karių grobimu, provokaciniu elgesiu. Tokie V. Molotovo kaltinimai Lietuvos vyriausybei buvo visiškai neteisingi, tai buvo tik priedanga planuojamai agresijai prieš Lietuvą.

Lietuvos vyriausybė, išklausiusi užsienio reikalų ministro J. Urbšio pranešimą apie V. Molotovo gegužės 26 d. pasiuntiniui dr. L. Natkevičiui įteiktą notą, nutarė joje nurodytiems įvykiams iširti sudaryti komisiją iš Teisingumo ministerijos atstovo Vilniaus apygardos teismo prokuroro J. Brazinsko, Krašto apsaugos ministerijos atstovo plk. ltn. J. Korlos ir Vidaus reikalų mi-

²¹² Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1940 05 06 slaptas-asmeniškasis raštas Nr. 524 I, II ir III pėst. divizijų ir 3. bei 4. pėst. pulkų vadams, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1135, l. 4.

²¹³ **Jakubčionis A.**, Vilniaus krašto atgavimas ir Lietuvos nepriklausomybės netekimas, in: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai, 1939–1956*, Vilnius, 2004, p. 29.

²¹⁴ Krašto apsaugos ministro brg. gen. K. Musteikio 1940 05 27 įsakymas Nr. 50 §§ 2 ir 3; 1940 05 29 įsakymas Nr. 50 § 9 kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 138, l. 144.

nisterijos atstovo juriskonsulto A. Jakobo. Komisijos pirmininku buvo aukščiau minėtas prokuroras J. Brazinskas²¹⁵. Susipažinusi su Sovietų Sąjungos Užsienio reikalų komisariato komunikatu dėl įvykių su sovietų kariais Lietuvoje, pavedė Užsienio reikalų ministrui J. Urbšui su III pėstininkų divizijos vadu div. gen. M. Rėklaičiu nuvykti į Maskvą ir su sovietų vyriausybės atstovais išaiškinti Sovietų Sąjungos karių Lietuvoje santykius tiek su valstybės organais, tiek su privačiais asmenimis. Div. gen. M. Rėklaitis laikinai buvo atleistas iš divizijos vado pareigų ir jam buvo pavestas išimtinis rūpestis Sovietų Sąjungos kariuomenės įgulių Lietuvoje reikalais²¹⁶.

Tačiau į visiškai rimtas Lietuvos vyriausybės ir jos atstovų pastangas išaiškinti tariamas sovietų karių dingimo aplinkybes sovietų vyriausybė nekrepė jokio dėmesio. V. Molotovas neatsakė nė į vieną Lietuvos vyriausybės jam pasiųstą notą, nes Kremliaus vadovams visiškai nerūpėjo tiesa ar reikalo aiškinimas. Sovietų kaltinimai buvo sufabrikuoti ir rusai jokio aiškinimo nenorėjo.

Padėtis Lietuvoje ir jos kariuomenėje buvo nepaprastai įtempta. Kariuomenės vadovybė bandė karius raminti. 1940 m. birželio 6 d. krašto apsaugos ministras brg. gen. K. Musteikis su kariuomenės vadu div. gen. V. Vitkausku paskelbė kariuomenei slaptą įsakymą, kuriame iš jos buvo reikalaujama kuo didžiausio rimtumo, šaltakraujiškumo ir susilaikymo nuo nereikalingų, dažnai visiškai nepagrįstų kalbų bei gandų platinimo. Pasak kariuomenės vadovybės, nors tuo reikalu buvo išleista daugybė įsakymų bei aplinkraščių, informuojama per spaudą, tačiau, neatsižvelgiant į išpėjimus ir net skiriamas baudas, visuomenėje sklido įvairios kalbos, nugirsti pasikalbėjimai, gandai ir t. t. Šie gandai tarp visuomenės ir karių kėlė įvairių spėlionių, aimanavimų, jaudulį ir net baimės psichozę. Tokių gandų skleidėjų buvo tiek tarp aukštesniųjų, tiek tarp žemesniųjų karių šeimų narių – žmonių, kurios, kai kada norėdamos suteikti savo žodžiams didesnio svorio, paremdavo savo pasakojimus neva jų vyrų pareikštomis nuomonėmis, samprotavimais arba net tarnyboje išgirstomis žiniomis. Dažnai tokios nugirstos žinios toliau būdavo perduodamos su įvairiais paaiškinimais bei pagražinimais jau kaip neva visiškai tikros.

Pasak kariuomenės vadovų, apie sovietų kariuomenę Lietuvoje sklido įvairios kalbos, kurios taip pat galėjo prisidėti prie santykių su SSSR kariuomene Lietuvoje nedarnumo. Atsižvelgiant į tai, kad visuomenėje ir kariuomenėje tokie negeistini reiškiniai ardė bendrąją rimtį ir tautai bei valstybei galėjo turėti rimtų padarinių, buvo nurodyta:

²¹⁵ Ministrų Tarybos 1940 05 27 posėdis, p. 1 „Užsienio reikalų ministro pranešimas“, *LČVA*, f. 923, ap. 1, b. 1390, l. 93.

²¹⁶ Ministrų Tarybos 1940 05 30 posėdis „Sovietų Sąjungos Užsienio reikalų liaudies komisariato komunikato apie įvykius su sovietų kariais Lietuvoje klausimas“, ten pat, l. 99.

1. karininkams būti kuo santūresniems kalbant su artimaisiais, giminėmis ir šiaip visuomene, ypač jautriais mūsų krašto ar kaimynų klausimais;

2. įspėti savo šeimas ir artimuosius, drauge paaiškinant kokią žalą panašūs reiškiniai gali padaryti patiems jų skleidėjams ir pan.;

3. įspėti ir pareikalauti to paties iš puskarininkų, civilinių tarnautojų, kad jie sutvarkytų šia prasme savo šeimų narius;

4. išgirdus ką nors iš civilinės visuomenės kenksmingai kalbant ar gandus skleidžiant, atsižvelgiant į reikalo svarbumą, pranešti atitinkamiems viršininkams.

Kariai, nusizengę šiam įsakymui, arba jų šeimų nariai, skleidžiantys kenksmingas kalbas arba gandus, liečiančius mūsų valstybės ar kaimynų reikalus, turėjo būti baudžiami visu griežtumu²¹⁷.

Tačiau realiame gyvenime šis įsakymas nebevaidino jokio vaidmens. 1940 m. birželio 7 d. ministrui pirmininkui A. Merkiui atvykus į Maskvą V. Molotovas pateikė duomenis apie tariamus sovietų karių dingimus Lietuvoje ir nutraukė A. Merkio aiškinimus, neleisdamas net toliau kalbėti. Sovietai nesiskaitė su jokia jiems pateikiama dokumentine medžiaga. A. Merks išėjo iš Kremliaus apkaltintas be jokios apsigynimo teisės.

Birželio 9 d. įvyko antrasis A. Merkio susitikimas su V. Molotovu Kremliuje. Jo metu kaltinimai A. Merkiui buvo dar labiau išplėsti. Lietuvai buvo primetama, kad ji sulaužė 1939 m. spalio 10 d. sutartį ir kad Baltijos valstybės sudarė slaptą karinę sąjungą, nukreiptą prieš SSSR.

Kartu su diplomatiniais pasirengimu okupuoti Lietuvą vyko ir sovietų karinis pasirengimas. Be aukščiau minėtų beveik 20 tūkst. sovietų karių, jau buvusių Lietuvoje, jos pasienyje, Baltarusijos teritorijoje, buvo sutelktos stambios papildomos karinės pajėgos, kurioms vadovavo SSSR gynybos liaudies komisaro pavaduotojas A. Loktionovas. Baltarusijos teritorijoje vyko nuolatiniai slapti numatytų panaudoti prieš Lietuvą karinių dalinių vadų pasitarimai. Birželio 11 d. įvykusiam tokiam pasitarimui vadovavo Baltarusijos karinės apygardos vadas D. Pavlovas. Jame buvo galutinai aptarti karinio Lietuvos okupavimo planai, divizijos ir pulkai gavo konkrečias užduotis. Numatyti veiksmai atitiko karo veiksmų pobūdį²¹⁸.

O Lietuvos diplomatai vis dar tikėjosi, kad pavyks „išsiaiškinti“ su sovietų vadovybe iškilusius klausimus, nesiruošė blogiausiam atvejui, nerengė kariuomenės nors simboliniam pasipriešinimui, neišgabeno valstybės turto į saugią vietą, neperspėjo visuomenės būti pasiruošusios karui ar okupacijai. Mūsų politikai ir generolai atrodė visiškai pasimetę ir elgėsi kaip užhipnotizuoti,

²¹⁷ Krašto apsaugos ministro brg. gen. K. Musteikio ir kariuomenės vado div. gen. V. Vitkausko 1940 06 06 slaptas įsakymas kariuomenei Nr. 15, *LCVA*, f. 1323, ap. 1, b. 558, l. 58.

²¹⁸ **Jakubčionis A.**, Vilniaus krašto atgavimas ir Lietuvos nepriklausomybės netekimas..., p. 30.

žvalgyba buvo neveikli. Niekio tikra nebuvo žinoma apie slaptą sovietų–vokiečių susitarimą dėl Baltijos šalių. Mūsų pasiuntinio Maskvoje dr. L. Natkevičiaus raportai irgi nebuvo aliarmuoją, nes jis sovietų kėslus suprato per vėlai.

Pažymėtina, jog dar 1940 m. gegužės pradžioje Valstybės gynyimo taryba, pirmininkaujant prezidentui A. Smetonai, buvo priėmusi nutarimą, iškilus reikalui, priešintis ginklu Sovietų Sąjungai. Nuo gegužės pradžios iki birželio 14 d. buvo likę apie penkias savaites. Buvo galima ir neoficialiai sustiprinti ar bent pusiau sumobilizuoti kariuomenę pašaukiant į ją atsarginius, o manevrų priedangą ir šaudmenų atsargas išdėstyti gynimosi planuose numatytuose rajonuose. Kitų ministerijų įstaigas irgi dar buvo galima paruošti numatytam gynimuisi.

Pasak tuometinio krašto apsaugos ministro brg. gen. K. Musteikio įsakymų ir įvairių kitų svarbių dokumentų projektams rengti redaktorius V. Šliogeris, tuomet kažkokia „velnio“ ranka viską tvarkė ir nieko be tuščių pasiplepėjimų ministerijoje nebuvo daroma. Nebuvo jokių įsakymų ar nurodymų pasirengti gynybai. Daugelis karininkų nesuprato, ar tai išdavimas, ar nerūpestingumas. Stebino ir tai, jog net vyresniesiems karininkams oficialiai, kad ir labai slapta, nebuvo pranešta apie Valstybės gynyimo tarybos nutarimą gintis²¹⁹.

Šiuo itin sudėtingu laikotarpiu, likus vos kelioms dienoms iki sovietų ultimatumo Lietuvai paskelbimo (birželio 10–28 d. imtinai) vietoj pasiruošimo gynimuisi kariuomenės vado div. gen. V. Vitkausko įsakymu, krašto apsaugos ministrui brg. gen. K. Musteikiui pritarus, kariuomenės dalių sunkiųjų kulkosvaidžių ir prieštankinių pabūklų kuopos dviem ešelonais buvo išsiųstos toli nuo savo dalių – į Švenčionėlių poligoną šaudymams ir taktiniams pratimams. Su jomis išvyko ir nemažas karininkų bei kareivių skaičius²²⁰. Toks veiksmas atrodė kaip sabotžas – kariuomenės dalių kovinio pajėgumo akivaizdus sumažinimas.

Taigi, nors Valstybės gynyimo taryboje, kaip minėjome, ir buvo nutarta gintis, tačiau, pasak V. Šliogerio, tai buvo padaryta daugiau savo sąžinei nuraminti. Kai kurie tos tarybos nariai savo širdyje tokio pasiryžimo gintis neturėjo, nes kitaip negalima paaiškinti vyriausybės, ypač krašto apsaugos ministro brg. gen. K. Musteikio bei kariuomenės vado div. gen. V. Vitkausko neveiklumo iki pat „paskutinio posėdžio“. Nebuvo paskelbta net minimalaus įsakymo kariams būti „kovinės parengties“ net paskutinėmis dienomis ar valandomis. Nebuvo skubiai atšauktos iš Švenčionėlių poligono į savo kariuomenės dalių buveines išsiųstos pėstininkų sunkiųjų kulkosvaidžių bei prieštankinių pabūklų kuopos²²¹.

1940 m. birželio viduryje vokiečiams užėmus Paryžių ir sumušus britų ekspe-

²¹⁹ Šliogeris V., Įvykiai ir žmonės..., p. 374.

²²⁰ Kariuomenės vado div. gen. V. Vitkausko 1940 05 07 slaptas įsakymas Nr. 17, *LCIA*, f. 929, ap. 1, b. 646, l. 57–59.

²²¹ Šliogeris V., Įvykiai ir žmonės..., p. 374.

dicinę armiją Europoje sovietų vadovybė nutarė, jog atėjo laikas užbaigti žaidimą su Baltijos valstybėmis. Viskas sovietų jau buvo smulkmeniškai suplanuota ir jiems tobulai pasisekė įvykdyti gerai surežisuotą apgavystę. Vakarų demokratinėms šalims sutelkus savo dėmesį į Prancūziją, 1940 m. birželio 14 d., apie 12 val. nakties, V. Molotovas sovietų vyriausybės vardu įteikė Lietuvos užsienio reikalų ministrui J. Urbšiu ultimatumą, pagrįstą prasimanytais, neteisingais ir iškraipytais kaltinimais Lietuvai, kartu pareiškdamas, jog „kad ir koks būtų duotas atsakymas, vis tiek sovietų kariuomenė įžengs Lietuvon“. Atsakymui į įteiktą ultimatumą terminas buvo nustatytas iki birželio 15 d. 10 val., t. y. 10 valandų laiko.

Prezidentas A. Smetona šį kartą tinkamai, bet pavėluotai įvertino padėtį. Jis siūlė ultimatumą atmesti ir pasipriešinti okupacijai ginklu. Jį palaikė tik trys kabineto nariai: Švietimo ministras K. Jokantas, krašto apsaugos ministras brg. gen. K. Musteikis ir Valstybės kontrolierius K. Šakenis. Kariuomenės vadai, tuometinis div. gen. V. Vitkauskas ir ankstesnis div. gen. S. Raštikis tikino, jog su sovietų reikalavimais reikia sutikti ir nesipriešinti. Kariuomenės štabo viršininkas div. gen. S. Pundzevičius išvis tylėjo²²².

Jei prezidentas būtų norėjęs, net tuo paskutiniu momentu, t. y. birželio 15 d., būtų galėjęs paskirti kitą generolą ir įsakyti suorganizuoti ir vykdyti nors simbolinį pasipriešinimą sovietams. Tam dar liko apie 6 ar daugiau valandų laiko. Neįtikėtina, jog iš vyriausybės tokiu momentu būtų sulaukta didesnio nepritarimo.

Sovietams labai rūpėjo, kad lietuviai ginklu nepasipriešintų okupacijai, nes tada būtų reikėję keisti visus jų planus. Minėtu ultimatumu jie sulaužė visas iki tol sudarytas su Lietuva sutartis ir iškilmingus bei viešus J. Stalino ir V. Molotovo užtikrinimus.

1940 m. birželio 15 d. apie 14 val. užsienio reikalų ministras J. Urbšys iš Maskvos Lietuvos vyriausybei atsiuntė tokio turinio telegramą:

1. Sovietų Sąjungos kariuomenė birželio 15 d. 3 val. popiet pereis Lietuvos sieną šiose vietose: Eišiškės, Druskininkai, Gudagojaus stotis, Druskininkėliai, Dūkštas ir Pabradė;

2. atskiros Lietuvos sieną perėjusios Sovietų Sąjungos kariuomenės dalys įžengs į Vilnių, Kauną, Raseinius, Panevėžį ir Šiaulius;

3. kiti Sovietų Sąjungos kariuomenės dalių išdėstymo punktai bus nustatyti, susitarus iš Sovietų Sąjungos pusės gen. D. Pavlovui, o iš Lietuvos pusės – gen. V. Vitkauskui;

4. gen. plk. D. Pavlovas su gen. V. Vitkausku susitiks Gudagojaus stotyje birželio 15 d. 8 val. vakaro²²³.

Nepageidaujamiems nesusipratimams ir konfliktams išvengti Lietuvos

²²² Dr. Jonaitis B., Paskutinės Nepriklausomos Lietuvos dienos..., p. 34, 37.

²²³ Sovietų karinė Lietuvos okupacija, *Karys*, Niujorkas, 1964, Nr. 6, p. 1165.

valdžios organai tuojau įsakė kariuomenei ir gyventojams netrukdyti Sovietų Sąjungos kariuomenės judėjimui Lietuvos teritorijoje.

Birželio 15 d. 12 val. (Lietuvos laiku) Maskvos radijas pranešė, kad tos pat dienos 16 val. Gudagojaus stotyje sovietų gen. plk. D. Pavlovas ir Lietuvos kariuomenės vadas div. gen. V. Vitkauskas pasirašys protokolą, kuriame bus aptarta sovietų kariuomenės žygiavimo ir apsistojimo Lietuvoje tvarka. Kremlius, matyt norėdamas kiek galint anksčiau neva „abišaliu susitarimu“ užprotokuluoti sovietų kariuomenės įsiveržimą į Lietuvą, ministro J. Urbšio telegramoje pažymėtą laiką atkėlė keturiomis valandomis anksčiau²²⁴.

Kariuomenės vado div. gen. V. Vitkausko vadovaujama lietuvių karinė delegacija, vykdamą į Kremliaus padiktuotą protokolo pasirašymo vietą, apie 15 val. pakeliui tarp Kauno ir Jonavos jau sutiko sovietų šarvuočių voras, iš Gaižiūnų bazės žygiuojančias Kauno link. Delegacijai važiuojant pro Vilnių, mieste prie tiltų stovėjo apsaugai išstatyti sovietų šarvuočiai, o gatvėmis žygiavo jų kariuomenės daliniai. Į Gudagojį atvykusi karinė delegacija jau rado gen. plk. D. Pavlovo Kremliu parašytą ir pasirašyti parengtą norimo turinio protokolą. Nors dėl protokolo turinio įvyko trumpos diskusijos, bet, savaimė aišku, jog lietuvių karinė delegacija nebuvo pajėgi padaryti protokole pataisas arba jo nepasirašyti, kuomet kovai pasirengusios sovietų kariuomenės būriai jau žygiavo giliai Lietuvos teritorijoje²²⁵.

Tą pat birželio 15 d. Lietuvos vadovybė sutiko patenkinti ir šiuos sovietų kariuomenės vadovybės reikalavimus:

1. skirti susisiekimo priemones didesniai kiekiui degalų ir kitų krovinių iš pereinamųjų punktų į dislokacijos vietas gabenti 3 dienų laikotarpiu. Lietuvos vyriausybė pažadėjo taip pat praleisti ir atskirai įrengtus traukinius su nuolatiniu tarnautojų personalu į sovietų kariuomenės išdėstymo rajonus, aprūpindama juos Lietuvos geležinkelių personalo aptarnavimu. Už naudojimąsi keliais sąskaitos turėjo būti įteikiamos SSSR prekybos atstovybei Lietuvoje. Sovietų kariuomenės vadovybė reikalavimus riedmenims gauti turėjo pateikti geležinkelių komendantui Kaune;

2. sovietų vadovybei suteikta teisė per atitinkamas administracines įstaigas samdyti Lietuvos gyventojus aerodromams statyti ir nusileidimo aikštėlėms įrengti;

3. sovietų kariuomenės tiekimo viršininkams (ne žemesnio lygio kaip divizijos) suteikta galimybė ir aktyvi parama perkant reikalingų rūšių maisto produktus ir pašarą iš laisvų Lietuvos išteklių.

Kariuomenės vadas div. gen. V. Vitkauskas įsakė visų kariuomenės dalių

²²⁴ Ten pat.

²²⁵ Ten pat, p. 166.

vadams bei tarnybų viršininkams šiuo dokumentu vadovautis ir jį vykdyti²²⁶.

Per sieną į Lietuvą įsibrovė 10–12 sovietų kariuomenės divizijų (vienais duomenimis – 150 000, kitais – 250 000 karių)²²⁷.

Gaižiūnų bazėje stovėjusi sovietų įgula birželio 15 d. apie 18 val. užėmė Kauno miestą. Netrukus į Kauną atskrido V. Molotovo pavaduotojas V. Dekanozovas ir sovietų pasiuntinys Lietuvai N. Pozdniakovas. Kauno aerodrome juos pasitiko sovietų pasiuntinybės atstovai ir Lietuvos atstovai: ministro pirmininko pavaduotojas K. Bizauskas, karo aviacijos viršininkas brg. gen. A. Gustaitis, Kauno karo komendantas plk. J. Bobelis ir Užsienio reikalų ministerijos protokolo direktorius J. Aukštuolis²²⁸.

Birželio 16 d. sovietų kariuomenė jau buvo užėmusi visą Lietuvos teritoriją. Prasidėjo sovietinė okupacija.

IŠVADOS

1. 20 a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje didėjanti įtampa tarp didžiųjų kaimyninių šalių neaplenkė ir mažos, taikingai nusiteikusios Lietuvos. Būdamą strategiskai svarbioje padėtyje, ji tapo agresyviai jos atžvilgiu nusiteikusių didžiųjų valstybių – Lenkijos, Vokietijos ir Sovietų Sąjungos – siekiamo grobio objektu.

Pirmasis pavojaus signalas pasigirdo iš kaimyninės Lenkijos. Dar 1920 m. okupavusi ir tebelaikiusi pagrobusi trečdalį Lietuvos teritorijos su jos istorine sostine – Vilniumi, Lenkija 1938 m. kovo 17 d. paskelbė jai ultimatumą su ginkluotais grasinimais, kuris tiek tarptautinės teisės atžvilgiu, tiek praktiškai reiškė neabejotiną lenkų agresijos prieš mūsų šalį aktą. Diplomatinė santykių su Lietuva prievartinis užmezgimas lenkams rūpėjo ne dėl kokios meilės lietuviams, bet savo padėčiai stabilizuoti bei sustiprinti okupuotame Vilniaus krašte, kurį jau laikė, nors ir vienašališkai, Lenkijos dalimi. Lenkų ultimatumo priėmimas sukompromitavo ilgametės lietuvių tautos kovos dėl savojo Vilniaus idealą.

2. Lietuvos politinės vadovybės vienpusiškai paskelbtas neutralitetas neužtikrino valstybei išorinio saugumo, tik surišo rankas ir suvaržė laisvę pasirinkti savo saugumui naudingesnius metodus ir tikresnį kelią. Vyriausybė, laikydama neutraliteto, nesiruošė iš gyventojų reikalauti sunkių karo prievolių, tačiau ne visiems ateidavo į galvą pasvarstyti, ar tikrai šis kelias gali kraštą apsaugoti nuo karo audros, o Lietuvą išgelbėti nuo pražūtis.

²²⁶ Kariuomenės štabo viršininko div. gen. S. Pundzevičiaus 1940 06 17 slapta, skubus raštas Nr. 16633 I, II ir III pėst. divizijų, 3. ir 4. pėst. pulkų vadams, kariuomenės tiekimo viršininkui, Vilniaus geležinkelio stoties komendantui, Vyr. geležinkelių direktoriui, *LČVA*, f. 511, ap. 1, b. 586, l. 27.

²²⁷ **Jakubčionis A.**, Vilniaus krašto atgavimas ir Lietuvos nepriklausomybės netekimas..., p. 31; Sovietų karinė Lietuvos okupacija..., p. 166.

²²⁸ **Dr. Jonaitis B.**, Paskutinės Nepriklausomos Lietuvos dienos..., p. 37.

Gyvenimas parodė, jog jokia kaimyninio krašto vyriausybė neteikė rimtesnio dėmesio paskelbtam Lietuvos neutralumui. Tai įrodė Klaipėdos krašto praradimas 1939 m., Lenkijos valdančiųjų sluoksnių puoselėjamas noras paversti Lietuvą savo krašto dalimi, sovietų agresija Lietuvoje ir kt. O ir pačių Lietuvos neutraliteto deklaruotojų laikysena nebuvo nuosekli. Savo praktiškuose politinio pobūdžio aktuose jie blaškėsi nuo vienos nuomonės prie kitos, nepajėgdami surasti tikrosios Lietuvos užsienio politikos krypties.

3. Tuometinėmis sąlygomis Lietuvos kariuomenės vadovybė, jos štabas, jiems keliamus uždavinius pritaikydami prie bendrųjų ir visos tautos uždavinių, daugiausia dėmesio skyrė gynybinio pobūdžio strateginiams planams rengti, valstybės sienų apsaugai sutvarkyti, ginkluotosioms pajėgoms toliau stiprinti. Tai buvo daroma metu, kada Lietuvos valstybės pašonėje vis labiau imta žvanginti ginklais.

4. Gyvenimas greitai parodė, jog Respublikos prezidento paskelbtas Lietuvos neutralumo įstatymas, o vėliau ir jo vykdymo aktas buvo problemiški – daugiau deklaracinio bei moralinio, negu realaus bei praktinio pobūdžio dalykai. Vokietijai 1939 m. rugsėjo 1 d. užpuolus Lenkiją, Lietuvos visuomenei, visų pirma kariuomenės vadovybei, tapo aišku, jog prasidėjęs karas veikia peraugęs į didelį pasaulinį gaisrą ir Lietuva neįstengsianti likti visiškai jo nuošaly. Vokietijos vyriausybei raginant Lietuvą atsiimti Lenkijos užgrobtas jos žemes, vėl iškilo Vilniaus ir jo krašto atgavimo problema. Kadangi visos Lietuvos ligtolinės pastangos taikiu būdu atgauti savo sostinę Vilnių baigėsi fiasko, tebebuvo vienintelė tam priemonė – karas. Naujai susiklosčiusiomis aplinkybėmis Lenkijos užpuolimas būtų buvęs ne agresijos aktas, bet savų istorinių žemių išvadavimo raktas.

Tai būtų buvę teisinga tiek kariniu, tiek politiniu požiūriu: kariniu – todėl, kad užpuolimas būtų vykęs tada, kai lenkų okupacinė kariuomenė jau traukėsi į Lenkijos gilumą (1939 m. rugsėjo pirmomis dienomis – V. L.), o politiniu – šiuo žygiu į Vilnių Lietuva visiškai nesiruošė užpulti Lenkijos valstybės teritorijos ir karo jai nebūtų skelbusi. Minėtu žygiu Lietuva: pirma, neabejotinai būtų susigrąžinusi daug didesnę Vilniaus krašto teritoriją (o gal ir visą), negu tą pačių metų spalio mėn. jai „padovanojo“ Sovietų Sąjunga, ir, antra, juk pagal 1939 m. rugpjūčio 23 d. pasirašytą J. von Ribbentropo ir V. Molotovo nepuolimo paktą ir prie jo pridėtą slaptąjį protokolą Lietuva su Vilniaus kraštu buvo palikta Vokietijos įtakos sferoje.

Užbėgant įvykiams į priekį, pažymėtina, jog vargu ar tokiomis aplinkybėmis ir pats V. Molotovas būtų drįšęs spausti J. von Ribbentropą derybų metu, kada jau buvo nugalėta Lenkija, žinodamas, jog vokiečių remiama Lietuvos kariuomenė jau išsidėsčiusi Vilniaus krašte, o už jos tebesančios dar stiprios Vokietijos pajėgos, su kuriomis, anot paties V. Molotovo, įsivelti

į karinius veiksmus Sovietų Sąjunga tuo metu dar nenorėjo.

5. Tuo pat metu, kada minimu laikotarpiu visos kaimyninės valstybės kaip išmanydamos ėmėsi karinių apsaugojimo priemonių, o kariuomenės vadas brg. gen. S. Raštikis, nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Vokietijai gen. št. plk. K. Škirpa ir patriotiškai nusiteikusi visuomenės dalis siūlė nedelsiant „sutelkti kariuomenę į tinkamas neutralitetui ginti pozicijas“ ir skubiai rengtis žygiui į Vilnių, prezidentas A. Smetona ir jo bendraminčiai Užsienio reikalų ministerijoje tam pasipriešino. Susilaikymas nuo mobilizacijos Vokietijos–Lenkijos karo pradžioje buvo ryškus ano meto Lietuvos vadovybės pasidavimo ženklas. Jį dar labiau paryškino kitas jos negatyvus aktas – rugsėjo 5 d. pasireiškęs brg. gen. J. Černiaus vadovaujamos vyriausybės nesugebėjimas priimti sprendimo Vilniaus išvadavimo klausimu. Taip buvo sužlugdytas Vilniaus, o kartu ir Lietuvos valstybės gelbėjimo planas.

Vilnius ir jo sritis tuo metu buvo labai svarbus koziris kovojant dėl ilgesnio nepriklausomybės išlaikymo ir kitokio statuso tuometinėje Europoje. Lietuvai atsiėmus Vilnių su jo teritorija, visiškai nebūtų buvusi pasirašyta 1939 m. spalio 10 d. sutartis su Maskva ir nebūtų buvę įvestos sovietinės įgulos, taigi gal nebūtų įvykusi ir 1940 m. birželio 15 d. okupacija.

6. Tačiau Lietuvai galutinai atsakius atsiimti Vilnių ir jo sritį, Sovietų Sąjunga, gerai žinodama, jog tame sektoriuje Lenkija jau visai neturi savo kariuomenės, nedelsdama pasiuntė savo, nors ir neparengtas kovoms, ginkluotas divizijas, kurios, galima sakyti, be jokio šūvio per dvi dienas užėmė ne tik visą sritį, bet ir patį Vilnių. Tokiais savo veiksmais Sovietų Sąjunga pasirodė kaip tikra agresorė, kuri, nepaisydama Lietuvos neutraliteto ir iš pasalų užgrobdama Vilniaus kraštą, į kurį po 1920 m. taikos sutarties su Lietuva nebeturėjo jokios teisės, po to šantažavo ir spaudė Vokietiją perleisti net pačią Lietuvą savo „įtakos sferon“, o tai pasiekusi, kėlė Lietuvos vyriausybei akiplėšiškus reikalavimus, faktiškai prilygusius mūsų valstybės nepriklausomybės sužlugdymui.

Tokios buvo galutinės Lietuvos neutralumo pasekmės. Taigi, pagrindinė klaida, davusi tokį liūdną rezultatą, buvo susilaikymas nuo žygio į Vilnių jam išvaduoti.

7. Dar vienas sovietų piktavalės akcijos prieš Lietuvą žingsnis buvo Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Urbšio privertimas pasirašyti 1939 m. spalio 10 d. tariamą „savitarpio pagalbos“ sutartį, kuria remiantis į mūsų kraštą buvo įvestos rusų raudonarmiečių įgulos. Sovietų tolesni planai Lietuvos atžvilgiu buvo aiškūs: reikiamu momentu netikėtu smūgiu vakarų link visiškai izoliuoti visą Lietuvos teritoriją ir jos ginkluotąsias pajėgas, paliekant jas sovietų armijos užnugaryje. Sovietų Sąjunga nutarė tikslingiau esant Lietuvos užgrobinimą vykdyti palaipsniui, nenorint sukelti hitlerinės Vokietijos, kitų Vakarų pasaulio šalių

neigiamos reakcijos bei inspiruoti lietuvių tautos žūtibūtinės kovos, kuri būtų galėjusi atnešti nepageidaujamą rezultatą. Sovietai jautė, kad bazių įsteigimas lietuvių tautoje nesukels tokio pasipriešinimo, kokį galėtų sukelti visiškas okupavimas iš karto. Sovietų valdžia buvo tikra, kad krašte sudaryti jų kariniai židiniai kiekvienu norimu momentu galės įvykdyti provokacinius veiksmus, kurie bus pretekstas galutinai, bet mažiau rizikingu būdu okupuoti kraštą. Atėjęs tinkamam momentui, sovietai ir panaudojo tas bazes kaip objektą provokaciniams pretekstams sudaryti, o jų armijai užimant Lietuvą tų bazių įgulus suvaidino avangardinį vaidmenį: jos izoliavo didesnes Lietuvos kariuomenės įgulus ir leido išibrovusiai sovietų armijai saugiai žygiuoti toliau per sieną.

8. Aptariamuoju laikotarpiu dėl Lietuvos politinių vadovų bei kariuomenės vadovybės užimtos prolenkiškos orientacijos ir neutralumo įstatymo skrupulingo vykdymo Lietuvos ginkluotosios pajėgos buvo tartum nustumtos į šalį nuo valstybės viduje ir pašonėje vykusių istorinių procesų. Apsiribojus vien gynybinio pobūdžio planų rengimu, nedideliu pasienio apsaugos stiprinimu, riboto masto karinių pratimų bei manevrų vykdymu, ne laiku atliekamu ir kritiškai įvertintu dalinės mobilizacijos organizavimu bei žygio į sovietų „dovanotą“ Vilnių ir jo kraštą įvykdymu, daugiau nieko konkretaus ir nebuvo nuveikta.

1939 m. spalio 10 d. Maskvoje pasirašius vadinamąją sutartį „Vilnius mūsų – o mes rusų“ ir Kauno pašonėje, Gaižiūnuose, Prienuose bei Alytuje įsikūrus sovietų kariuomenės daliniams, vyriausybė visiškai neižiūrėjo čia jokios grėsmės Kaunui ir visai Lietuvai. Su tuo, kad įvedus įgulus visiškai pasikeitė krašto gyvenimo situacija – nebuvo skaitomasi. Vyriausybė nedavė jokių nurodymų kariuomenės štabui parengti operatyvinius planus, tinkančius tuometinei situacijai, ir taip pergrupuoti kariuomenės dalinius, kad, sovietų įguloms mėginant pajudėti, kelias joms būtų užkirstas. Tuo metu spaudoje, visų pirma karinėje, pabrėžtinai buvo rašoma apie krašto saugumo buvimą „tvirtose“ rankose. Net ir paskutinėmis nepriklausomybės dienomis, kai jau pasirodė aiškių grėsmės ženklų, vyriausybė ir kariuomenės vadovybė neprieštaravo kariuomenės vadui div. gen. V. Vitkauskui išsiųsti į Švenčionėlių poligoną kariuomenės dalinius manevrams.

Tuometinės Lietuvos politinei vadovybei visiškai pakrikus ir išleidus iš savo rankų valstybės valdymo vairą, o kariuomenės vadovybei – nesugebėjus ar nenorėjus (?) pasirošti bent simboliškam ginkluotųjų pajėgų pasipriešinimui sovietams, pastarieji, užgrobę ginklu Lietuvą, demagogiškai paskelbė visam pasauliui apie tariamą „savanorišką Lietuvos įstojimą į broliškų sovietinių respublikų šeimą“.

Taip prasidėjo ilgus metus trukusi sovietinė okupacija.

Įteikta 2009 m. rugsėjo 4 d.

THE LITHUANIAN ARMY ON THE EVE OF SOVIET OCCUPATION

Assoc. prof. dr. Vytautas Lesčius

At the end of the fourth decade of the 20th century, the ever growing tension between major neighboring countries also affected small and peaceful Lithuania. Being situated at a strategically important location, Lithuania became a desired worth-capturing object for aggressively-disposed towards it major states: Poland, Germany and the Soviet Union.

The first danger signal came from neighboring Poland. On 17 March 1938, Poland issued an ultimatum to Lithuania and brandishing arms threatened to establish diplomatic relations with it, thus forcing Lithuania to drop claims to the capital of Lithuania Vilnius, occupied by Poland in 1920. That could undoubtedly be treated as an act of aggression by Poland against our country from the point of view of both the international law and international practice.

With tension in Europe growing, the unilaterally declared neutrality by the political command of Lithuania did not guarantee external security for the State. Moreover, it tied our hands and restricted our freedom to choose more useful methods and promising ways to ensure security. A proof of that was the loss of Klaipėda region in 1939 when Lithuania satisfied the terms of the German ultimatum.

Under the then conditions, the command of the Lithuanian army, its staff belatedly tried to coordinate the set tasks with general problems and missions concerning the entire nation by paying most attention to the preparation of strategic, defensive by nature plans, organization of the protection of State borders, further strengthening of the armed forces.

When on 1 September 1939 Germany invaded Poland, it was obvious to the inhabitants of Lithuania, primarily to the army command, that the started war would soon escalate into a world-wide conflagration and that Lithuania would not manage to completely remain uninvolved.

On 10 October 1939, when Moscow signed the so-called agreement and Soviet military units were stationed in Gaižiūnai next to Kaunas, in Prienai and Alytus, the government did not discern any threat in this to Kaunas and

to entire Lithuania. The fact that the stationing of military posts had changed everyday life was not taken into consideration. The government did not issue any orders for the army staff to develop operational plans corresponding to the then situation and to regroup military units so that they could preclude the movement of Soviet troops.

With the political command of that time Lithuania completely disorganized and State governance abandoned, with the military command incapable or not willing (?) to position the armed forces in order to at least symbolically oppose Soviet troops, the latter, having occupied Lithuania by armed force, demagogically announced to the wide world about the allegedly “voluntary accession of Lithuania to the brotherly family of the Soviet republics”.

Thus the long-lasting Soviet occupation began.